

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**BİREYLERİN GRUP BASKISINA KARŞI DİRENME VE
ÖZNELEŞME DENEYİMLERİ**

Ayşegül YAZAR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

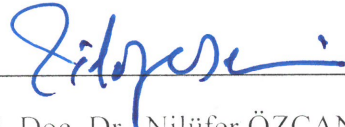
Ayşegül Yazar tarafından hazırlanan “Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri” başlıklı bu çalışma, 12 Nisan 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[Prof. Dr., Nilay ÇABUK KAYA] (Başkan)

[Doç. Dr., Abdülkerim SÖNMEZ] (Danışman)

[Yrd. Doç. Dr., Nilüfer ÖZCAN DEMİR]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürecin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[12.04.2018]

Ayşegül Yazar

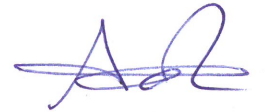
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesi'ne verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans, patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim.

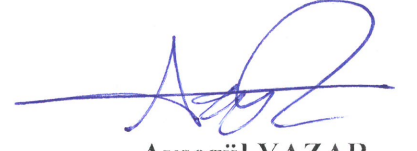
- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir.)
- Tezimin/Raporumun 12.04.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.)
- Tezimin/Raporumun ..... tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

12/04/2018

Ayşegül YAZAR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurullar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Ayşegül YAZAR

TEŞEKKÜR

Üniversite hayatıma başladığım günden bugüne kadar, ondan aldığım her dersten sadece sosyolojik anlamda değil hayata dair de çok fazla şey öğrendiğim, hem mesleki anlamda, hem de dostluk, yol göstericilik anlamında beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, desteğini her kayb olduğum, zorda olduğumda hissettiğim, fikirlerimi önemseyerek beni cesaretlendiren, yalnız bu çalışma için değil, lisans döneminden beri yaptığım her çalışmaya en az benim kadar önem veren, hiçbir zaman akademik bilgilerini benimle paylaşmaktan kaçınmayıp, bu yolda öğrendiğim her şeyin mimarı olan, bilimsel bilgi üretmenin ahlaki ve vicdani yanları olduğunu öğreten ve inanıyorum ki bu konuda daha sonraki yıllarda da hassas davranacak olmamın temelini oluşturan danışmanım, Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ'e yürekten müteşekkirim.

Mülakat talebimi kabul ederek benimle fikirlerini ve hayat deneyimlerini samimiyetle ve içtenlikle paylaşımlarıyla çalışmamı yürütebilmemi sağlayan 54 kişiye müteşekkirim.

Yalnızca çalışmam boyunca değil hayatımın her anında yanımda olan, benden uzakta da olsa desteğini her daim yanı başımda hissettiğim gönlü güzel dostum Erdi Eren SAĞLAM'a müteşekkirim.

En önemlisi sevgisinden güç aldığım, beni hayatım boyunca aldığım kararlarda ve akademik yolculuğumda da hep destekleyen sevgili annem Ayten YAZAR'a, bir kız kardeşe sahip olmanın ne kadar büyük bir ayrıcalık olduğunu hissettiren sevgili kardeşim Sibel YAZAR'a ve her zaman güçlü karakteri ile arkamda olduğunu bildiğim, sevgili babam Ahmet YAZAR'a yürekten müteşekkirim.

ÖZET

[YAZAR, Ayşegül]. [Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2018].

Bu araştırma, aile, arkadaşlık ve iş ortamı arkadaşlığı olmak üzere üç farklı grup yaşantısı içerisinde toplumsal olarak var olan, eyleyen ve yaşayan özneleşme deneyimlerinin nasıl inşa edildiği hakkındadır. Araştırmanın odak noktası sosyolojik bilgi bünyesi içinde birey-toplum, aktör-yapı gibi ikiliklerin bireylerin mensubu olduğu sosyal gruplarda var olup olmadığı ve varsa çalışma mekanizmasının ne olduğu ve bununla bağlantılı olarak özneleşme halinin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve üç farklı grup içinde nasıl konumlandırıldığına analizi ve açıklanmasıdır.

Araştırmada bireylerin aile, arkadaşlık ve iş yeri gruplarında yaşamış oldukları olaylar ve bunların grup dinamiği ile olan ilişkileri nitel bir araştırma tasarımı ile incelenmektedir. Bu kapsamda birey yalnızca birbirlerinden ayrı olarak her bir grup türü içinde bir birey olarak değil, birden fazla grubun mensubu olan ve bu nedenle de mensubu olunan grupları da bir anlamda ilişkiye geçiren bir özne olarak dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda araştırma sürecinde, Samsun ilinde ve çoğu yine aynı ilde yaşamakta olan elli dört kişi ile yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılmış olup sonuçlar temalandırma, gruplandırma yoluyla analiz edilmiştir.

Evrensel bir yaygınlık iddiası olarak değil, nedensel bir mekanizmanın işleyişi anlamında bir kuramsal genelleme olarak araştırma bulgularından ortaya çıkan ve dolayısıyla da aslen bu çalışmanın temel savlarını oluşturan hususlar özetle şöyle ifade edilebilir: Özneleşme denilen olgu tekil bir hüviyete sahip değildir, aksine içinde yaşanılan grup tiplerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Grup baskısına karşı boyun eğme olarak adlandırılan davranışın asli mahiyeti çoğu halde içselleştirilmiş bir özneleşme biçimidir. Zira bireyler gruba uyum gösterirken basitçe bir uyum ya da pasif bir itaatten ziyade aktif olarak grubu da birbirine bağlayan değerlere bir bağlılık sonucu olarak uyum davranışı sergilemekte ve özneleşmelerini bu yolla tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla birey grup üyeliğini ve onun içindeki özneleşme sürecini de bu şekilde yaratmakta ve yeniden inşa etmektedir. Dahası ve bununla bağlantılı olarak, özneleşme

zamandan ve mekândan, şartlardan bağımsız olarak erişilmiş bir makam değil, bunlar içinde her an yeniden tasarlanması ve gerçekleştirilmesi gereken bir süreçtir.

Konu hakkındaki kuramsal tartışmalardaki tanımlamalar özneleşme halini çoğu halde bireyin kendisi dışındakilere karşı kendi taleplerini önceleyebilme hali olarak düşünmektedirler. Ancak bu tanımın ihmal ettiği ve araştırma sonuçlarının işaret ettiği önemli bir husus, bu durumun birey ile grup arasında süre giden bir çatışma eksenine olmadığı, aksine bireyin grup ile ortak bir değerler alanına sahip olduğu ve kendisini grup yaşamından tamamen bağımsız olarak hiçbir zaman düşünmediğidir. Araştırma verileri, grup türlerine, bireylerin özelliklerine ve konuya göre özneleşmenin aldığı şekli etkileyen dokuz temel etken olduğuna işaret etmektedir. Bu etkenler yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim düzeyi, gruba yüklenen anlam, grup içi konum, üzerinde karar alınacak konunun ne olduğu, grup içi ilişkiler ve kişinin karakteridir. Son olarak bireylerin her ortamda ya da sosyal grupta bir şekilde kendini ifade etme çabasında oldukları ama özneleşmenin, her şeye rağmen kendini ifade etmek anlamını taşımadığı açıktır.

Anahtar Sözcükler

Özneleşme, benlik, sosyal grup, grup dinamiği, aile grubu, arkadaşlık grubu, iş yeri grubu.

ABSTRACT

[YAZAR, Ayşegül]. [Individuals Resistance Against Group Pressure And Their Experience of Subjectivation], [Master Thesis], Ankara, [2018].

This research is about how to build social, engaging and living subjectivism experiences in three different group lives, family, friendship and work environment. The focus of the study is to analyze and explain whether or not there exists in social groups of individuals, such as individuals-society, actors-structure, and if there exists, the mechanism of study and how the subjectivity in relation to it is interpreted by individuals and how it is positioned in three different groups.

In the research, the events that individuals have experienced in family, friendship and workplace groups and their relation to group dynamics are examined through a qualitative research design. In this context, individuals are considered not only individually as individuals within each group type, but also as a subject who is a member of multiple groups, and therefore has a relationship with the group members. In this context, face-to-face interviews were conducted with fifty-four people in Samsun province and most of them living in the same province during the research process, and results were analyzed through theme and grouping.

It is not a claim of universal prevalence, but a theoretical generalization in the sense of the functioning of a causal mechanism, and therefore the main arguments of this study in the form of a summary of the issues that emerged from the research findings can be expressed as follows: The phenomenon called subjectiveness does not have a singular identity, but differs depending on the group types experienced within it. The original nature of the behavior, called subjugation to group oppression, is often an internalized subjectivism. This is because while individuals are adapting to the group, they behave in harmony as a result of a commitment to values that actively bind the group rather than simply a harmony or passive obedience, and thus define their subjectivity. Therefore, the individual creates and reconstructs the group membership and the process of subjectivity within it. Moreover, and in connection with this, subjectivity is a process

that must be redesigned and realized at any moment within the context of time and place, not a position that is independently accessed on a condition.

The definitions in theoretical discussions about the subject are often thought of as the state of subjectivism in which the individual can advance his wishes against those outside him. However, an important point that this definition neglected and points out to the research findings is that this situation is not an ongoing conflict between the individual and the group, on the contrary, the individual has a common field of values with the group and never considered himself completely independent of the group life. Research data indicate that there are nine key factors that affect the way subjectivity is taken by group types, individuals' characteristics and subject matter. These factors are age, gender, economic situation, education level, meaning loaded in group, in-group position, what is to be decided on, intra-group relations and person's characteristics. Finally, it is clear that individuals are trying to express themselves in any environment or social group, but subjectivity does not mean to express themselves in spite of everything.

Key Words

Subjectivity, the self, social group, group dynamics, family group, Friends Group, Business Group.

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLOLAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	6
1.BÖLÜM: SOSYOLOJİK KURAMDA ÖZNELEŞME, BENLİK SORUNU ve GRUP KAVRAMI.....	8
1.1. ÖZNELEŞME İLE İLGİLİ FARKLI GÖRÜŞLER.....	8
1.1.1. Klasik Teorisyenlere Göre Birey-Toplum: Marks, Durkheim ve Weber	8
1.1.2. Çağdaş Teorisyenlere Göre Birey-Toplum: Giddens ve Bourdieu.....	12
1.2. ALAIN TOURAINE VE ÖZNELEŞME ANLAYIŞI.....	14
1.3. BENLİK KAVRAMI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR.....	17

1.3.1. Bireysel Benlik.....	17
1.3.2. İlişkisel Benlik.....	19
1.3.3. Sembolik Etkileşimci Sosyoloji ve Role Dayalı Benlik.....	20
1.3.4. George Herbert Mead ve Benlik.....	23
1.3.5. Erving Goffman ve Benlik.....	29
1.4. SOSYAL GRUPLAR VE BİREY.....	33
1.5. GRUBUN BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (GRUP DİNAMIĞI).....	38
1.6. SOSYAL ETKİ VE UYMA DAVRANIŞI.....	40
1.6.1. Uyma Davranışını Etkileyen Kültürel Etkenler.....	40
1.6.2. Uyma Davranışını Etkileyen Ortamsal Etkenler.....	42
1.6.3. Uyma Davranışını Etkileyen Kişisel Etkenler.....	42
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KATILIMCILARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	45
2.1. MÜLAKAT KÜMELERİNİN TASARIMI.....	45

2.2. KATILIMCILARA ERİŞİM.....	47
2.3.MÜLAKAT CETVELİNİN YAPISI VE MÜLAKAT SÜRECİ.....	48
3. BÖLÜM: AİLE GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMLERİ.....	50
3.1. AİLE SINIFLANDIRMALARI VE AİLEYE SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR.....	50
3.1.1. Aile Sınıflandırmaları.....	50
3.1.2. Aileye Sosyolojik Yaklaşımlar.....	55
3.2. BİR SOSYAL GRUP BİÇİMİ OLARAK AİLE.....	58
3.3. AİLE GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMİ.....	60
3.3.1. Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Etkenler.....	61
3.3.2. Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Diğer Etkenler.....	72
4. BÖLÜM: AKRAN/ARKADAŞLIK GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMİ.....	75
4.1.AKRAN-ARKADAŞLIK GRUBU TANIMLAMASI ve GRUBUN NASIL OLUŞTUĞU.....	75
4.2. ARKADAŞLIK GRUBUNDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ.....	78

4.3.KENDİLERİ OLAMADIKLARINI HİSSETTİKLERİ ANLAR.....	86
5. BÖLÜM: İŞ HAYATINDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ.....	96
5.1. ÇALIŞMA KAVRAMININ TANIMI.....	97
5.2. TARİHSEL SÜREÇTE ÇALIŞMANIN GELİŞİMİ.....	98
5.2.1. Endüstri Öncesi Dönemde Çalışma.....	99
5.2.2. Endüstriyel Dönemde Çalışma.....	101
5.2.3. Endüstri Sonrası Dönemde Çalışma.....	105
5.3. İŞ HAYATINDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ.....	106
5.4. İŞ YERLERİNDE KENDİLERİ OLAMADIKLARINI HİSSETTİKLERİ HALLER.....	115
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	128
EK 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerinin Kısa Tanımı.....	137

EK 2. Gönüllü Katılım Formu	144
EK 3. Mülakat Cetveli Örneği	146
EK 4. Orijinallik Raporu.....	152
EK 5. Etik Kurul İzni.....	153

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Durumları	45
Tablo 2. Grup Türüne, Bireylerin Özellikleri ve Konusuna Göre Özneleşme Deneyiminin Aldığı Şekil.....	120

GİRİŞ

Bu çalışma, türlerine göre sosyal grup yaşantısı ve deneyiminin bireyin kendi özneleşme deneyimini ve çabasını nasıl etkilediği hakkındadır. Sosyolojik kuramda özneleşme sorunu iki temel alanda yürütülmektedir. Bunlardan ilki bireyin toplumsal normlar karşısında nasıl davrandığı ve benliğini ve buradan hareketle özne oluş halini nasıl inşa ettiğine dair çözümlenmeler alanıdır. İkincisi ise yapı-eylem ikiliği ve bunlardan hangisinin diğerine öncelik taşıdığına dair kuramsal tartışmalar alanıdır. Birinci alanda yürütülen tartışmalar söz konusu olduğunda, benliğin ve bireyleşmenin her ne kadar öznel kavramlar olarak görülseler de kişinin içinde yaşadığı sosyal gruptan tamamen bağımsız olmadığını ve kişinin etkileşimde olduğu sosyal grup içerisindeki konum ve rollerinden etkilenecek bir benlik ve kimlik algısı oluşturduğunu ifade ederler. İkilik ortaya koyan kuramsal tartışmalar alanı ise, birey ve toplumun birbirine zıt iki kutup olduğundan birinin diğerine göre üstünlük kurması gerekliliğinden bahsederler.

Öte yandan, bireyin grup yaşantısı, grup davranışları hakkında yapılan deneysel, gözlemsel veya kuramsal çalışmalar grup yaşantısının kaçınılmaz olduğu ve insanların az veya çok sosyal gruplar içinde yaşadığı sonucuna götürür. Bir sosyal grubu, normları, statü ve rolleri idealize edilmiş olan, içinde bireylerin etkileşimde buldukları topluluklar olarak tanımlayan sosyal grup teorileri mevcuttur. Bu teoriler ve gözlemsel, deneysel çalışmalardan çıkan ortak sonuçlar, grubun birey üzerinde belli bir kontrol ve baskı mekanizması oluşturabileceği ve kişiyi kendi istek ve beklentileri doğrultusunda harekete sevk edebileceğidir. Bunun yanı sıra kişiler, grup normlarına her zaman kayıtsız şartsız uyma davranışı göstermezler. Kendi bireysel amaç ve isteklerinin grup çıkar ve istekleriyle çatışması noktasında birey sosyal uyma davranışını göstermekten uzaklaşır. Ayrıca kişi sosyal yaşantısında yalnız bir tek gruba üye olmadığından içinde bulunduğu, farklı sosyal gruplar birbirleriyle çatışma yaşadığında da birey bir tercih yaparak bir grubu diğeri için feda edebilir. Bireylerin bir sosyal grubu anlama, o sosyal grubun istek ve beklentilerini yerine getirme şartlarını kabul ederek gruba katılma ve grup içinde kendi birey olma haline uygun olmayan durumlarda yaşadığı çelişkileri ve

bu çelişkilere kendince verdikleri cevapları ortaya koyma araştırmanın temel amaçları arasındadır.

Sosyoloji literatüründe bireyin grup karşısında ya da daha büyük bir sistem olan toplum karşısında uyma davranışı göstermesi bireyle grubun ya da bireyle toplumun iki farklı kutupmuş gibi algılanması ve bu iki kutbun birinin diğerine üstün olması gerekliliği, ikiliği bulunmaktadır. Ancak; birey, içinde bulunduğu sosyal grubun talepleri karşısında boğulmadan, bu talep ve isteklerin ne olduğunun da farkında olarak bir bireyleşme gerçekleştirebilir. Körü körüne bir itaat yerine değerler ağına bağlılığı içeren bir dizi özneleşme davranışları sergileyebilecek güç ve etkileşime sahip olan bireyin sosyal grup veya toplum algısı ikilikler ortaya koyan teorilerce geri plana atılmaktadır. Oysaki toplumsal grup ve o grupların bir parçası olan bireyle grubun hiçbir ortak noktası yokmuş gibi düşünmek sorunu ele almak için oldukça yanlış bir hareket noktası seçmek anlamı taşımaktadır.

Gerek sosyoloji alanında ve gerekse diğer disiplinlerde birbirinden farklı pek çok “birey” tanımı yapılsa dahi bu çalışmanın ele aldığı ve araştırma konusu edindiği birey, belli bir toplum içerisinde yaşayan ve o toplumun gerektirdiği beklentileri, istek ve idealleri yerine getirmesi kendisinden beklenen kişidir. Bireyin geniş toplum içindeki hayatının tezahür ettiği basit grup deneyimini ise aile, arkadaşlık gibi birincil gruplar; iş ortamı gibi ikincil gruplar oluşturmaktadır. Bu durumda bireyi gruptan ve toplumsal hayattan bağımsız olarak düşünmek hatalı olacağından bu çalışma sosyal gruplar içindeki bireyi ele almaktadır.

Özellikle bireyin grup yaşamı ve grup yaşamındaki diğer kişilere ilişkin tavır alış şekilleri çalışmanın nüvesini oluşturmaktadır. Belirtilen bu konuyu araştırılmaya değer kılan husus sosyolojik kuramda bir yanda özneleşme konusunun kavramsallaştırılması ve açıklanabilmesi etrafında yürütülen tartışma ve ihtilaflar ile diğer yanda grup türlerinin kavramsallaştırılması da dâhil olmak üzere grup yaşantısında birey ile grup arasındaki etkileşim dinamikleri ve biçimlerinden ortaya çıkan sonuçların analizi ve yorumuna ilişkin tartışma ve ihtilaflardır.

Yukarıda özetle ifade edilmiş olan hususlar ve tartışmalar dikkate alındığında grup baskısına karşı direnme ve bireyleşme deneyimi arasındaki ilişkiler bilimsel bir muamma ve ihtilaf konusu olmaya devam etmekte ve bu vasfıyla da Giddens'in "bilimsel araştırmanın ciddi bir muammadan hareket etmesi gerektiği" ilkesine somut olarak karşılık gelen bir muammayı tarif etmektedir.

Araştırma, aydınlatmak ya da çözmek istediği muammayı somut bir araştırma tasarımı yoluyla derlenmiş ampirik veriler ışığında yapmakta ve üç farklı grup yaşamı içinde bireylerin, özneleşme deneyimlerini karşılaştırmaktadır. Bunlar aile (ve akrabalık), akran ve iş-mesai grubudur. Bu kapsamda çalışmada öncelikli olarak dört temel sorunun cevabı aranmaktadır. Bunlar:

1. Kişinin bireyleşme deneyimi gruba bağlılığı ile birlikte aynı anda sürdürülebilir bir şey midir?
2. Kişilerin kendi grup yaşantılarında gerçekten bir bireyleşme deneyimleri var mıdır ve onlar bireyleşmeyi sorgulamakta mıdır?
3. Kendi grup yaşantıları hangi alanlarda bireylere az veya çok bir bireyleşme alanı sağlamaktadır?
4. Eğer grup bireylere bu bireyleşme ve kendisi olma alanını sağlamıyorsa bireyler bunu elde edebilmek adına ne yapmakta, nasıl davranmakta, neleri feda etmekte, nelere karşı çıkmakta ve bireyleşmelerini nasıl elde etmektedirler?

Özneleşme denilen olgu tekil bir hüviyete sahip değildir, aksine içinde yaşanılan grup tiplerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Grup baskısına karşı boyun eğme olarak adlandırılan davranışın asli mahiyeti çoğu halde içselleştirilmiş bir özneleşme biçimidir. Zira bireyler gruba uyum gösterirken basitçe bir uyum ya da pasif bir itaatten ziyade aktif olarak grubu da birbirine bağlayan değerlere bir bağlılık sonucu olarak uyum davranışı sergilemekte ve özneleşmelerini bu yolla tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla birey grup üyeliğini ve onun içindeki özneleşme sürecini de bu şekilde yaratmakta ve

yeniden inşa etmektedir. Dahası ve bununla bağlantılı olarak, özneleşme zamandan ve mekândan, şartlardan bağımsız olarak erişilmiş bir makam değil, bunlar içinde her an yeniden tasarlanması ve gerçekleştirilmesi gereken bir süreçtir.

Çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın aydınlatmak istediği kuramsal sorunu ve bu sorunun etrafında döndüğü iki husus olan grup ve özneleşme kavramlarını tarif ve takdim etmek adına ilk bölümünde sosyal grup kavramı ve özneleşme sorununun sosyolojik kuramda ve araştırmalarda nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bu tartışmalara istinaden bu araştırmada sosyal grup, genel olarak, en az iki kişiden oluşan; normları, dinamikleri ve standardize edilmiş üyeleri bulunan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Özneleşme ise, bireylerin içinde buldukları grupların norm, talep ve beklentilerini de benimseyerek kendi istek, duygu ve düşüncelerini, zorla bir sosyal uymadan ziyade, bu benimseme ile gerçekleştirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Grupla birey arasında tamamen kopuk bir bağ olmadığından birey, kendi özneleşmesini gruptan bağımsız bir şekilde düşünmemekte ve ortaya kuramsal tartışmalardaki keskin birey-grup ya da birey-toplum ayrımından farklı bir sonuç çıkmaktadır.

Bu hususlardan hareketle çalışmanın ilk bölümünde, araştırmanın aydınlatmak istediği kavramsal sorun tarif edilmektedir. Bu sorunun, sosyolojik kuramda ve araştırmalarda nasıl ele alındığı incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın tasarımı, yöntemi ve araştırma sürecinde kendileriyle mülakat yapılmış olan bireylerin temel sosyal ve demografik nitelikleri her bir katılımcı için ayrı ayrı takdim edilmektedir.

Bu çalışma üç farklı sosyal grup yaşantısı içinde özneleşme deneyimini karşılaştırmak ve yorumlamak amacıyla olduğundan aile, arkadaşlık ve iş yaşamı gruplarının bireyin özneleşmesinde ne gibi benzerlik ve farklılıklar gösterdiği sorunu önce her bir grup türüne göre incelenmektedir. Dolayısıyla çalışmanın üçüncü bölümünde birincil bir grup yaşantısı deneyimi olarak aile (ve akrabalık) grubu içinde özneleşme deneyimi ele alınmaktadır. Bu kapsamda ailenin birey üzerindeki etkileri, bireyin özneleşmesini

konumlandırma biçimine etkisi; ailenin sözünü dinleme, onlara karşı uyum davranışları göstermenin aslen ne tür güdülerden veya hususlardan kaynaklandığı ve birey için aileye atfedilen önemin sosyolojik bağlamda ne olduğu ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümün konusu bir diğer birincil sosyolojik grup türü olan akran ve arkadaşlık grubunun bireyin özneleşme deneyiminde konumunun ne olduğudur. Bireylerin arkadaşlık grupları adına nelere uyum gösterdikleri veya kendilerini ne zaman veya hangi hallerde baskı altında hissettikleri, yapmış veya yapmakta oldukları fedakârlıkların biçimleri, boyutları ve bunların kişiye kendini nasıl hissettirdiği sorularına bu bölüm içerisinde yanıt bulunmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünde çalışma ortamı, iş hayatı içerisindeki ast-üst ikincil grup deneyimi sahibi olan katılımcıların özneleşme deneyimleri ve özneleşmeyi nasıl konumlandıkları konusu ele alınmaktadır. Katılımcıların resmi bir çalışma ortamında iş arkadaşları veya üstleriyle olan ilişkilerinin mahiyeti bu bölümün odak noktasını oluşturmakta olup, özneleşme açısından ikincil yani resmi grupların bireyi diğer iki gruba oranla daha katı bir şekilde kısıtladığı ve grup içi yaptırımların sertleştiği konusuna dikkat çekilmektedir.

Belirtilen bu üç bölümün her birinde araştırmanın ampirik verilerinin bölümün konusu olan grup yaşantısının mahiyeti ile ilgili sosyolojik tartışmalar ve kavramsallaştırmalarla bağlantılı olarak nasıl konumlandırılması gerektiğini aydınlatmak adına önce bu sonraki türden hususlara yer verilmekte, ardından bireylerin sosyal ve demografik bazı temel vasıfları ile ilişki içinde verilerin analizi yapılmaktadır. Zira, ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak gösterildiği üzere, bu temel vasıflar bir yandan bireyin grup içindeki konumunu ve o konuma bağlı oluşan ilişkilerini, güç ve kapasitesini tayin ederken, bu yolla aynı zamanda onun özneleşme deneyiminin almış olduğu şekli ve onun özgün içeriğini etkilemektedir.

Çalışmanın altıncı ve son bölümünde ise, bu üç farklı grup türünde bireylerin özneleşme deneyimine dair tespit edilmiş olan ana eğilimler ve biçimler karşılaştırma yapmaya izin

verecek şekilde özetlenmekte, ardından da bunlardan ortaya çıkan temel sonuçlar ifade edilmektedir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, türlerine göre sosyal grup yaşantısı ve deneyiminin bireyin kendi özneleşme deneyimini ve çabasını nasıl etkilediğidir. Sosyal gruplardan kasıt, aile, arkadaşlık gibi birincil gruplar ile yani gayrı-resmi ilişkilerin hüküm sürdüğü gruplar ve kişinin iş hayatında yaşadığı ast-üst ilişkisini içeren ikincil gruplar, yani resmi sosyal gruplardır. Bu kapsamda özellikle üzerinde durulan husus grup içi ilişkilerin taleplerinin birbirleriyle örtüşmediği ya da bireyin bir gruba mensubiyetten ortaya çıkan ilişkilerinin taleplerinin diğer bir gruba mensubiyetten ortaya çıkan ilişkilerinin taleplerini reddettiği bir durumda kalmasında kendisinin bireyleşme hal ve durumunu nasıl tanımladığı ve inşa ettiğidir.

Araştırmada hem toplumsal bağlamdan hem de bireyleşme düzeyinden etkilendiğini düşündüğümüz üç sosyal grup arasında bireyleşme deneyimlerinin mahiyeti ile ilgili karşılaştırma yapılmaktadır. Her bir farklı sosyal konumun bu üç grupta yaşadıkları rol gerilimleri ve bireyin birey olma gerilimi de dikkate alınarak incelenmektedir. Böylece bireyleşme sürecinin herkesin bir şekilde içinde bulunduğu ve bulunmaya da devam edeceği sosyal gruplarda nasıl işlediği, bireyin rol çatışması yaşadığı durumlarda ne gibi davranışlara başvurduğu katılımcılardan temin edilen veriler ışığında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca grup içi ilişkilerin birbirleriyle örtüşmediği ya da bireyin bir ilişkinin bir diğer ilişkiyi reddettiği bir durumda kalması bireyleşme noktasında kişinin konumunu nasıl tanımladığı bu durumlara yönelik nitel sorular ve gözlemler ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Grup yaşantısı ve onun üzerine yapılmış olan sosyolojik çalışmaların da gösterdiği gibi, grup baskısının birey üzerindeki etkisi ve bu baskının nasıl bir baskı olduğuna dair veriler ile modern toplumda bireyleşme/özneleşme deneyimleri hakkındaki kuramsal tartışmaların sonuçları arasında birbirini dışlayan çelişkili bir durumun vardır. Buradan hareketle grup yaşantısının birçok noktada kişinin bireyleşmesine izin vermeyen bir yaşantı olduğuna dair bulguların varlığından söz etmemiz mümkündür.

Bu çalışma bir yandan sosyolojik teorilerin grup yaşantısı hakkındaki bilgi ve teorilerini incelemek bir yandan da bireyleşmeye ilişkin belli tartışmaların karşılaştırılması ve bu karşılaştırmadan cevaplanması gereken bir takım soruların ortaya çıkmasıyla kişilerin verili bir ortamda gerçek anlamda bireyleşme deneyimini ortaya koyup koymadıklarını sorgulamaya yönelik bir çalışmadır. Bireyleşmenin deneyimlendiği noktada ise kişinin bunu nasıl ortaya koyduğu ve bunu gerçekleştirirken grup yaşantısında neleri feda ettiğini açıklamayı amaç edinmiş bir tartışmadır. Bu kapsamda öncelikle bireyleşme sorununun ne olduğu ve nasıl ele alındığı, ikinci olarak grup yaşantısına ilişkin verilerin neler oldukları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİK KURAMDA ÖZNELEŞME, BENLİK

SORUNU ve GRUP KAVRAMI

Bu bölümde sosyolojik anlamda birey-toplum ya da aktör-yapı ikiliği olarak adlandırılan ve farklı dönemlerde farklı şekillerde kavramsallaştırılmış olan özneleşme çalışmanın temel savları kapsamında incelenmeye çalışılacaktır. Özneleşmenin nasıl tanımlandığı, hangi dönemlerde ve neden farklı kelimelerle ifade edildiği gibi sorulara bu bölümde cevap aranacaktır. Grup içinde bireyin kendini tanımlama ve konumlandırma stratejilerini nasıl geliştirdiği sorusuna klasik ve çağdaş sosyoloji kuramlarında verilen cevaplardan kısaca söz edilip araştırmanın ilgilendiği sorun ile ele alınan teorilerin bakış açıları arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Aynı zamanda “benlik” olarak adlandırılan ve sosyal psikolojik anlamda grup çalışmalarında oldukça fazla yer edinen kavram da bu bölüm içinde hem sosyolojik hem de sosyal psikolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bugüne kadar ne gibi benlik tanımlamaları yapıldığı, kavramın hangi açılardan ve hangi değişkenler baz alınarak evrildiği farklı bakış açıları birbiriyle ilintili olarak incelenecektir.

Bu bölümün son başlığı olan “grup” konusunda da, sosyal grubun nüvesinin ne olduğu, grupların nasıl ve hangi aşamalarla oluştuğu gibi konular tartışmaya açılacaktır. Sosyal grubun oluşumu, birey üzerindeki etkileri ve bu etkilerin sosyal psikolojik açıdan hangi süreçlerle birlikte yürüdüğü gibi sorular incelenmeye çalışılacaktır. Benlik kavramının yanı sıra kimlik, sosyal kimlik ve bireysel kimlik gibi benliği bütünleyici tanımlar da mevcuttur. Fakat bu tanımlar araştırmamızı odak noktasından uzaklaştıracağından bu çalışma içerisinde bu tanımlamalara yer verilmeyecektir.

1.1. ÖZNELEŞME İLE İLGİLİ FARKLI GÖRÜŞLER

1.1.1. Klasik Teorisyenlere Göre Birey-Toplum: Marks, Durkheim ve Weber

Marx, Durkheim ve Weber’in yazılarında modern toplumun analizi ve ahlaki eleştirisi farklı biçimlerde yer alır. Bu yazılar modern toplumlarda bireyselleşmenin yanı sıra

birlikte bir sosyal yaşam oluşturup devam ettirmenin yollarını da farklı biçimlerde ifade ederler. Bu ifade ediş biçiminin değişmesinde onların sosyal bilim anlayışlarının farklılığı ve sosyal eyleme yükledikleri çoğul anlamlar rol oynar.

Marx ve Durkheim, Kantçı ahlaki düalizmi reddeder ve ikisi de çağdaş toplumsal düzenin karakteristik özelliklerinin olgusal ve ahlaki bir değerlendirmesini yapmaya çalışır. Durkheim gelişmiş toplumların “patolojik” özelliklerini ve bu tür toplumlardaki iş bölümü dönüşümünün neden ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışırken, Marx kapitalist bir düzene geçmiş olan sanayi toplumlarının üretim araçlarına ve sermayeye sahip olan sınıflarca idare edildiğini söyler. Durkheim toplumsallaşmanın birey üzerindeki etkilerinin anlaşılması için modern toplumlarda dinin geliştireceği ahlaki bir düzenliliğin toplumsal alanda var olması gerekliliğini ve bu düzene özneleşme çerçevesinde uyulması gerektiğini vurgular.

Sosyolojinin işlevci yönünü vurgulayarak, toplumsal olgunun ne olduğunu tanımlama çabası içine girmiş ve sosyolojiyi felsefe ve psikolojiden ayırma görevini üstlenmiş olan, Spencer’ın organizmacılığını topluma uyarlayan, pozitivist yöntemlerle sosyolojiyi birleştiren bir klasik teorisyen olan Durkheim, eserlerinde “bireyin toplumdan bir şeyler kazanarak kendini oluşturduğunu, bireyin toplumsal alanda var olduğunu ve toplumsal alandan uzak olarak ele alınıp tanımlanmasının yanlış olduğunu dile getirir”. Durkheim, sosyal olguyu, toplumsal yaşamdan ortaya çıkan ve o toplumun bireyler üzerinde etkiye bulunan kısıtlayıcı ya da sevk edici kolektif vicdan halleri olarak tanımlar. Dolayısıyla bireyin toplumdan tamamen kopuşunun, bencilleşmesinin bir çöküş olacağı savını öne sürer. Ona göre; toplumun kısıtlayıcı tavrı bireyin istek ve yaşama biçimlerini şekillendirir ve onu bazı “şeyler”i yapmaktan alıkoyar (Ritzer, 2011: 18-19).

Ancak Durkheim’in çalışmalarında sözünü ettiği iş bölümü ve farklılaşma kavramlarının toplumda kolektif bilincin/vicdanın yaygınlığında ve yoğunluğunda azalmaya yol açtığını söylememiz mümkündür. Bireyciliğin gelişmesi iş bölümündeki genişlemenin kaçınılmaz bir parçasıdır ve aynı zamanda bir ön koşuludur. Bireycilik sadece ortak inanç ve duyguların gücünün azalması pahasına gelişebilir. Bunlarla birlikte o, modern toplumlarda farklılaşmanın artmasıyla birlikte toplumsal bütünlük biçiminin de değişeceğini, mekanik dayanışmanın yerini giderek yeni bir bütünlük biçimi olan organik dayanışmaya bırakacağını söyler. Modernleşme ile birlikte değişen tek şey dayanışmanın türü değildir.

Aynı zamanda toplumsal ahlaki bir değerler topluluğunun da yerini, “birey kültürü” diye adlandırdığı, iş bölümündeki genişlemenin ahlaki tamamlayıcısına bırakmasıdır (Giddens, 2012: 139).

Ancak birey kültürü geleneksel ahlaki topluluk biçimlerindeki bütünleşmeyi sağlayıcı unsurlardan oldukça farklıdır ve tek başına çağdaş toplumlardaki dayanışmanın temelini oluşturamaz. Birey kültürü,

“...kesinlikle ortak inanç olarak adlandırılabilir bir şeydir; ne var ki ilk olarak diğer inançların çöküşüyle mümkün olabilir ve neticede bu çöken inançlar çokluğunun etkilerini yaratamaz. Hiçbir şey onun yerini alamaz. Ayrıca toplum tarafından paylaşıldığı sürece ortak bir şeyse de, asıl gayesi bireydir.” (Durkheim, 1965: 113-118).

Durkheim’in sözünü ettiği bir başka kavram da kolektif eylemdir. Bu eylemi, toplumdaki kişilerin belli bir amaca yönelik eylemi olarak tanımlar. Ona göre; bu durum toplumsal iş bölümü içerisindeki bireylerin ortak bir amaç belirleyerek hareket etmeleri anlamını taşır.

Durkheim’in birarada yaşama modelinde aynı toplumdaki insanları birleştirebilecek bir toplumsal ahlak çerçevesi geliştirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Ona göre; modern toplumu bir arada tutabilecek toplumsal değerlerin bir ahlaki yönü vardır ve bu yön bireyleşme düzeyindeki insanın dahi toplumdan kopmasını ve bencilleşmesini önler. Durkheim, bu ahlakiliği; dinin kolektif bilinç açısından var olan önemine vurgu yapmak noktasında tanımlar. Dinin, önemi azaldıkça kolektif bilincin ya da vicdanın da öneminin azalması kaçınılmazdır. Dine işlevsel olarak yaklaşan bu bakış açısıyla Durkheim, modernleşme ile birlikte dinin de dönüşmesini ve böylece modern anlamdaki toplumsal dayanışmada da bütünleşmeyi yani kolektif bilinci yine dinin sürdürebileceği savını ortaya koyar (Giddens, 2012: 175-183). Bunlardan çıkarılabilecek ortak sonuç ise; onun, toplumsal varoluşu bireylerin farklılaşarak toplumsal anlamda eklemleşmesine dayandırdığı ve toplumun bu süreç içerisinde işlediğidir.

Marks’ın toplumsallaşma ve bireysellik bağlamındaki görüşlerinin özünü onun, insanı hayvandan ayıran şeyin bir toplum içinde şekillendirilmesi olduğu, süregelen bir toplum düzeni içinde dünyaya gelmeyen ve dolayısıyla toplum tarafından biçimlendirilmeyen hiçbir insan olmadığı kabulü oluşturmaktadır. Ona göre; her birey kendinden önce doğan bireylerin

kültürünü alır ve yaşadığı dönemdeki diğer insanlarla aldığı bu kültürü değiştirmek adına ona katkı sağlar (Giddens, 2012: 44).

Marks'a göre;

“Birey, insanın hayatı ve türsel hayat farklı şeyler değildir ve her insan kendisine has bir varlık olsa bile, insan aynı ölçüde bir bütün, ideal bütün toplumun –düşünen ve yaşayan- özne varoluşudur.” (Bottomore, 1964: 158'den aktaran Giddens, 2012: 44-45).

Weber'in toplumsal yaşamı tanımlama çabası, ekonomi ve modern kapitalizmin incelenmesi üzerinden ilerler. Yorumlayıcı, anlam çıkarıcı bir sosyoloji gereğine vurgu yapan Weber, sosyal bilimin ve sosyal bilimcinin gözlemlemiş olduğu olgulardan bir anlam çıkarması gerektiğini, çıkardığı anlamı da hem kendi içinde hem de aktörün anlam dünyası içinde yeniden gözden geçirip konumlandırması gerektiğini savunur. Weber, bireylerin özne olarak kendi çıkarlarına uygun biçimde davrandığı, ideal rasyonel eyleme, görenek ve adetlere dayalı davranışların tek biçimliliğinin karşıt konumda bulunduğunu ve bu ikisinin bir çelişki içinde olduklarını söyler. Ona göre, ideal rasyonel eylem her bireyde farklı olan ve o bireyin kendi içindeki duygu ve düşüncelerden kaynaklanıp dışarı vurulan sosyal davranıştır (Giddens, 2012: 197-217).

Weber'in egemenlik ve otorite konusunda yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı gibi, en istikrarlı toplumsal ilişki biçimleri, ilişkiye katılan bireylerin özne tutumlarının meşru bir düzene, inanca yönelik olduğu ilişki biçimleridir. Birey, kendi eylemleri çerçevesinde özne sosyal davranışta bulunur ancak meşru bir düzene inanç, eylemi düzenin prensiplerine bağlılıkla yönlendirebilir. Weber bu meşru düzenin yanı sıra “statü” kavramıyla da toplumsallaşma ve birey üzerindeki toplum etkisini açıklamaya çalışır. Birey bulunduğu statüye uygun olarak sosyal davranış gerçekleştirdiği sürece kendi eylemleri ve toplumun ondan beklentileri ile adet, gelenek, görenek gibi alanlar birbiriyle çatışmaz. Ancak bulunduğu statüye uygun olmayan yani o statüdeki diğer insanlar tarafından kabul görmeyecek bir davranış sergileyen birey muhtemelen grubun diğer üyelerinin kınamasıyla karşılaşacak ya da dışlanacaktır (Giddens, 2012: 229-233).

Weber, (2008), statü konumlarını kişinin toplumsal konumuna yapılan olumlu-olumsuz değerlendirmeler olarak tanımlar ve statü grupları da sınıflardan farklı olarak ortak konumlarının farkındadırlar. Böyle bir farkındalık oluşumu toplumsal anlamda belirli bir

hayat tarzı ya da etkileşimlere bağlı olarak ortaya çıkan sınırlamaları da beraberinde getirir. Örnek verecek olursak bazı durumlarda evlilik kısıtlamaları getiren ve kesinlikle grup içi evlenmeyi zorunlu kılan statü grupları mevcut olabilmektedir. Weber'in statü grupları ve aktörün sosyal eylemlilik alanından toplumun bireysel karar almalarındaki etkisini ve bu etkinin ne gibi yönere çekilebileceğini açık olarak görmekteyiz. Aktörün eylemlerine müdahalede bulunan bir statü grubu anlayışı bir grubun özneleşme anlamında kişilere yaşatabileceği zorluk ve çelişkiler birey-toplum gerilimine bir örnek teşkil eder.

1.1.2. Çağdaş Teorisyenlere Göre Birey-Toplum: Giddens ve Bourdieu

Birey-toplum ya da aktör-yapı ikiliğine farklı açılardan da olsa çözüm getirmeye çalışmış ve Parsonsçı sosyoloji anlayışına karşıt bir görüşle cevap vermek istemiş sosyologlar olan Giddens ve Bourdieu, sosyolojinin asıl konusunun bu ikili tartışmaları sürdürmek değil bunları aşarak gerçek bir sosyal kuram oluşturma gerekliliği olduğunu savunmuşlardır. Bu iki sosyal bilimci hem eski nesnelci, hegemonik, pozitivist sosyolojik yöntemlere hem de bu yöntemlerin yol açtığı katı disiplinler ayrımlara karşı gelmiş, yorumcu sosyolojinin birikimlerini kullanarak eylem ve yapıyı bir arada açıklayabilecekleri yeni bir sentez oluşturmaya çalışmışlardır (Tatlıcan, Çeğin, Göker ve Arlı, 2007: 213-226).

Bourdieu'nün külliyatı klasik sosyoloji geleneği ile 1960 sonrasının yeni kuramsal açılımlarını sentezleme konusunda özgün bir model oluşturmaktadır. Bu çabanın merkezi konusu, en yalın haliyle fail ve yapı, birey ve toplum, nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki karşıtlığı aşma girişimidir. Bourdieu eğitim ve sanat sosyolojisi üzerine yaptığı çalışmalarından sonra, bu alanlarda araştırma yaparken ortaya çıkan bu temel epistemolojik problemle (öznelcilik ve nesnelcilik arasındaki düalizm problemiyle) uğraşmaya başlar (Meder ve Çeğin, 2011: 237). Ancak Bourdieu'nun bahsettiği birey de sosyalleşmenin ona getirdikleri dahilinde "kendi olma" ya çalışan bireydir. Yani bireyleşmenin daha doğrusu ferdiyet kazanmanın toplumsal beklenti dışında gerçekleştiği bir bireyden söz etmez.

“Habitus, insanların toplumsal dünya ile ilgilenmelerine aracı olan “zihinsel” veya “bilişsel” yapılardır. Habitus, insanların toplumsal dünyayı algulamalarına, anlamalarına, ona kıymet biçmelerine ve onu değerlendirmelerine aracılık eden bir dizi içselleştirilmiş şema ile donatılmıştır. İnsanlar bu şemalar aracılığıyla hem kendi pratiklerini üretirler hem de onları algular ve değerlendirirler. Diyalektik olarak habitus toplumsal dünyanın “yapılarının içselleştirilmesinin ürünüdür.” (Bourdieu, 1989: 18’den akt. Ritzer, 2011: 398).

Bourdieu bu kavramıyla hem nesnel hem öznel bir aşkın bakış açısı yakalamaya çalışmıştır. Nesnel yapıların varlığını göz ardı etmediği gibi öznelliğe ve eyleyen bireye de vurgu yapar. Yani Bourdieu toplumun kişi üzerindeki etkisinin ve kişinin toplum üzerindeki etkisinin birey-toplum ikiliği oluşturmaktan ziyade tamamlayıcı bir biçimde ele alınması gerektiğini vurgular. Ona göre hem habitus hem de bireylerin habituslarını kullanarak alanda sergiledikleri davranışlar, yapı-fail açısından bakıldığında; “Dışsallığın içselleştirilmesinin ve içsellikğin dışsallaştırılmasının diyalektiğidir.” (Bourdieu, 1977: 72’den akt. Ritzer, 2011: 399).

Giddens, eylem, birey, yapı, toplum gibi kavramları yeniden açıklama gereği duyarak, eylemi de aktörün/failin bilgililik ve kapasitesinden yola çıkarak gerçekleştirdiği ve toplumsal etkilerden tamamen bağımsız olmayan ancak aktörün kararlarından da tam anlamıyla kopmayan bir çerçevede tanımlar. Burada da yine aynı çelişki karşımıza çıkmaktadır. Birey toplumsal alanda yaşasa da bir bireydir. Ancak bireyleşme birey olmaktan çok daha aşkın bir kavramı tanımladığından hem Giddens hem Bourdieu tanımladıkları failerin ferdiyet kazanma alanlarının neler olduğunu açıklamaktan uzak kalmışlardır. Aktörün kendi eylemleri hakkındaki gerekçeleri veya Giddens’in deyişiyle “eylemin rasyonalizasyonu” onu gerçekleştiren kişiler tarafından bilindiği sürece davranış sürdürülür. Bu durum Giddens’in toplumsal olarak kendine has yapısal özelliklere sahip sosyal sistemlerin varlığını ve onların belirli düzeyde şekillendirici özelliklerini reddettiği anlamına gelmez (Tatlıcan, Çeğin, Göker ve Arlı, 2007: 216-219). Hatta bu yapısal mahiyetlerin her bir bireyin eylemlerinde bir ölçüde var olduğu anlamına gelir.

Giddens, yapının ikiliği kavramıyla birey-toplum ikilemini aşmaya çalışır. Yorumcu sosyoloji geleneğinden türettiği toplumsal üretim kavramını bu noktada, toplumun değişken ve sürekli olarak kendini yeni durumlar karşısında hazır tutan dinamik yönünü vurgulamak için kullanırken; yapısalcı ve yapısal-işlevselci kavrayışlardan yola çıkarak

oluşturduğu yeniden üretim kavramını da toplumsal ilişkilerin var olduğu toplum, yasa, gelenekler içerisinde sürekli benzer bir biçimde nasıl yeniden üretildiğini açıklamak için kullanır. Giddens, yapının ikiliği açıklamasıyla birey-toplum arasındaki ikili -birinin bir diğerini üstün ve oluşturucu var sayılan- mekanizmayı reddeder. Ne yapısal durumlar ne de fail tek başına bir diğerine etki edecek kadar üstündür. Her ikisi de hem gücünü hem de etkileşim alanını birbirlerinden alırlar (Tatlıcan, Çeğin, Göker ve Arlı, 2007: 219-223).

Hem Bourdieu hem Giddens, yapı yönelimli araştırmaların failin eylemlerini anlamada yetersiz kalacağını ve basit bir indirgemeciliğe yol açacağını söylerler. Aynı zamanda yorumcu sosyolojinin de hata içinde ilerlediği vurgusunu yaparak, toplumsal etkinliğin içinde bulunan toplumdaki tamamen bağımsız olmadığını vurgularlar. Her iki kuramcının birey, özne ve yapı ve faillik hususunda eserlerinde ifade ettikleri yaklaşım Durkhem'in bahsettiği bireyleşmeden farklı ve ona bir eleştiri gibi gözükse de aslında mahiyet olarak çok da farklılaşmış değildir. Çünkü bireyin toplumsal alanda yaşasa da zaten birey olma dürtüsünü sürdürdüğü ancak bunun sosyalleşmenin bir isteği doğrultusunda mı yoksa gerçekten bireyleşme adına mı yapıldığı sorusuna cevap verememişlerdir.

1.2. ALAIN TOURAINE ve ÖZNELEŞME ANLAYIŞI

Sönmez'e göre; Alain Touraine, modern toplumlarla ve daha çok sanayi sonrası geç modern toplumlarla ilgili açıklamalarda bulunur ve sosyolojinin konusunun somut durumların incelenerek neden-sonuç ilişkilerinin belirlenip, sosyal problem olarak adlandırılan kısımların çözülmesini sağlayacak öneriler ortaya koymak olduğunu savunur. Onun bahsettiği geç modern toplumlar içerisinde, artık yalnızca sanayileşme ve ekonomik ilerlemeye bağlı kalmayıp bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesi ile birlikte en büyük toplumsal gücün bu bilgi ve teknolojiyi elinde tutan sınıf olarak var olduğu toplumlardır. Çünkü iktisadi büyüme ve gelişme artık yalnızca sermaye birikimi ve üretim araçlarını elinde bulundurmaya dayalı değil, mesleki eğitim, teknolojik araştırmalar ve bilimsel ilerlemelere de bağlıdır. Sınıf anlayışı da Marksist anlayıştan oldukça farklı olup, bu teknolojik ve bilimsel gücü elinde bulunduranlar ve bu güce sahip olmayanlar arasında bir gerilimin olacağı vurgusuna dayanır. Dolayısıyla Touraine, en büyük siyasal önemi bu bilgi gücünden yoksun olan grupları örgütleyen toplumsal hareketlere verir. Onun

toplumsal hareketler sosyoloğu olarak adlandırılmasının nedeni de budur. Buradan yola çıkarak çalışmalarında toplumsal aktörlerden kastı, benzeri kolektif topluluklardır. Touraine, özneleşme, modernleşme ve toplum analizlerinde modernleşmeyi ve bu modernleşmenin getirilerinin bir çeşitliliğe doğru toplumu değiştirdiğini savunur (Sönmez, 2012: 30-47).

Ona göre; modernleşme evrelerinden sanayi toplumu modernleşmesi olarak tanımladığı orta dönem modernleşme, akılcılığın, bilimin ve sekülerizmin hakim olduğu ve toplumsal yasalar da dahil olmak üzere her türlü şeyin bu akılcılıkla ortaya konulduğu bir dönemken; günümüzde modernleşme,

“...akıl tarafından keşfedilen ve kullanılan yasalara sahip doğal dünya ile Özne dünyası arasında artan bir kopuş demektir” (Touraine, 1995: 57’den aktaran Sönmez, 2012: 35).

Touraine, modernliğin krizi olarak tanımladığı, toplumsal özne fikrinin yok edilmesinin ve bilim adına özne ile aklın birlikte hareket etmesi yerine birbirlerini tahrip etmeleri durumunun; özne ile modernleşmenin akıl ile vicdanın arasındaki bir etkileşim ile aşılabileceğini savunur. Ona göre; birey yaşadığı toplumdan tamamen bağımsız bir üst benlik olarak değil, kişisel ihtiyaç ve isteklerini bir gruba, bir topluma ait olduğunun farkında olarak dile getirmelidir. Touraine, öznenin anlamının özgürlük olduğunu ve kişisel istek, ifa ve yaşam alanlarını kendisinin belirleyerek eylemde bulunma özgürlüğünün onu aktör haline getirdiğini vurgular. Ancak aktörün bunu gerçekleştirirken içinde bulunduğu ya da mensubu olduğunun farkında olduğu bir gruba, bir inanca ya da herhangi bir toplumsal alana ait sorumluluklarına da sadık olması gerektiğini belirtir (Sönmez, 2012: 36-39).

Touraine’in bu yaklaşımı, çalışmamızın temel savı olan bireyin özneleşme deneyimini farklı gruplar içinde farklı şekillerde gerçekleştiriyor olması ve kişinin aslında kendini bu gruplara ait hissederek bir özneleşme yaşıyor olması durumuna benzerlik göstermektedir. Sosyal gruplara olan içten bağlılık ve o grubun gereklerini yerine getirirken basit bir uyma davranışı yerine anlamlı bir grup içinde gruba uyumlu özneleşmenin varlığı Touraine’i destekler niteliktedir. Touraine’in bu yaklaşımı ile bu araştırmanın temel savı arasında bir

benzerlik bulunmaktadır. Zira, Touraine'in özneleşme kavramından kastı kişilerin özne olarak yaşamlarını sürdürebilme güçleridir.

Touraine, demokrasi ile modernlik ve özne arasında her ikisi açısından çok katmanlı bir analiz sunar. Ona göre demokrasi; öznelerin kendi kültürleri ve özgürlükleri için sistemlerin mütehakim mantığına karşı yürüttükleri bir savaştır. Demokrasi kültür çeşitliliğini koruyan, azami azınlığın haklarını savunup, en çok özgürlük veren bir siyasal hayat biçimidir. Modernlik nasıl akıl ile fert arasındaki gerilimli ilişkileri idare etmeye dayalıysa, demokrasi de öznenin araçsal akı, kişisel özgürlük ve kültürel kimliğini uzlaştırmaya dayalıdır. Yani salt bir özneleşme demokratik kültür inşası için yeterli değildir. Çünkü birey çıkarları ve arzuları doğrultusunda yönetilirse, içinde bulunduğu demokratik toplumu her zaman ve her durumda desteklemez. Dolayısıyla, bireylerin özgürlükleri ve istekleriyle yasal standartların uzlaştırılarak, demokratik kültür kurumsal bir inşa olarak görülmelidir. Bireyin özgürleşmesinin toplumsal normları benimseyerek tamamlamasına bağlayan düşüncenin yok olduğunu savunan Touraine'e göre; bugün öznenin karşılaştığı en büyük tehdit, bireyin kendisine yönelik olan her şeyden kaçtığı ve arzu isteklerini göz ardı ettiği bir kitle toplumdur. Bu tüketim toplumu öznenin sonunu getirir. Bireyin, kendi hayatının eyleyeni olabilmesini sağlayacak olan tüm girişimlere ve çabalara özneleşme adını veren Touraine, bunun araçsal akıl ve bireysel isteklerin birbirlerinden ayrışarak değil, bir bütün halinde birbirlerini var edip kapsayarak gerçekleşebileceğini söyler (Touraine, 2003: 77-87).

Bireyselleşmeyi; "...bireyin, kendini toplumsal yaşamın yönelim ve dönüşümlerinde etkin rol alan bir eyleyen olarak kesinlemesi" olarak tanımlayan Touraine, (2003: 92). özne düşüncesinin ve bireyin özneleşmesinin bireyselleşmeyi de büyük bir biçimde etkileyeceğinden bahseder.

1.3. BENLİK KAVRAMI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Çağdaş sosyal psikoloji kuramlarının çoğu benliği, “biricik” ve “kişiyeye özgü” bir şey olarak kavramsallaştırmışlardır. Benlik, “ben kimim?” sorusuna verilen cevapla ilişkilendirilmiştir. Ancak bazı durumlarda bu tanımın aksine benlik kültürlerarası ve sosyal olarak da ifade edilmiş ve tek başına bireye özgü olduğuna dair bir tanımlama eksik görülmüştür. Benlik aynı zamanda başkalarının varlığı ve onlarla girilen etkileşimden de etkilenmektedir. Kültürlerarası çalışmalar bazı bireylerin kendilerini diğerleriyle daha ilişkili tanımladıklarını ortaya koymuş ve kendilerini tanımlarken kişisel özelliklerinden değil, diğerleriyle kurdukları anlamlı ilişkilerden hareketle bir tanımlama yaptıklarını görmüştür. Benzer şekilde sosyolojik yönelimli kimlik kuramlarında da benlik kişinin başkalarıyla kurduğu etkileşim ve iletişimden çıkan rollerin tamamı olarak tanımlanmıştır, özgün ve tektir. (Stryker ve Burke, 2000’den akt. Arslan, 2006: 82). Bu iki yaklaşım benliğin özgünlüğüne dikkati çektiği için bireysel benlik sınıflandırması içine girerler. Kültürlerarası yaklaşımın önerdiği ilişki benlik ile kimlik kuramının dile getirdiği role dayalı benlik benliğin hem özgün yanına hem de başkalarından tamamen ayrı olmadığına vurgu yapar. Diğer bir taraftan sosyal kimlik kuramı benliğin hem ayrı hem de biricik olmasına itiraz eder. Çünkü bazı durumlarda kişi içinde bulunduğu toplum ile o kadar fazla benzer tepkiler gösterir ki bu durumda artık benlik değil “bizlik” tanımı yapılmalıdır. Bu tür bir tanımlama sosyal kimlik ya da kolektif benlik olarak adlandırılmaktadır (Oakes, Haslam ve Turner, 1994’ten akt. Arslan, 2006: 83).

1.3.1. Bireysel Benlik

Sosyal psikoloji ana akımı içinde yer alan kuramların çoğu, benliğin başkalarından ayrı ve kendine-özgün olduğu fikrinden yola çıkarken, kültürlerarası yaklaşım ve kimlik kuramı benliğin diğerleriyle ilişkili olarak da tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu üç yaklaşım bireysel benliğin temsilinde, başkalarının/diğerlerinin oynadığı roller konusunda farklılaşmaktadır. Ancak, her üç yaklaşım da tekil ‘ben’ i, yani başkalarında olmayan veya onlar tarafından paylaşılmayan, sadece bireyin kendisine özgü benliğini anlamaya ve açıklamaya yönelmişlerdir. Çağdaş benlik kuramları benliğin sosyal

ilişkiler içerisinde başkalarıyla etkileşim halinde kazanıldığını söyler. Diğer insanların kişiye kendisiyle ilgili bilgi sunmakta ve onun değerlendirmesini, iletmesini, geliştirmesini sağlamaktadırlar. Bu yaklaşım sembolik etkileşimci sosyoloji geleneğinde ilk defa Geoge Herbert Mead'ın geliştirdiği yansıtılmış benlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca bahsetmek gerekirse Mead, başkalarının bizim hakkımızdaki görüşlerini bilerek veya tahmin ederek kendi benliğimizi onun yardımıyla şekillendirdiğimizi dile getirir. Bu durumda kişiler kendileri hakkında ne düşünüyorlarsa diğerlerinin de öyle düşünmelerini isterler ve bu iki düşünce süreci arasında bir uyuşmazlığın olması, psikolojik rahatsızlık yaratmaktadır (Arslan, 2006: 84).

İleride Mead'ın düşüncelerinden daha ayrıntılı şekilde bahsedilecektir. Ancak bireysel benlikle ilgili bir diğer yaklaşımdan bahsetmemiz gerekirse bu sosyal karşılaştırmadır. Sosyal karşılaştırma, Festinger (1954) tarafından kuramlaştırılmıştır. Arslan'a göre; Festinger'in kuramını açıklayacak olursak, kişi kendi benliğini değerlendirip, iletmek istediğinde kendine yakın veya kendinden biraz daha iyi bir hedef seçerek karşılaştırma yapar. Bireylerin kendilerini kendilerinden daha iyi kişilerle karşılaştırması, bazı durumlarda benlik saygısında azalmaya neden olabilir. Benlik saygısını koruma içgüdüsüne sahip olan insanlar bu durumun yaşanmaması için kendilerinden daha kötü durumda olduklarını düşündükleri bireylerle bir karşılaştırma içerisine girebilirler (Arslan, 2006: 85).

Yine Arslan'a göre sosyal karşılaştırma sürecini temel alan Tesser'in (1988) benlik değerlendirilmesinin sürdürülmesi kuramı ise hem karşılaştırma hem de yansıtma süreçlerini içerir. Bu kurama göre, kişi yakın ilişki içerisinde olduğu kişilere ait başarıları kendi başarısıymış gibi hisseder. Değerlendirme yapılan konum kişi ile yakından ilgiliyse bu benliğin geliştirilirken karşılaştırmanın kullanılmış olması demektir. Karşılaştırma kişinin kendi geçmiş ve geleceğiyle ilgili olarak da yapılabilir. Bu durumda kişi bir referans noktası yardımıyla kendi benliklerini düzenler (Arslan, 2006: 85-86).

Özetleyecek olursak kişiler kendilerini hem diğerleriyle hem de kendi olası benlikleriyle karşılaştırarak özgün ve farklı olmaya çalışırlar.

1.3.2. İlişkisel Benlik

Bu görüş benliğin başkalarından ayrık/farklı olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Kağıtçıbaşı (2000), ayrık olarak kavramsallaştırılan benliğin aslında yalnız belirli bir kültüre ait olduğunu yalnız Amerikan ve Batı toplumlarının kültüründe bu tür bir benliğin bulunduğunu dile getirmiştir. Hatta ayrık benliğin Batı kültüründe dahi çoğu zaman karşımıza çıkmadığını ancak Batı yönelimli olan sosyal psikolojik ana akımın ayrık benliği olması gereken benlik olarak dikte ettiğini söyler (Kağıtçıbaşı, 2000: 98-101).

Kültürlerarası benlik tanımı, benlik üzerinde başkalarının oynadığı rolün yalnız bireyci ayrık bir özelliği benliğe yüklemekle sınırlı kalmadığını tersine toplulukçu kültürlerde benliğin başkalarını dışarıdan ya da kendilerinden bağımsız olarak tanımlamadıklarını ifade eder. Yani kişi etkileşimde olduğu kişileri kendilerinden bağımsız olarak düşünmez, dolayısıyla geliştirdiği benlik de tamamen ayrık olmaz ve benlik başkalarıyla birlikte tanımlanır. Bu tanımlama yapılırken kültürel özellikler dikkate alınmıştır. Hatta kültürlerarası bir benlik farklılaşması dahi mevcut olabilmektedir. Arslan'a göre Hofstede'in (1984), bireyci- toplulukçu kültür tanımlamasına göre, bireyci kültürler bireysel bağımsızlığa, benlik farkındalığına; toplulukçu kültürler ise, karşılıklı bağımlılığa, bireylerarası dayanışmaya ve grup içi uyuma ve bunları sağlayacak olan normlara değer verirler (Hofstede 1984'ten akt. Arslan, 2006: 87). Bu sınıflandırmadan hareketle Triandis tarafından (1989), bireyci benlik ve ilişkisel benlik olarak iki ayrı benlik türü tanımlanmıştır. Bireyci benlik özerklik ve bağımsızlık sağlayıcı normlara değer verilen bireyci kültürlerde; ilişkisel benlik ise, bireyler arası dayanışma ve uyumun değerli kabul edildiği toplulukçu kültürlerde karşımıza çıkmaktadır (Triandis, 1989'dan akt. Arslan, 2006: 87).

Benlik her zaman biricik ve kişiye ait olan özelliklerle tanımlanmaz, aksine çevrede etkileşim kurulan başkalarıyla ilişkiden yola çıkılarak da tanımlanabilir. Örneğin bir kişi için toplumsal yaşamda eş rolü ya da evlatlık rolünü oynamak başarılı olmak, dışa dönük olmak gibi özelliklerden daha değerlidir. Tıpkı Triandis gibi Markus ve Kitiyama (1991) da iki tür benlikten bahseder. Bağımsız benlik ve karşılıklı bağımlı benlik arasındaki temel fark kişilerin kendilerini ilişkide oldukları kişilerden ayrı tanımlayıp tanımlamadıklarıdır. Bağımsız benlik kendine özgü ve özerkken, karşılıklı bağımlı benlikte kişi kendisini başkalarıyla olan ilişkileri üzerinden tanımlar (Markus ve Kitiyama, 1991'den akt. Arslan, 2006: 87). Karşılıklı bağımlı veya ilişki benliğinin biricikliği sahip olduğu özel ilişkilerin toplamının oluşturduğu yapıdan kaynaklanmaktadır. Yani benliğin özgünlüğü bireyler arası farklılıklarda değil bireyler arası karşılıklı ilişkilerdeki farklılıklarda gizlidir. Benlik özdeşleşmenin önünde bir engel gibi görünse de aslında kendi içerisinde özgünlüğü olduğundan özdeşleşmeye bir engel teşkil etmediği söylenmelidir (Arslan, 2006: 88-90).

Kağıtçıbaşı'na göre (2005) başkalarından ayırık olmak ve özerklik aslında eş anlamlı kelimeler olmadıkları halde Batı bireyci kültürünün bir yüceltilmesi olarak aynı anlama sahip kavramlar gibi sunulmaktadır ve başkalarından ayırık olmak özerk olmanın gereği gibi ele alınmaktadır. Oysa, ilişkisellik diğer insanlarla kişi arasındaki yakınlık-uzaklık mesafesini temsil ederken, özerklik kendi kararlarını alabilme ve kendi ayakları üzerinde durabilmeyi içerir. Dolayısıyla iki kavramsallaştırma da farklı psikolojik tamamlanmalar gerektirir ve her ikisinin de tamamlandığı, karşılıklı olarak var olduğu durumlar kişi açısından iyi bir psikolojiyi beraberinde getirir (Kağıtçıbaşı, 2005'ten akt. Arslan, 2006: 88).

1.3.3. Sembolik Etkileşimci Sosyoloji ve Role Dayalı Benlik

Geleneksel sosyoloji; toplumu yapısına ve bu yapıların davranış tarzlarını belirleme biçimine ya da etkileme biçimine göre tanımlamaya ve analiz etmeye çalışır. Sembolik etkileşimcilik ise, aksine, toplumun mikro boyutlarına, gündelik yaşantılarımıza, içinde yaşadığımız gündelik dünyaya ve insanların sembolik iletişimler aracılığıyla gündelik yaşantılarında nasıl etkileştiklerine, düzen ve anlamı nasıl yarattıklarına odaklanır. Geleneksel sosyolojinin kullandığı bilimsel yaklaşımı reddeden bu sosyolojik bakış açısı,

toplumu içeriden analiz eder, belirli bir durum ya da yaşam biçimiyle ilgili insanlar üzerindeki temel etkenlere odaklanır. Toplumsal yapı ve sosyal sınıfa odaklanan Avrupa sosyolojisinin aksine, Amerikan sosyolojisi, daha çok bireyle, onun kendi özgürlüğünü ifade etme biçimiyle, yeni sınırlar ve yeni kontrol etme biçimleri yaratmasıyla ilgilenmiştir (Poloma, 1993: 228-230).

Sembolik etkileşimciliğe, dolayısıyla Mead'e etki eden ilk entelektüel köken; pragmatizmdir. Pragmatizm çok geniş ölçekli bir felsefi konumdur (Charon, 2000; Joas, 1993'ten akt. Ritzer, 2011: 209). Pragmatistlere göre asıl gerçeklik; *"dışarıda gerçek dünyada var olamaz.; o, dünyada ve dünyaya yönelik eyleme geçtiğimizde yaratılır"* (Hewitt, 1984:8'den akt. Ritzer, 2011: 209). İnsanlar dünya hakkındaki bilgilerini, yararlılık açısından değerlendirirler. İnsanlar dünyada karşılaştıkları nesnelere, yararına göre tanımlarlar. Eğer insanı anlamak istiyorsak, eylemsel olarak dünyada ne yaptıklarını anlamamız gerekir (Ritzer, 2011: 209-210).

Ritzer'e göre, sembolik etkileşimcilik için üç nokta kritik öneme sahiptir; bunlar:

1. eyleyen ve dünya arasındaki etkileşim üzerine bir odaklanma
2. hem eyleyenin hem de dünyanın durağan yapılar değil hareketli, değişebilen süreçler olarak görülmesi
3. eyleyenin toplumsal dünyayı anlama/yorumlama yeteneğine atfedilen büyük önem özellikle J. Dewey tarafından dile getirilir (Ritzer, 2011: 210).

Dewey zihni bir şey/ bir yapı olarak değil, farklı aşamaları içeren bir düşünme süreci olarak kavrar. Bu aşamalar; nesnelere tanımlama, olası davranış biçimlerinin ana özelliklerini ortaya çıkarma, olması eylemlerin sonuçlarını hayal etme, olası olmayan durumları saf dışı bırakma, ve eylemin en uygun tarzını seçmedir (Sheldon ve Stryker, 1980'den akt. Ritzer, 2011: 210).

Lewis ve Smith'e göre, sembolik etkileşimcilik daha çok nominalist yaklaşımlarla beslenmiştir. Nominalist görüşe göre, *"Makro düzey fenomenler var olduğu halde onların birey bilinçleri ve davranışları üzerinde bağımsız ve belirleyici etkileri yoktur."* (Lewis ve Smith, 1980: 24'ten akt. Ritzer, 2011: 210).

Bu yaklaşımın geliştirdiği ve etki ettiği benlik ise toplumun şekillendirdiği bir benlik anlayışıdır. Sembolik etkileşimcilik Mead'in 1900'lerin başında benliği toplum ve zihin arasına yerleştiren dolayısıyla kişinin benlik algısını toplumun da şekillendirdiği görüşüne dayanmaktadır (Arslan, 2006: 88).

Kimlik kuramı benliği ilişkisel benlikte olduğu gibi kişiler arası ilişkilerden yola çıkarak tanımlamaktadır. Fakat kuramın ilişkisel benlikten farkı yalnız anlamlı ilişkileri değil grup içi rolleri de kapsamaktadır. Her toplumda rollerin farklı işlediğini ve bu rollerden beklentilerin de farklı olduğunu düşündüğümüzde toplumlar arası değişen bir benlik tanımlaması yapmanın mümkün olduğunu savunur. Kuramda bahsedilen en temel süreç kategorizasyondur. Bu kategoriler (ırk, cinsiyet, vb.) kişiye kim olduğu ve rolleri hakkında bilgi verir. Kişinin sosyal dünyada görece sabit olan belli kategoriler içine dahil edilmesi onun geliştireceği rolleri ve dolayısıyla benliğini de etkiler. Sosyal rollerin benlik tanımlamasında çok önemi yeri olduğu belirtilir. Örneğin, baba olmak aile içinde hem bir sosyal statü hem de rol kazandırır ve kişiden o role uygun bir kendilik tanımlaması geliştirmesi ve ona uygun davranışlar sergilemesi beklenir. Role yüklenen anlamlar kişinin nasıl davranması gerektiğini de belirler. Buna göre kimlik kuramında sadece bir rolün yüklenicisi olmak değil, o rolün gerektirdiklerini yerine getirmek, sosyal ilişkileri o role göre sürdürmek de benlik açısından kritik öneme sahiptir (Arslan, 2006: 89).

Bütün bunların yanı sıra birey sosyal dünyada tek bir rol üstlenmez, ondan birden fazla rol ilişkisi gerçekleştirip sürdürmesi beklenir. Bir kişi aile içerisinde baba rolünü ailesine karşı sürdürürken, iş yaşamında doktor rolünü hem iş arkadaşlarına hem de hastalarına karşı sürdürmekle yükümlü olabilir. Bu nedenle her rol için geliştirilen benlikler de farklı ve özgündür. İşte bu birbirinden farklı rollerin içerisinde birey farklı rolleri deneyimleyerek kendi benliğini oluşturur ve bu benlik her kişide farklı anlamlar taşıyacağından özgün ve eşsizdir. Her bir rolün gerektirdiklerini birbiriyle uyumlu halde yürüten ve yerine getiren birey psikolojik anlamda da kendine güvenen, kendini özgün ve gerçek hisseden bir birey olacaktır (Arslan, 2006: 88-89). Sonuç olarak kimlik kuramına göre, benliğin özgünlüğünü sağlayan şey her bir bireyin içinde bulunduğu birden fazla rolü farklı şekillerde uyumlu hale getirip birleştirmesidir.

1.3.4. George Herbert Mead ve Benlik

Benlik kavramının geliştirilip tanımlanmasında büyük öneme sahip olan ve benlik kavramsallaştırmasını ilk olarak dile getiren Mead’i realist ve ampirik doğrultuya sevk eden bakış açısı davranışçılıktır. Ancak onun temel aldığı davranışçı yaklaşım, Watson gibi radikal yalnız gözlenebilen davranışların incelenerek sosyal dünyanın anlam içeriklerinin indirgenmesi değil, kendi deyimiyle toplumsal davranışçılıktı. Radikal davranışçıların yalnız uyarıcı üzerine odaklanması, uyarıcının uygulandığı zaman ile davranışın ortaya çıktığı zaman arasındaki zihinsel örtük süreçlere dikkat etmemeleri Mead açısından oldukça eksik bir bakış açıydı. Mead gözlenebilir davranışın önemini farkındaydı ve, ampirik davranış bilimini, örtük zihinsel süreçleri de içine alacak biçimde genişletmeye çabaladı. Mead’e göre; *“Araştırma birimi, insan eyleminin hem açık hem de örtülü yönlerini kapsayan bir edimdir. Dikkat, algı, imgelem, usavurma, duygu ve benzeri edimin parçaları olarak görülür. Böylece edim insan etkinliğine dahil olan toplam süreci kapsar.”* (Meltzer, 1964/1978: 23’ten akt. Ritzer, 2011: 211).

Radikal davranışçı Watson, zihni ve zihinsel süreçleri reddettiği için, Mead bu yaklaşımda bireyin kukla gibi edilgen bir eyleyene dönüştüğünü söyledi. Mead, çok daha hareketli ve yaratıcı bir eyleyen imgesine katkıda bulundu ve sonraki sembolik etkileşimciler tarafından kuramının temel alınmasının sebebi olarak onun bu devingen yapıya yüklediği anlam gösterildi. Dewey ve Mead’in davranışçılığı ilk olarak 1920’lerde Chicago Üniversitesinin lisansüstü öğrencilerine aktarıldı. Bu öğrenciler içinde Herbert Blumer sembolik etkileşimciliği yerleşik hale getirdi. Blumer 1937’de sembolik etkileşimcilik terimini üretti (Ritzer, 2011: 212). Özellikle Blumer ile başlayan süreçte davranışın büyük ölçekte dış güçler tarafından belirlendiğini savunan yapısal işlevselciliğe karşı oldular. Aynı şekilde Blumer’a göre, davranışın dıştan gelen bir uyarıcıya etkisini vurgulayan davranışçılar da indirgemeciydi. İnsan davranışını «tutum» kavramına ilişkin alışlagelmiş düşüncelere dayanarak açıklamaya çalışanlar da eleştiriliyordu. Çünkü “şeylerin” insanlar için bir anlamı vardır. Davranışçılar bunu görmeyi reddederler. Eylemler sadece tutumlar tarafından harekete geçirilmezler. Bu düşünce mekanik bir düşüncedir. Sembolik etkileşimciler için önemli olan; içselleştirilmiş bir eğilim olarak tutum değil, *“insanın eyleme biçim vermesinin aracı olan tamamlayıcı süreçtir. Bu süreçte, insan, eylem içinde bir anlam inşa eder. Bu*

anlam da makro kuramlarca çözülemez.” (Blumer, 1955/1969: 94-97’den akt. Ritzer, 2011: 212). Tüm makro kuramlar, anlamın önemini ve inşa sürecini göz ardı ettikleri için eleştirilirler

Toplumsal deneyimi anlamak için her zaman toplumsal dünyaya öncelik veren Mead, kendisinin toplumsal grubu oluşturan birbirinden ayırık bireylerin her birinin davranışını, ayrı ayrı açıklamak yerine o toplumsal grubun davranışını açıklamaya çalıştığını ifade eder. Sosyal psikolojiye göre parça bütünden değil bütün (toplum) parçadan (birey) önceliklidir ve bütün parça açısından değil; parça bütün açısından açıklanır (Mead, 1934/1962: 7’den akt. Ritzer, 2011: 213).

Mead’e göre öncesinde toplumsal bir bütün olmadan düşünen birey olanaksızdır ve toplumsal bütün hem mantıksal hem de zamansal olarak birey zihninden önce gelir. Önce gelen toplumsal grup bireysel zihin süreçlerine zemin hazırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi onun kuramı içinde en basit birim olarak “edim”i kabul edebiliriz. Edim, uyarıcının alınması ve eylemin gerçekleştirilmesi arasında kişinin zihninde canlandığı örtük süreçlerin tamamıdır. Mead, edimi, birbirleriyle diyalektik olarak ilişkili dört aşama ile açıklar (Ritzer, 2011: 214-216):

Dürtü, birinci aşamadır ve dolaysız olarak duyusal uyarılmayı ifade etmek için kullanılır. Buna verilebilecek en uygun örnek açlıktır. Eyleyenin uyarılmaya tepkisi ve onunla ilgili bir şeyler yapma ihtiyacını içerir. Hayvanlardan farklı olarak insan eyleyenlerin dürtüye hemen bir cevap vermesi olası değildir. Örneğin şimdi mi yoksa daha sonra mı yoksa dışarıda arkadaşlarla mı yenen yemek bu dürtüye cevap verecektir. İnsan eylemi gerçekleştirmeden önce geleceğini ve geçmişini düşünerek cevaplamaya yatkındır. Kısacası dürtü hem eyleyeni hem de çevreyi kapsayıcı bir özelliğe sahiptir.

Algı, eylemin ikinci aşamasıdır. Eyleyen bu durumda gelen uyarıcıyı arar ve ona tepki gösterir. İnsanların uyarıcıyı işitme, koku, tat gibi duyumsama araçlarıyla algılama yeteneği mevcuttur. Mead algı ve nesneyi birbirinden ayıramaz diyalektik bir ilişki içinde görür. Çünkü insanların nesneyi algılama edimi onu bir kişi için nesne yapar.

Manipulasyon, dürtü ortaya çıktıktan ve birey onu algıladıktan sonraki üçüncü aşama manipule etme yani nesneyle bağlantılı eyleme geçmedir. Süreç içinde belli bir duraksamanın olduğu aşamadır. Nesneyi algılayan birey, onunla ilgili hemen harekete

geçmek yerine bir düşünme süreci yaşar. Onu algılaması ve onu tanımlaması ne tepki vereceğini ölçmesi zaman alır. Tüm bu sürecin sonunda nesne ile ilgili tasavvurlarını eyleme dökmeye karar verir ve eylemi gerçekleştirmek için harekete geçer.

Tamamlama, manipulasyon aşamasındaki düşünmeden sonra eyleyen tepkisine veya davranışa karar vermiştir ve artık edimin son aşaması olan tamamlama o eylemi gerçekleştirmesidir (Ritzer, 2011: 216-217).

Mead edimin dört aşamasında da diyalektik bir gelişme ve birbirini izleme öngörür. Ancak eyleyen dinamik ve değişken bir yapıya sahip olduğu için bu dört aşama her zaman doğrusal bir çizgide ilerlemez. Mead, edimi açıklamak için eyleyenlerin zihninden yola çıkmıştır ve ona göre zihin, basit bir şekilde bir kimsenin kendisiyle bir iç konuşması olarak bireyin kafasında değildir. Ona göre zihin toplumsal bir fenomendir (Franks, 2007'den akt. Ritzer, 2011: 220). Toplumsal süreçler içinde ortaya çıkan ve gelişen zihin, toplumsaldan bağımsız olarak ilerlemez. Zihin insanın yalnızca kendi cevabını değil toplumun cevabını da ortaya koyma yeteneğidir. Herhangi bir şeyi yapmanın düzenli tepkilerle belirlenmesidir ve eğer eyleyen yapacağı şeyi biliyorsa zihni devreye sokar ve düzenli bir tepki ortaya koyar (Mead, 1934/1962: 267'den akt. Ritzer, 2011: 220). Mead aynı zamanda zihni pragmatik yönüyle de inceler ve onun sorun çözmeye yarayan düşünce süreçlerini içerdiğini söyler. Sorunlarla dolu gerçek dünyada insanların bu sorunları çözmeye çabalaması zihnin işlevidir (Ritzer, 2011: 220). Zihin; bir kişi ile onun anlam ve önem verdiği çevresi arasındaki dinamik ilişkiden doğan düşünce akışıdır. Kişiler diğerleri ile (ötekilerle) girdikleri sürekli ilişkiler içindedirler. Kişilerin benliklerini (self) oluşturup biçimlendiren de bu ilişkilerdir.

Bu kavramın özelliği kendi kendini nesne olarak kavrama yeteneğini içermesidir. Benlik kişinin hem özne hem de nesne olmasını sağlayan özel yetenektir. Mead'in diğer kavramlarında da olduğu gibi benlik de toplumsal süreçlerin önceliğini ifade eder. Ona göre benlik (self), daha geniş olan bir yapının nesnel gerçekliğinin bir içselleşmesi, kişinin daha geniş toplumda toplumsal alışkanlıkları içselleştirmesidir (Poloma, 1993: 223). Benliğin Yansıma özelliği vardır. Ve bu özellik benliğin özünü oluşturur.

Kişisel ben (I veya BEN); kendiliğinden, orijinal, yaratıcı, bireylerin başkalarının tutumuna karşı oluşan tepkisidir.

Sosyal ben (ME veya BANA); kişinin, iletişimsel alışveriş yoluyla benimsediği, başkalarının kendisi hakkındaki tutumlarının bir araya gelip bir bütün oluşturmasıyla oluşur.

Sosyal ben’de kişi kendinden özne olarak değil, nesne olarak haberdardır. Kendisini ötekilerin tutumlarına göre etkiler ya da onların tutumlarına uygun tepkiler verir. Sosyal ben; başkalarının kendini nasıl gördüğüne göre, kendisi ile ilgili değerlendirmelerine göre kendine değer biçer ve tutum oluşturur. Kendine değer biçme; kişinin anlam ve önem verdiği çevresinde, ötekilerin kendisi hakkındaki değerlendirmelerinin algılanmasının bir ürünüdür. Kişiler kendilerinin yaratmadığı toplumsal yapılar içine doğarlar. Davranışlarında referans aldıkları kişilerle ve eylemlerini yönlendiren normlarla, geleneklerle, yasalarla sınırlandırılırlar. Tüm bunlar sosyal benin kurucu öğeleridir. Ancak kişinin kişisel beni, her zaman daha önceden biçimlendirilmemiş, başkalarına benzemeyen eşsiz tepkiler verir. Yani kişilerin sosyal ben tarafları toplum tarafından biçimlendirilirken, kişisel ben kendiliğinden aktif tepkiler verir.

Benlik (the self); yani başkalarının tutumlarına göre kendini biçimlendirme yeteneği de ötekinin rolünü üstlenmek yoluyla kazanılır. Bir bireyin; yaptıklarında gösterdiği başarısının derecesi, başkalarının gözünden görebilmesi için; onların tutumlarını imgesel ve simgesel olarak kavrayabilme yeteneğine sahip olması gerekir. İnsanlar bir içeriği olan sürekli gelişen dilsel simgelere dayalı anlam taşıyan jestlerle iletişim kurarlar. Bu durum da kişinin başkasının rollerini üstlenmesine olanak verir. Benlik; aslında kişinin toplumla alışverişinden doğar. Benlik kavramının kişilik ve karakter gibi kavramlardan da ayırt edilmesi gerekir. Örneğin biz; kişilik derken; kişinin kendi içindeki davranış dinamiklerinden söz ederiz, “nasıl” birine yanıt ararız. Benlik ise; insanların kendilerini nasıl gördüklerine işaret eder. Ben kimim, neyim sorusuna yanıt arar.

Mead’a göre birey ve toplum arasında organik bir ilişki vardır. Benlik de gördüğümüz bu alışverişten doğmaktadır. Ötekilerin tutumunu imgesel ve simgesel olarak anlamlandırmak için gereklidir. Birey bu arada rol üstlenmeyi de öğrenir. Rol üstlenmeyi öğrenmesi bireyin gelişmesi ve deneyim sağlamasına aracı olmaktadır. Mead’e göre, benliğin gelişiminin aracı olan; oyun ile kişi hem kendinin hem de başkalarının farkına varır. Mead için, zihin ve benlik gündelik hayatın toplumsal yaratıdır. Onlar olmasa toplum da olamazdı. Zihin; bir benlik bilinci yaratır. Zihin ve benlik sadece diğerleri ile kurulan ilişki içinde var olur. Benlik; bilincin nesnesi ve öznesidir. Bir insan olarak I (kişisel ben) ve ME (sosyal ben),

hem kendisi üzerine düşünür hem de diğerleriyle (genelleştirilmiş öteki ile) etkileşim kurar (Özcan Demir, 2011).¹

Benlik; insanların davranışları ve çevreleri üzerinde bir ölçüde kontrol kurmalarını sağlayan kapasitedir. Bu yüzden Mead'e göre, insan davranışı; içgüdüler ya da dış toplumsal güçler tarafından belirlenemez. İnsan kendi davranışına kendisi karar verme yetisine sahiptir (Ritzer, 2011: 220-227).

Benliğin gelişimi için genel mekanizmanın düşünümsellik olduğunu vurgulayan Mead, aynı zamanda kendimizi başkalarının yerine koyma ve onlar gibi düşünüp davranma yeteneğinin de benlikle ilişkili olduğunu ifade eder. Sonuç olarak insan, ötekilerinin yerine kendini koyarak kendinin nasıl görüldüğünü anlayabilme yeteneğine sahiptir (Ritzer, 2011: 221).

“Düşünümsellik, bireyin deneyiminin kendisi üzerine geri dönmesi, aracılığıyla tüm toplumsal süreç ve ona dahil olan bireylerin deneyimi içinde ortaya çıkar. Bireyin ötekilerin kendisine yönelik tutumunu almasını sağlayan, bireyin bilinçli olarak o sürece uyum gösterebilmesini ve herhangi bir verili edim içindeki süreçte kendisinin ona uyum göstermesi açısından değişiklik yapmasını sağlayan bu tür araçlardır.” (Mead, 1934/1962: 134'den akt. Ritzer, 2011: 221).

Mead insanların başkalarının farkında oldukları kadar aynı zamanda kendilerinin de farkında olduklarını ifade eder. Kişiler yalnız diğerleriyle değil kendileriyle de sembolik bir etkileşime girerler. Bu etkileşim, dilin kullanımı ve jestlerle gerçekleşir. Bu çoğu sembolik etkileşim kuramının sorunu olan anlamın (meaning) taşınması sürecidir. İnsanlar etkileşimdeyken konvansiyonel sembollerini öğrenir ve bunları bir oyunda başkalarının rollerini almak amacıyla kullanırlar. Kişiler tüm etkileşimlerde alternatif tepkileri öğrenip uygulayabilme yeteneğine sahiptirler (Poloma, 1993: 223-224).

Özdeşleşme açısından “ben kimim?” sorusunu dile getirmesi, benlik konusunda sosyal ve kişisel ben farkını ortaya koyması ve kişilerin kendi dışsallıklarını içselleştirmesine vurgu yapması sosyal psikoloji alanındaki benlik ve kişilik farkına değinmesi açısından Mead'in kuramını bizim çalışmamızın ilgilenmiş olduğu sorunu kuramsal olarak bağlamlaştırıp, anlamlandırmak açısından da önemli kılmaktadır.

¹ 2011 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Özcan Demir tarafından verilen “Çağdaş Sosyoloji Teorileri” ders notlarından düzenlenmiştir.

Ancak o da bireyin tam anlamıyla kendinin farkına varmasını daha büyük bir süreci ifade eden “bilinç” e yani toplumsal mekanizmaların bireyi düşünmeye teşvik etmesine bağlar. Bu açıdan bakıldığında Mead ve Bourdieu’nun yorumcu kuramları bireyin dışsallığı içselleştirmesi ve içselliği dışsallaştırması noktalarında birbirine yakın özellikler göstermektedir. Her iki bakış açısında da toplum tarafından birey olması dile getirilen ve bu şekilde “ben bir bireyim” diyen kişiler mevcuttur. Ancak Mead her zaman kişinin düşünsel süreçlerine ve algılayış mekanizmalarına vurgu yapmış ve sosyal benlik ile kişisel benliğin farkından bahsetmekle bireyin ferdiyet kazanması hususunda önemli bir duruma değinmiştir. Kişinin hem kendinin hem başkalarının farkında olması ve edimlerini geliştirdiği zihinsel süreçlerle birlikte eylemesini ifade etmesi açısından ve salt bir gözlemlenebilen davranış nazarından uzak durması Mead’i benlik ve ferdiyet kazanma konusunda bireyi ve toplumsal davranışı açıklayan bir noktada kısmen de olsa ele almamızı sağlamaktadır.

Bireyden çok toplumsal durumu, öznelinden çok nesnel gerçekliği vurgulayan işlevselci sosyoloji döneminde Meadcı yaklaşımı ayakta tutmayı başaran onun öğrencisi Herbert Blumer olmuştur. Blumer’da nesnenin onu algılayan aktör tarafından yüklenen anlama göre farklı şekillerde algılanabileceğini ve anlamların yorumsal bir süreçte değişime uğradığını dile getirmiştir. Onun nazarında etkileşimin yapıya karşı bir önceliği vardır. Blumer, yapısal işlevselci görüşün ifade ettiği gibi kişilerin dış güçler tarafından ya da psikolojik indirgemecilerin önerdiği gibi “iç güçler” tarafından eyleme yönlendirilmediğini, kişilerin “kendini belirtme” (self-indication) olarak adlandırdığı süreç aracılığıyla algıladığı nesnelere bir araya getiren, bilinçli ve tefekkür eden bir aktör olduğunu dile getirir (Blumer, 1969: 81’den akt. Poloma, 1993: 226). Bu noktada Blumer’ın toplum içinde bireylerin ferdiyet kazanması veya bireyleşmesine yakın bir tanımlama yaptığını söylememiz pek de yanlış olmayacaktır. Kendini belirtme sürecinde birey oldukça hareketlidir, bireyler algıladıkları şeylere dikkat eder, onları değerlendirirler ve bu iletişimsel bir süreçtir.

Çünkü birey, bu süreçte muhatabı olan aktörlerin eylemlerine karşı hazırlıklı olmaya çalışır ve onların eylemleri ile kendi eylemlerini toplumsal bağlamda bir araya getirmeye çabalar. Blumer, bu çabanın yani farklı eylemlerin iletişimsel yolla bir araya gelmesini işlevselcilerin bahsettiği toplumsal yapıya benzetir. Bu toplumsal duyguyu “birlikte eylem” (joint action) ya da “farklı katılımcıların farklı eylemde bulunmalarının toplumsal organizasyonu” olarak

tanımlar (Poloma, 1993: 224-227). Pek çok durumda birlikte eylem tekrarlanan ve istikrara sahip eylemdir. Bu nedenle sosyologlar bunu “kültür” veya “toplumsal düzen” olarak adlandırma gereği duyarlar (Poloma, 1993: 230).

Kendini belirtme sürecini ve bireyleşme sürecini tamamen aynı olmasa da ortak zeminde kullanılabilir kavramlar olarak algılamak yanlış bir bakış açısı olmamakla birlikte yine de ferdiyet kazanma konusunu tam olarak dile getirmediği için bu ele alışı da eksik olduğunu ifade etmekten kaçınmamalıyız. Blumer, benlik kavramını dile getirmiş ancak kuramında benlik ile ilgili çözümlenme ve tanımlamayı yeterince geliştirememiştir. Genel olarak, farklılaşmaz ve bütün halindeki bölünmez benlik nosyonunu pek çok kez dile getirmesi onun “ferdiyet kazanma” noktasındaki açıklamalarının zayıflamasına neden olmuştur. Blumer’ın tanımında benlik insanların dış uyarıcıya basit şekilde tepki vermeleri değil, eyleme geçmelerini sağlamaya yardımcı olan bir süreçtir. Bunun yanı sıra sembolik etkileşimci gelenekte inşacı vurgunun en önemli yapı taşı olan “benlik” hem Mead hem de Goffman tarafından ele alınmış ve ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Rock’a göre; *“Benlik etkileşimcilerin entelektüel şemalarının merkezini oluşturur. Tüm diğer sosyolojik süreçler ve olaylar, çözümleyici anlam ve düzenlerini bu merkezden alarak bu merkez etrafında döner.”* (Rock, 1979: 102’den akt. Ritzer, 2011: 231).

Erving Goffman ve onun benlik adına öne sürmüş olduğu fikirler çalışmamız açısından ilişkisel benlik ile ilintili olduğundan önemli bir noktada durmaktadır. İlişkisel benlik kişinin başkaları ile olan ilişkisinden ve etkileşiminden kendi benliğini bağımsız olarak tanımlamaması anlamını taşımaktadır. Bu durumda da özneleşme deneyimleri açısından ilişkisel benlik ve Goffman’ın dile getirdiği yönleriyle birey benliğini ele almamız oldukça yerinde olacaktır.

1.3.5. Erving Goffman ve Benlik

Goffman, benlik ile ilgili eseri olan “Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu” nu (Presentation of Self in Everyday Life, 1959) kaleme alırken, Mead’in kişisel ben ve sosyal ben olarak yaptığı ayırmadan ve bu iki benlik süreci arasındaki gerilimden bir hayli faydalanmıştır. Goffman, başkaları için sahnelenen rollerin ya da onun deyimleriyle performansların, kişinin karşısındakilerde yaratmaya çalıştığı gerçeklik izlenimine aslında kişinin kendisinin inanıp

inanmadığının önemli bir soru olduğu noktasından tartışmayı ele alır. Kişinin davranışlarının sosyal dünyada oynadığı rollerin bazı durumlarda içten bazı durumlarda ise yalnız karşı tarafı inandırmak için sergilenebileceğine dikkat çeken Goffman, bu iki farklı durumun da bireye bir kendine güven ve savunması olan bir konum sağladığını dile getirir (Goffman, 2016: 29-32).

Goffman, dramaturji metoduyla sosyal dünyayı açıklama çabası içindedir. Ona göre, kişilerin sergiledikleri roller performanslar, bu rolleri sürekli ve düzenli olarak yerine getirdikleri sosyal ortam vitrin, bu sosyal ortamda rollerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan arka plan düzenlemeleri ise set olarak adlandırılır. Her rol için farklı performans ve farklı setler mevcuttur. Bireylerin çok çeşitli durumlara uyum sağlayabilmesi için tıpkı Mead'in iletişimsel süreci gibi Goffman'da benzer şekilde farklı vitrinler için belirli sözcük hanelerine sahip olunması gerektiğini belirtir. Bu durum onun diğer farklı kişilerle etkileşiminde oldukça etkili olacaktır (Goffman, 2016: 29-43).

Goffman, idealize etme yolu ile oynanan rollerden toplumun veya kişinin içinde yer aldığı topluluğun beklentisini ifade eder. Ona göre, bir kimse içinde yer aldığı ve bir parçası olduğu topluma uygun standartlarda ideal bir performans ortaya koymak istiyorsa toplumsal standartlara uymayan eylemlerden vazgeçmek ya da onları gizlemek durumundadır (Goffman, 2016: 44-50). Goffman'a göre; oyuncu yani birey oynadığı rolü içtenlikle yerine getirdiğine dair seyircisinin şüphelerini yok etmeye çalışır. Bunu yaparken de çoğu zaman, kendisinin ve davranışlarının idealize edilmiş olan kurallarla bir uyumsuzluğunu veya bu idealize edilmiş versiyonlarla bağdaşmayan yanlarını seyircisinden saklar, yansıttıkları kişiliğin yansıtmak istedikleri kişilikle ilgili her özelliği kapsadığını ve içerdiğini belirtirler. Ancak burada idealize etme, bireyin kendisinden beklentiler veya yücelik atfettiği değerler veya durumlarla ilgili de olabilmektedir. Goffman, sahne kuramında idealizeyi bireysel boyuttan uzaklaştırarak bunu yalnız toplumun ya da grubun yapabileceğine vurgu yapmaktadır.

Kişi bunu yaparken aynı zamanda seyirci ayrımını da göz önünde bulundurur. Kısaca belirtmek gerekirse, performansını sergileyeceği kişilere göre davranış ve ilişkilerini düzenler ya da değiştirir. Kişi anne ve babasına farklı, çalışma arkadaşlarına veya patronuna farklı performanslar sergiler. Goffman, belirli bir performansı referans noktası olarak alındığında, bu performansın sunulduğu bölgeden "vitrin bölgesi" olarak söz eder. Bu bölge

içinde bireylerin davranış ve benliklerini sergilemek için onları aktarıcı iki farklı yol olduğunu genel anlamda belirler. Bunlardan ilki, kişinin jest ve mimikleriyle seyirci ile doğrudan etkileşimdeyken nasıl davrandığı iken; ikincisi ise doğrudan bir temasın olmadığı durumlarda dahi kişinin seyircinin görüş ve duyuş alanındayken genel olarak nasıl davrandığıyla ilgilidir (Goffman, 2016: 108). Bununla birlikte Goffman, oyunun sergilendiği ve alkış beklendiği vitrin bölgesinin yanı sıra kişi tarafından bastırılan gerçeklerin ve idealize edilmiş rollerle uyuşmayan davranışların sergilendiği bir arka planı yani “sahne arkası” nı da dile getirir. Sahne arkası belli bir performans için belirlenmiş olanın dışında ve çizilen izlenimle çelişen görüntünün yer aldığı bölgedir (Goffman, 2016: 112).

Goffman hemen her toplumda vitrin bölgesi ile arka bölgeyi birbirinden ayıran çizgilerin olduğunu ifade eder. Evin banyo ve mutfağının eve gelen konuklara göre birer arka bölge olduğunu hem ev sahiplerinin hem de yiyeceklerin hazırlandığı ve süslendiği bu bölgelerin misafirlerle vakit geçirmeye uygun olmadığı ve dolayısıyla bir salonda yani vitrin bölgesinde onların karşısına çıkıldığını örnek gösterir (Goffman, 2016: 122-123).

Goffman benliğin sunumunda üç önemli rol belirler. Bunlardan ilki, performansı sahneleyenler (oyuncular), ikincisi, performans tarafından hedeflenenler (seyirciler), üçüncüsü ise performansta rolü olmayan ve o performansı gözlemlemeyen dışarıdakiler.

Toplum hem bireysel anlamda hem de takım halinde (Goffman, bir toplulukta aynı veya benzer performansı sergileyen, ortak amaçları ve hedef seyirci kitleleri olan kişilerin oluşturduğu gruba takım adını vermiştir.) benliğin sergilenmesi ve diğerlerine sunumunda bahsedilen bileşenlerden oluşan bir oyun sistemi dile getirmiş olan Goffman, her zaman ve her durumda benliğin bu kadar kolay ve planlandığı gibi sergilenemeyeceğini ve zaman zaman arka plana dair sırların seyirciler oyuncuları ya da dışarıdakiler tarafından ortaya dökülebileceğini ifade etmiştir. Aynı şekilde oyuncuların dışarıdakilerin ve seyircilerin sosyal dünyada sürekli yer değiştirebileceğini ve durağan olmadıklarını da vurgular. Bununla birlikte her takım kendisi ve diğer takım hakkındaki özel görüşlerini de bastırarak, karşı tarafça daha kabul edilebilir bir benlik ve öteki algısı oluşturmaya çalışır (Goffman, 2016: 140-161).

Birey başkalarının karşısına çıktığı zaman bilerek veya bilinçli olmayarak bir durum tanımı yansıtır ki, bu tanım bireyin kendisine ilişkin anlayışının da önemli bir parçasını oluşturur. Toplumsal yaşam bir ifade bileşeni, bir izlenim kaynağıdır ki, bu izlenimler başkalarına iletilir. Bunu yaparken birey, başkalarının da bulunduğu bir ortamı tanımak, o ortamla ilgili gerçekleri keşfetmek istemektedir. Çünkü kişi benliğini, diğerleriyle ilgili toplumsal verileri bilmesinin yanı sıra aynı zamanda diğerlerinin kendi hakkında ne düşünebileceklerine dair tahmin yürütmesine de bağlı şekilde ortaya koyar (Goffman, 2016: 225-232).

Goffman, Cooley'in ayna benlik kavramına benzer bir vurguyla kişinin diğerlerinden aldığı izlenimi kendi içinde değerlendirerek diğerlerinin faaliyet ve hareketlerine ilişkin bir öngörü çıkarmaya çalıştığını belirtir.

Sonuç olarak benliği, sahnede belli bir karakteri canlandırmaya çalışan bireyin başkalarına vermeye çalıştığı bir imaj olarak gören Goffman, benliğin her ne kadar kişiyle ilgili gibi görünse de aslında ona sahip olandan değil, onun tüm eylemlerinin toplamından geldiğini ifade eder. Doğru şekilde canlandırılmış bir sahnede seyirci o oyuncunun karakterine bir benlik atfetmeye yönelir. Buradan hareketle benliğin, sahnenin nedeni değil ürünü olduğunu ve diyalektik olarak dramatik biçimde ortaya konduğunu söyleyen Goffman'a göre, asıl kaygı ortaya konan bu benliğin inandırıcı olup olmayacağı sorunudur (Goffman, 2016: 234-237). Ancak yine de Goffman'a göre, kişi bu diyalektik süreçler içerisinde oluşturulan benliği sadece üzerine giyen kişidir. Yani toplumsal kurumlar ve takımların etkileşimleri ve izlenimleriyle ortaya çıkan benliğin gelişmesinde kişinin tek başına bir rolü yoktur. Benliğin sürdürülmesi ve geliştirilmesi için toplumsal kurumlara işaret eder. İnsanların benliğin ortaya çıkması için toplumsal yapı ya da örgütleri tanımlamak ve bunlara katılmak zorunda olduklarını dile getirir (Goffman, 2016: 234-235).

İnsanların bizden yapmamızı bekledikleri şeyler ve bizim spontane olarak ne yapabileceğimiz insani olan benliğimiz ile sosyal benliğimiz arasında gerilim ortaya çıkarır. Benliği eyleyenin bir özel mülkiyeti olarak değil eyleyen ile seyircinin dramatik etkileşiminin bir ürünü olarak alır. Benliği yapıya karşı ve onunla iş birliği içinde denge kuran bir imaj olarak tanımlayan Goffman, bireyin öğrenme ile gerçekleştirdiği ve sahnelediği süreci göz ardı etmez ancak yine de onun, bireye özneleşmesi ve bunu fark etmesi noktasında önemli bir atıfta bulunduğunu söylememiz pek de doğru olmayacaktır.

1.4. SOSYAL GRUPLAR ve BİREY

Gruplar hem toplumbilimde hem de psikolojide 1950'lerden beri araştırmalara sıkça konu olmuş ve artık parçanın bütünle olan ilişkisinden bütünüün özelliklerinin daha iyi çözümlenebileceği görüşü yaygınlaşmıştır. Psikolojik olarak Freudcu kuramın toplumsallaştırılması ve toplumsal psikolog Kurt Lewin'in deneysel olarak kurulmuş küçük gruplarda insan davranışlarını incelemeye başlaması alanın ilgi görmesine neden olmuştur (Kağıtçıbaşı, 2010: 286). Bu durumda toplum gibi büyük bir bütünüün içinde onun özelliklerinden parçalar taşıyan ve aynı zamanda sosyal etkileşimle dinamik, hareketli bir hal alan sosyal gruplar incelenme alanları olarak belirlenmiştir. Parçaları birbirine bağlı olan ve bu birbirine bağlı oluşun sistem yarattığı bütüne sosyal grup adı verilmiştir. Sosyal gruplar birey davranışları üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler. Öyle ki bazı durumlarda birey kendi karar mekanizmasını sosyal uyma davranışı göstererek grubun kararı yönünde değiştirebilmektedir. Kağıtçıbaşı (2010), grubu "*etkileşim halinde olan birden fazla insan*" olarak tanımlamış ve sosyal etkileşim halinde olmak için sadece birbirlerinin varlığından haberdar olmanın bile yettiğini ancak bunların geçici gruplar oluşturduğunu belirtmiştir (Kağıtçıbaşı, 2010: 284).

Örneğin, tek başına ödev yapan bir öğrencinin bulunduğu odaya başka öğrencilerin de ödev yapmak için girmiş olmaları yalnızken yapılan davranışın mahiyetini değiştirebilir, öğrenci daha hızlı ve daha hırslı bir şekilde çalışmasına devam edebilir. Küçük grupların her zaman geçici olmadığı ve üyelerin ortak beklenti ve ortak özellikleri olduğu durumlarda sürekli hale geldikleri de bir gerçektir. İnsanlar kendilerini ait hissedecekleri bir gruba üye olmayı ve o gruptan ilgi görmeyi bekledikleri için sosyal dünyada oldukça fazla grup mevcuttur. Aynı zamanda gruplar kişiyi dışarıdaki diğer gruplara karşı koruma ve güvende hissettirme işlevlerini de yerine getirirler. Ait olunan grubun toplumdaki yeri kişinin mutluluğu yani duygusal durumunu etkiler. Üye olunan grubun saygın bir konumda bulunması kişiyi de saygınlaştırır. Bir kişi aynı zamanda birden fazla gruba da üye olabilir (Kağıtçıbaşı, 2010: 285). Örneğin çalışmamızda kullanacağımız başlıca gruplar; akran, arkadaşlık grupları, aile-akrabalık grupları ve resmi (iş arkadaşları-iş çevresi) gruplar bunlardan birkaçıdır.

Homans (1971), grup içinde davranışı etkileyen süreçlerin birbirinden etkilenme ve aynı duyguları ya da benzer duyguları paylaşma olduklarını ileri sürer. A ve B kişisi birbirleriyle vakit geçirdikçe etkileşim artacaktır ve dolayısıyla duyguları da dahil olmak üzere birbirlerine daha fazla benzemeye başlayacaklardır. Cooley grubu tanımlarken, içinde bir süre birbirleriyle bildirim alışverişinde bulunan ve her birinin birbirleriyle yüz yüze etkileşimde bulunmasını sağlayacak kadar az sayıda olan insan topluluğu ifadesini kullanır (Cooley, 1956: 23-31'den akt. Homans, 1971: 1).

Toplumsal davranışı incelemek istediğimizde onun en çok görünen tarafı olan sosyal grupları incelemenin doğru olacağını ve toplumbilimin de buradan yola çıkması gerektiğini düşünen Homans, yeni bir toplum bilim biresimi elde etmek için de sosyal gruplara eğilmenin gerekli olduğunu savunur (Homans, 1971: 2-3). Buradan yola çıkarak grubu, “*bir çevre içinde yaşamını sürdüren organik bir bütün*” olarak tanımlar (Homans, 1971: 7). Grubu tanımlarken, faaliyet (grup üyelerinin birlikte yaptıkları her tür iş), karşılıklı etkileşme (grup üyelerinin birbirleri ile iletişimde ve temas halinde olması), duygular toplamı (açlık, uykusuzluk gibi alanlardan bireyler hakkındaki düşüncelere kadar geniş bir duygu aralığı) kavramlarından yararlanan Homans, incelediği toplumsal gruplardan yola çıkarak “insan grubu” nu üyelerinin karşılıklı etkileşmesi ve toplumsal olaylara birlikte katılımı ile tanımlar (Homans, 1971: 62).

Bireylerin sosyal dünya içinde birden fazla sosyal uyaranla etkileşim halinde olduğunu ve bu uyaranlarla kurulan etkileşimin birey davranışına etki ettiğini belirten Sherif (1996), sosyal bir uyaran olarak diğer bireyler, bireyin kendi oluşturduğu gruplar ve diğer grupları açıklamaya çalışır. Onun grup tanımında grup, bireyler arası karşılıklı sosyal etkileşimden (statü-rol ilişkileri) ve paylaşılan bir dizi ortak normdan (değer veya standartlardan) oluşur. Aynı zamanda grubu, üyelerinin davranışlarını düzenleyen kendine ait bir dizi değer ve normları da bulunan sosyal bir birim olarak tanımlar (Sherif, 1996: 144). Sherif grup içi ilişkilerin dinamikliğine vurgu yapar ve kişiler arası ilişkileri az istikrarlı veya çok istikrarlı olarak ayırır. Böylece grup içindeki ilişkilerin değişkenliğini de dile getirmiş olur. Sherif, bir grubun “grup oluşu” nu iki temele dayandırır; ilki, üyeler arası bağlılık, örüntü, ikincisi ise; üyelerin ortak değer, davranış ve normları benimsemiş olması. Her bir bireyin grup içindeki diğer kişilere karşı bir rol

ve statü sahibi olması ve bundan kaynaklanan ilişki örüntüsüne “grup yapısı” adını verir ki grup yapısı görelî konumlar ve işlevlerden oluşan bir sistemdir (Sherif, 1996: 13-15).

Üyeler grubun değer yargılarını ve düşünce biçimini benimsediğinde ve bu değer ve düşüncelerin devamlılığını sağlamaya çalıştığında ortak bir payda oluşturulur. Ortak olarak geliştirilen ve idealize edilen bu değer, düşünce ve davranış standartlarına “sosyal normlar” adı verilir ki, grup üyeleri bu kurallara uyma eğiliminden uzaklaştığında grup tarafından bir yaptırım uygulanır. Sosyal grup içindeki bireylerin incelenmesinde esas nokta, kişilerin kendi aralarındaki ilişkilerden ve aralarındaki statü ve rol ilişkilerinden oluşan grup ilişkilerinin incelenmesidir ki bu grup içi ilişkiler olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra birbirinden farklı grupların da birbirleriyle ilişkileri bulunmaktadır ve bunlara gruplar arası ilişkiler adı verilmektedir (Sherif, 1996: 15).

Kişi sosyal davranışta bulunurken başka bireylerin varlığından etkilenir. Özellikle, rekabet, iş birliği, dostluk, düşmanlık, ast-üst ilişkilerini içeren durumlarda birey üzerinde, etkileşimde bulunduğu çevresindeki diğer insanların varlığı etkili olmaktadır. Sosyal durumlara verilen tepkileri nelerin etkilediğine dair Sherif, bireylerle ilişkili etkenler, yapılan işle ilişkili etkenler, ortam ve olanakla ilgili etkenler ve kişinin diğer kişilerle ortam ve işle ilişkisine etki eden etkenler olarak ayrı ayrı gruplandırmıştır. Bireyin sosyal ortamdaki davranışlarında diğer kişilerden hiçbir zaman tamamen bağımsız olmayacağını belirten Sherif’e göre, bir kişinin davranışına, grup içindeki statü ve rol ilişkileri, belli bir sosyal durumda kabul veya reddedilmesi ve diğer kişilerle olan etkileşimi etki eder (Sherif, 1996: 120-124).

“Yerleşmiş bir yapıya sahip bir grubun üyesi olmak, kişinin, insanlar arası ilişkilerindeki, grup ortamlarında bulunduğu etkinliklerdeki ve gruplar arası ilişkilerindeki deneyim ve davranışlarını belirler. Bireyin sosyal durumlardaki tepkilerinin temel dayanaklarını, belirli gruplara olan üyeliği ya da bu ve diğer gruplara olan psikolojik bağları sağlar.” (Sherif, 1996: 125).

Grupları resmi ve gayri resmi gruplar olarak ikiye ayıran Sherif aslında bu ayrımın beklenildiği kadar net keskin çizgileri olmadığını, ayrımın temel gerekçesinin grupların kökeni ve işleyişlerini düzenleyen normların kökeni ile ilgili olduğunu belirtir (Sherif, 1996: 147). Bireylerin benliğini çevresindekilerle tanımlaması ve akran grupları içinde yer alması onların kimlik duygusu ve iç dengesine ilişkin deneyimlerinin merkezi

olabilir. Kişilerin çoğu zaman kendilerini bir gruba ait hissetmesi kendilerini tanımlamalarında önemli rol oynamaktadır özellikle ergenlerin hayatlarında bunun büyük bir önemi olduğu yapılan farklı çalışmalarla ortaya konulmuştur (Sherif, 1996: 148-149).

Sherif'e göre, küçük gayri resmi grupların çeşitli çalışmalar sonucu elde edilmiş temel özellikleri mevcuttur Bunları kısaca açıklamamız gerekirse;

Bireyler arası etkileşime yol açan ortak güdüler: Grup organizasyonlarının oluşabilmesi adına ortak güdü ve amaçları olan kişilerin bir araya gelmesi ve etkileşimleri gereklidir. Bu güdüler çoğu zaman grup içindeki her üye için birebir aynı olmasa da paylaşılabilen ihtiyaçlar, istekler ve ilgiler olabilir. Kişiler belirsizlikle karşılaştıkları ya da sosyal bağlarının giderek zayıfladığını hissettikleri anda bir kişisel kimliğe ulaşip kendilerini tamamlamak adına birbirlerine yönelebilirler (Sherif, 1996: 145-173).

Etkileşimin üyeler üzerindeki etkileri: Grup içi etkileşim süreci bireylerin deneyim ve davranışları üzerinde bir sosyal etki yaratır. Bu sosyal etkileri duygu, düşünce, istek ve eylemlerdeki grup üyesi olmanın yarattığı değişiklikler olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Ayrıca sosyal etkileri davranışsal eğilimlerdeki değişikliklerden farklı olarak nitel değişiklikler olarak da algılayabiliriz. Kişilerin bir gruba ait olduktan sonraki davranış, düşünce biçimlerindeki değişikliği yani sosyal etkileri, grubun normları ve grup içi organizasyonla uyumu destekleyen ve grup içi dayanışma ve birlikteliği artıran özellikleriyle de açıklayabiliriz. Bu durumda grup içinde kişilerin karşılıklı statü rol ilişkileri daha istikrarlı bir hal alır. Kişi kendi amaç ve isteklerine uygun veya kendi problemleriyle örtüşen etkinliklerde grup içi normlara uymaya daha istekliyken, bazı durumlarda ise daha az istekli olabilir. Ancak bu durum grup özelliklerinin birey üzerindeki etkisinin tamamen yok olmasına neden olmaz (Sherif, 1996: 145-173).

Grup yapısının oluşumu: Kişiler arası sosyal etkileşimin sonucu olarak, ortak bir amaç için ya da ortak bir sorunun çözümlenmesi için kişilerin iş birliğinden doğan ve bu iş birliğinden ortaya çıkan statü ve rol ilişkileri grubun yapısını oluşturur. Bu grup yapısı grup içindeki rollerin yanı sıra hiyerarşiden de etkilenir. Bütün bu ilişkiler birbirine

bağımlı olduğundan grup içinde bireyler arasında belirli şekillerde bağlar bulunur. Bu durumda her bir üye bir diğer üyeden beklentisi doğrultusunda davranış sergilemesini ister. İstenen ve sergilenen davranışlar rol ilişkilerini oluşturur. Sosyal dünyada her bireyin bir sorun veya amaç karşısında sahip olduğu çözüm yolları çeşitlidir. Ekonomik açıdan, siyasi açıdan ya da gücü elinde bulundurma açısından grup içi üyeler birbirlerinden farklı imkanlara sahiptir. Ortak sorunu çözmek ya da ortak amaca ulaşmak açısından kullanılan imkan ve yolların farklılığı grup içinde bir hiyerarşik sistem de oluşturur ve bu sistem üyelerin birbirlerinden beklentilerine de etki eder. Hiyerarşideki farklılaşmış konumları işgal etme durumu ortaya çıkar ve biz bu konumları statü olarak adlandırırız. Statü olgusuna dikkat çeken Whyte (1943), *“bireyleri birbirine bağlayan hiyerarşik bir sosyal ilişkiler yapısı olduğunu ve grupların da birbirleriyle hiyerarşik olarak ilişkili olduğunu”* gözlemlemiştir (Whyte, 1943: 55’ten akt. Sherif, 1996: 161). Gruplar içinde hiyerarşinin varlığı bizlere her zaman baskıcı liderlik ve zorba bir egemenliğin varlığını kanıtlamaz. Ancak grup içi iş bölümü ve koordinasyon zamanla statü hiyerarşisini gerektirir. Statü ve rol beklentileri grup içinde bireylerarası karşılıklı davranışları standartlaştırır ve bunlar da grup normlarını oluşturur. Ancak grup içi sosyal normlar her zaman değişmez ve mutlak değildir (Sherif, 1996: 151-162).

Grup normlarının oluşması; grup üyelerinin davranışlarını düzenleyen ve grup içi etkileşimden doğan deneyim ve davranış kriterlerini grup normları olarak adlandırırız. Grup üyelerinden beklenen davranış biçimleri ve bunların standartlaştırılması grup içi normları oluşturur. Normlar, beklenen hatta ideal davranışlara işaret ettiklerinden onları, standart hale gelmiş genellemeler olarak düşünebiliriz. Bir grup içinde o grup tarafından tek tek her bir sosyal durum için standartlaşmış davranış kalıpları bulunmasa bile grup için önemli olan, grubun asıl meseleleriyle ilgili olan, kritik konularda sosyal normlar mevcuttur. Bunun dışında grup tarafından belirlenen amaca hizmet etmekten uzak sorunlar veya durumlar için üyelerin davranışları grup tarafından hoş görülebilir (Sherif, 1996: 166-167). Söz konusu normun grup içindeki önemine göre norma uymamaya farklı tepkiler gösterilir. Bu tepkiler ölüm cezası gibi çok güçlü yaptırımlardan, sessiz kalma, üyeyi dışlama gibi görece daha hafif tepkilere kadar geniş bir yelpazededir (Sherif, 1996: 171).

Deneysel çalışmalarında, üyelerin bir grup yapısının parçası haline geldikçe beklenti ve tutumlar geliştirdiklerini ve bu tutumların üyelerin grup etkileşimindeki deneyim ve davranışlarını etkilediğini belirten Sherif, grup yapılarındaki farklılaşmanın, üyelerin beklentilerinin de farklılaşmasına neden olacağını ve bireylerin algı, davranış ve tutumlarının bu farklılaşmadan etkileneceğini belirtmektedir (Sherif, 1996: 201-202).

Sosyal gruplarda liderlik kavramı, grupların çeşitli bir araya gelme şekilleri, çeşitli amaç ve beklentileri olduğundan açıklanması zor ve genellemesi de bir o kadar zor bir kavramdır. Lider denilince akla belirli bir alanda başarı göstermiş kişi ya da kişiler akla gelmektedir. Ancak gayri resmi sosyal gruplar ve resmi sosyal gruplar liderin seçilmesi ve liderlik özellikleri bakımından birbirlerinden oldukça farklıdırlar. Resmi gruplarda lider çoğu zaman bir üst yetke tarafından atanan bir kişi olabilirken, gayri resmi sosyal gruplarda ise lider, iktidarını genellikle kendi kişisel kaynaklarından, grup üyeleriyle etkileşiminden ve gruba ilişkin amaç ve grubun beklentilerine yönelik olan davranışlarının başarılı olmasından alır. Grup üyelerinin liderle ilişkisi grup normları ve idealize edilmiş davranış örüntüleriyle belirlenmiştir. Ancak, bir lider grup üyelerinin beklentilerini karşılayamıyorsa, grubun amaç ve isteklerini yerine getirmede başarısız ve etkisiz kalıyorsa üyelerin lidere duydukları sadakat ve güven duygusu azalır ve hatta bu durum liderin konumunu kaybetmesine kadar uzanan bir süreci içerebilir (Sherif, 1996: 210-229).

1.5. GRUBUN BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (GRUP DİNAMİĞİ)

Yukarıda ayrıntılı bir biçimde ele alınan grup yapısı, normlarının oluşumu ve grup içi ilişkilerin standardize edilmesi grup içindeki birey üzerinde de etkiler doğurur. Genellikle grup içindeki bireyin davranış örüntüleri ve değişimleri, uyma ya da sapma davranışları sosyal psikoloji alanında incelenmiş ve grubun birey üzerindeki etkileri başlıklar altında toplanmıştır. Bu başlıklardan ilki, bireyin grup içindeki normlara uygun davranış sergilemesidir, ikincisi, grubun bireyin tutum değiştirmesine neden olup olmadığı durumların incelenmesi, üçüncüsü ise, bireyin üretimi ve grubun üretimi karşılaştırılıp bireyin grup içindeki verimliliğinin incelenmesidir. Bütün bu

incelemelerin sonucunda bireyin grup içinde edindiği kimlik ve bunun gruba nasıl yansıdığı da ortaya çıkan süreçler olarak göze çarpmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010: 288).

Grubun birey üzerindeki normatif etkisi: Dittes ve Kelley (1956), gerçekleştirdikleri bir sosyal deney sonucu, grup içinde konumu en belirsiz olan, gruba alınıp alınmayacağına henüz karar verilmemiş olan üyelerin uyma davranışını diğer üyelere oranla daha çok gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Grup içindeki statülerinin yükselmesini sağlamak ve konularını netleştirmek amacıyla grup normlarını benimseyerek uyma davranışı sergilemişlerdir. Grup içinde statüsü en yüksek olan ve konumu kesin çizgilerle belirlenmiş üyeler en az düzeyde uyma davranışı gösteren üyelerken, kendilerine grup için önemli olmadıkları söylenen en alt statüdeki üyelerin grupta birlikteyken “itaat ederek uyma” davranışı sergiledikleri ancak yalnız oldukları zamanlar grup normlarını ihlal ettikleri görülmüştür (Dittes ve Kelley, 1956: 100-107’den akt. Kağıtçıbaşı, 2010: 289-290). Bu çalışma bizlere grup hiyerarşisi ile grup normlarına uyma arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bir kimsenin ait olduğu gruptan bazı beklentileri olduğu ve grubun bunları yerine getirmede eksik kaldığı zamanlarda kişinin uyma davranışı göstermekteki eğiliminin azalacağı aşıkardır. Ancak kişi ait olduğu grubu diğer gruplarla karşılaştırdığında grup beklentilerini yerine getiremese de diğer gruplara oranla daha iyi bir konumdaysa kişi o grupta kalır ve uyma davranışı sergiler (Kağıtçıbaşı, 2010: 290-292).

Grubun bireysel tutum değişimine etkisi: Tutum değişimi grup içi normlara ve amaçlara uygunsa bireyin tutumunu değiştirmesinde artırıcı rol oynayan grup, aksi bir durumda yani bireyin normlara aykırı davranış geliştirmesi durumunda tutum değişimini engelleyici rol oynar (Kağıtçıbaşı, 2010: 292-294).

Grubun bireyin verimliliğine etkisi: Grup verimliliğini iki kavramla açıklamamız mümkündür. Bu kavramlardan ilki sosyal hızlandırma, bireyin grup içerisindeki performansını artıracak yönündedir. Kişi güdülenmesini ve faaliyet düzeyini artıracak olan bir grup içindeyken yanlış yapma ya da doğru yapma hangisine eğilimi varsa onu yapma olasılığı artacaktır. İkinci kavramımız ise sosyal kaytarmadır. Özellikle gruptaki kişilerin emeklerinin toplamından bir iş üretileceği zamanlarda bir kısım üyeler işten kaytarma davranışı gösterebilirler. Birden fazla kişinin emeği söz konusuysa kimin ne kadar çok iş yaptığı kimin ne kadar az katkıda bulunduğunu saptamak güç olacaktır (Kağıtçıbaşı, 2010: 295-306).

1.6. SOSYAL ETKİ ve UYMA DAVRANIŞI

Yaşamımızda insanların birbirlerinden oldukça farklı özellikler sergilediğini hatta bazen bu nedenlerle küçük sürtüşmelerden büyük çıkar çatışmalarına kadar varabilecek durumlar söz konusu olduğunu görebiliriz. Hatta Kağıtçıbaşı bu durumu şu şekilde ele alır:

“Aynı evde büyüyen, yaşayan kardeşler bile hiçbir zaman birbirlerinin aynı değildir. Hele, çeşitli sosyal tabakalara, değişik yörelere ve özellikle farklı etnik, dini ve ulusal gruplara ait insanlar arasında bu farklılık ve çeşitlilik çok artmaktadır. Ancak bütün bu farklılıklara rağmen insanların birbirine benzedikleri de bir gerçektir. Toplum içinde yaşayan insanların davranışlarının çoğu benzer davranışlardır.”
(Kağıtçıbaşı, 2010: 72).

Kağıtçıbaşı, sosyal etki ve uyma davranışını ve bunlara bağlı olarak sosyal grup içinde kişilerin benzer davranışları göstermesinden bahsetmektedir. İçinde buldukları sosyal grupların beklenti ve standardize edilmiş davranış kalıpları belirlemesi de bireyi sosyal uyma davranışına sevk etmektedir. Kişiler bu şekilde sosyal düzenliliği oluştururlar. Sosyal etki, uyma davranışına, uyma davranışı da toplumdaki benzer davranışlara doğru bir sosyal düzenlilik sağlamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010: 72-73).

1.6.1. Uyma Davranışını Etkileyen Kültürel Etkenler

Farklı kültürel kodlara sahip farklı özellikteki toplumlarda sosyal psikolojik açıdan uyma davranışları da farklılık gösterir. Esas olarak uyma davranışı bireyci ve toplulukçu kültürler arasında birbirinden farklıdır. Bu farklılığın neden kaynaklandığına ilişkin ortaya konulabilecek bazı özellikler şunlardır; bireyci kültürlerde bireyin çıkarı ve faydası her zaman daha ön plandayken, toplulukçu kültürlerde geleneksellik ve toplumsal normlar bireyin önüne geçer. Toplulukçu kültür insanları gruplarının onayını almaya daha fazla gereksinim duyarlar. Bu nedenle de uyma davranışı göstermeye daha yatkındırlar. (Hui ve Triandis, 1986; Triandis, 1989’dan akt. Kağıtçıbaşı, 2010: 97). Ancak toplulukçu kültürden gelen bireylerin uyma davranışı sergiliyor olmaları onların her türlü uyma davranışını göstereceği anlamına da gelmez. Uyma davranışının ne yönde, nasıl ve hangi grupta olacağı davranışa uymayı etkileyen diğer etkenlerdendir. (Kağıtçıbaşı, 2010: 97).

İnsanlar beklentilerini düzenlemek, sosyal öğrenme ortamıyla gelen normlara uyum sağlayabilmek ve bazen de toplumsal kuralları çiğnemenin, toplumdan dışlanmadan yaşama garantisini elde etmek için uyma davranışları gösterirler. Bu nedenle insanlar bir kişiye, bir siyasi partiye ya da kendisinden çok farklı düşüncelere sahip olduğunu bildiği bir diğer gruba dahi çıkarları doğrultusunda uyma davranışı gösterebilir. Bu davranışın türlerini incelediğimizde ise; Kağıtçıbaşı (2010) bize üç tür uyma nedeninden söz eder;

İtaat: Bir grup görüşüne olduğu gibi, bir kişiye uyma şeklinde de görülebilir. İtaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyulmanın uyanın üstündeki gücü ya da kontrolü vardır (Kağıtçıbaşı, 2010: 100).

Özdeşleşme: Burada birey birisinin ya da bir grubun fikrine ona benzeyebilmek için uyar. Özdeşleşme sonucu uyma davranışının temelinde uyulmanın cazibesi, değeri vardır. Uyulmanın, uyanın gözündeki değeri devam ettikçe uyma davranışı da devam eder; bu değer kaybolursa uyma davranışı da ortadan kalkacaktır (Kağıtçıbaşı, 2010: 100-101).

Benimseme: Buna “kendine mal etme” de denir. Bu tür uyma davranışında kişi, bir kurala ya da görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uyar. Burada uyulmanın fikri, uyan için inanılır bir fikirdir; uyma davranışının temelinde bu inanma, doğru olarak kabul etme durumu vardır.” (Kağıtçıbaşı, 2010: 101).

Bizim çalışmamızda bireylerin özdeşleşme deneyimlerini çoğu zaman benimseme yolu ile uyma davranışı sergileyerek gerçekleştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu durumda birey, kendini sosyal grup içinde uyması gereken kural veya kişilere bağlı hissederek, uyulması gerekenin gerçekten doğruluğuna inanıp bunu içselleştirdiği için bir uyma davranışı gösterir. Aynı zamanda birincil gruplarda daha çok örneği görülmekle birlikte sorgulamadan itaat etme çalışmamızda yer alan bireyler açısından pek de olası bir davranış kalıbı olmamaktadır. Katılımcılarımızın çoğu ailelerinden ya da arkadaşlık gruplarından gelen isteklerin neler olduğuna dair mantıklı açıklamalar aldıktan sonra grup içinde bir uyma davranışı gösterdiklerini dile getirmişlerdir. İkincil yani resmi grup olan iş ortamında ise, sorgulama ve isteğin temel nedenini öğrenme birincil gruplarda olduğundan daha az olabilmektedir.

1.6.2. Uyma Davranışını Etkileyen Ortamsal Etkenler

Yukarıda bahsedilen grup, grup normları ve statü-rol ilişkileriyle ortaya çıkan grup yapısı kişilere belirli davranışları sergileme ve belirli davranışlardan da uzak durma yönünde çizgiler sunar. Grup büyüklüğü uyma davranışına etki eden bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle grup içindeki kişi çevresindeki insanlara güvenirse, kararsız kaldığı belirgin olmayan aşamalarda kişinin uyma davranışı gösterme ihtimali artmaktadır. Bir başka etken ise grup içinde söz birliğinin sağlanmış olmasıdır. Grup kendi içinde bir durum hakkında yapacağı eylemleri ne denli birlik içinde kararlaştırırsa kişinin de uyma davranışı gösterme ihtimali o denli artmaktadır. Ancak buna rağmen bazı durumlarda tek bir kişinin bile gruptan farklı düşünmesi diğerlerini etkileyebilmekte ve uyma davranışının sergilenmemesine neden olabilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010: 82-83). Kişinin uyma davranışı göstermesine etki eden bir başka durum ise, grup içindeki mevki ve saygınlıktır. Kişi karar verirken grup içindeki üst statü konumlarından ve saygın gördüğü kişilerden oldukça fazla etkilenir (Kağıtçıbaşı, 2010: 85-86).

Karar almada bir diğer etken kişilerin yüz yüze olmasıdır. Yüz yüze bir sosyal etkileşimin diğer türdeki iletişimlerden çok üstün olduğu ve bireylerin uyma davranışı sergilemelerinde büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Kişinin gruba bağlılığı arttıkça karar alma mekanizmalarını kendi kişisel görüşlerine göre işletmesi de zorlaşacaktır. Kişi bu durumlarda kendi benliğinden daha büyük bir şeyin içinde olma durumunu sevecek ve kişiliğinden ödün verecek, dolayısıyla da kişinin uyma davranışı gösterme eğilimi artacaktır (Kağıtçıbaşı, 2010: 86-87).

1.6.3. Uyma Davranışını Etkileyen Kişisel Etkenler

Benlik bölümünde kişilerin farklı tür benlikler taşıdığından bahsetmiştik. Bazı kişiler bireyci özelliklerini ön planda tutarken, bazı kişiler için ilişkisel benlik daha ön plandadır. İlişkisel benliği ağır basan bireyler grubun ne dediğine, nasıl kararlar aldığına daha çok önem veren ve dolayısıyla da grup içinde uyma davranışı gösterme olasılıkları daha yüksek olan kişilerdir. Benlikleri açısından daha öznel tarafları ağır basan bireyler ise, kendilerini grup normlarına uymak zorunda hissetmezler, kendi ilke ve ihtiyaçlarını

daha fazla önemserler. Birey olma gereksinimi yüksek, kendine has özellikleri grup içinde sergilemeyi seven kişiler de uyma davranışı gösterme konusunda pek istekli olmayabilirler. Bu gereksinimimizin yanı sıra bazı durumlarda kişisel olarak kendi davranışlarımız ve kararlarımız üzerinde kişisel bir kontrolümüz olması ve bu kontrolü hissetmemiz de uyum davranışını göstermekten kaçınmamıza neden olabilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010: 92-93).

Buraya kadar yapmış olduğumuz incelemeden bazı önemli sonuçlar çıkmaktadır ve araştırmanın izleyen bölümlerinde verilerin anlamlandırılması ve yorumlanması hususunda yardım eden bu sonuçlardan kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

İlk olarak sosyolojik bağlamda birey ve toplum ikiliğini ve bu ikiliğin aşılabilmesi için hangi tür kuramların literatüre kazandırıldığından söz etmiştik. Buradan çıkarılacak en temel sonuç birey ve toplumun birbirlerini dışlayan ve karşıt iki süreç olarak değil birbirlerine etki eden karşılıklı iki süreç olarak ele alınması gerekliliğidir. Bunu gerçekleştirebilmek adına çağdaş sosyoloji kuramcılarında olan Giddens ve Bourdieu'nun yapı-fail kavramlaştırması ve yapının ikiliği kavramlaştırmasını yukarıda detaylı olarak ele almış bulunmaktayız. Ancak yine de hem Giddens hem de Bourdieu'nun kullandıkları kavramlar bu çalışmadaki grup içi bireyin özneleşme deneyimlerinin farklılaşma nedenlerine dair bir hareket noktası olsalar da sosyal yaşamda karşımıza çıkan özneleşme kavramına ilişkin yeterli değildir. Buna ek olarak Alain Touraine'in dile getirdiği, eyleminin farkında olan ve özneleşme deneyimi gerçekleştirirken bunu bir istek ve uyum içinde gerçekleştiren birey çalışmamızın verilerinin yorumlanması açısından diğer kuramların eksikliklerini giderici bir özelliğe sahiptir. Onun dile getirdiği modern toplumlarda bireyler bir gruba ait olma bilincine sahip olduklarından benimseyerek uyma davranışı göstermeye eğilimli olmaktadır.

İkinci olarak benlik kavramının farklı sosyoloji geleneklerince nasıl ifade edildiğinden yola çıkarak daha çok sembolik etkileşimci yaklaşımla şekillenen benlik farklı türlere ve özelliklere sahip olabilmektedir. Buradan da benlik türleri açısından süre gelen bu farklılığın kişilerin özneleşme deneyimlerine de etki edecek bir güce sahip olduğu sonucu çıkmaktadır. İlişkisel benlikleri bireysel benliklerinden daha baskın olan kişiler sosyal grupların isteklerine uyum sağlamaya daha ılımlı bakmaktadırlar. Ayrıca hem Mead hem de Goffman tarafından oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alınan benliğin

yalnız biricik, özgün olan bireysel özellikleri içermediği aynı zamanda sosyal yaşamda diğer kişilerle olan ilişkiler ve davranışlardan da etkilendiği ortaya konulmuştur. Bu da göstermektedir ki birey, sahip olduğu insan ilişkileri ve ait olduğu gruplara bağlı olarak benliğini tanımlamakta ve ortaya koymaktadır. Bu durumda da kişiler aidiyet hissettikleri ve normlarını benimsedikleri gruba karşı bir uyma davranışı içinde olabilmektedir. Bu uyma davranışı benimseme yönünde olduğunda kişinin özneleşmesine katkı sağlarken, itaat ya da zorla uyma yönünde gerçekleştiğinde özneleşme deneyimini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Üçüncü olarak sosyal grupların birey üzerindeki etkisi farklı görüşler ve farklı çalışmalarca da ortaya konmakta ve açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bireyleşme ya da özneleşme üzerinde de sosyal grupların etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüde fazla olmaktadır. Sosyal grup denildiğinde birbirleriyle etkileşim halinde olan bireyler akla gelmektedir. Sosyal grup oluşumlarının farklı nedenleri olabilmektedir. Ancak temel nedenler kişilerin kendilerini yalnız hissetmekten kaçınmaları, ortak paydalarda buluşabildikleri diğer bireylerle vakit geçirebilecekleri ortamlar oluşturmaya çalışmalarıdır. Sosyal grup bireyi hem etkilemekte hem de bireyden etkilenebilmektedir. Bu karşılıklı ilişkiden de kimi zaman uyma davranışı kimi zaman da karşı gelme davranışları doğmaktadır. Grubun oluşumu ve dinamiğine bağlı olarak uyma ve karşı gelme davranışları değişiklik gösterebilmekte ancak aynı zamanda bu davranışlar grup içi hiyerarşi, etkileşim, bireyin benliğini nasıl tanımladığı ve grubun bireye sağladığı kar-zarar hesaplarına bağlı olarak da değişebilmektedir. Çalışmanın izleyen bölümlerinde birincil ve ikincil sosyal gruplar olarak adlandırdığımız aile, arkadaşlık ve iş yaşamı gibi gruplarda bireyin tavır alış şekillerini ve bunun nasıl, neden ve ne derece değiştiğini; grupların bu değişimdeki yerini ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFIK ÖZELLİKLERİ

2.1. MÜLAKAT KÜMELERİNİN TASARIMI

Bu araştırmanın ampirik verileri araştırmacının kendisinin de ikamet etmekte olduğu Samsun ilinde yaşayan bireylerle yapılan mülakatlar vasıtasıyla derlenmiştir. Araştırmanın odağında bulunan kuramsal tartışmaların ima etmekte olduğu birey vasıfları dikkate alınarak kendileri ile mülakat yapılacak olan bireyler yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi olmak üzere üç temel tanımlayıcı vasfın alt kümelerinin oluşturduğu toplam 18 kümedeki tanımlayıcı vasıflara uygunluk taşıyan bireyler arasından seçilmişlerdir. Yaş vasfı itibarıyla katılımcılar 21-55 yaş aralığında bulunanlar arasından seçilip alt kümeler (i) genç (21-25 yaş aralığı), (ii) genç yetişkin (25-35 yaş aralığı) ve (iii) yetişkin (35 ve üstü yaş aralığı) olarak belirlenmiştir. Cinsiyet (i) kadın, (ii) erkek; öğrenim durumu bakımından ise (i) temel öğrenim, (ii) lise, (iii) üniversite ve üstü olmak üzere üç alt küme oluşturulmuştur. Mülakatalar esnasında her bir kümeden en az üç bireyle olmak üzere toplam 54 bireyle mülakat yapılmıştır. Bu bireylerin sosyo-demografik durumlarının kısa bir tarifi EK-1’de verilmiş olup, burada okuma ve atıfta kolaylık sağlanması amacıyla onların temel bazı özellikleri kısa bir tablo halinde özetlenmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Durumları

Katılımcılar	Yaşı	Cinsiyeti	Öğrenim düzeyi	Medeni durumu	Mesleği
Katılımcı 1	53	Erkek	Lise	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 2	48	Erkek	İlkokul	Evli	Aşçı
Katılımcı 3	38	Kadın	Lise	Bekâr	Yönetim kurulu üyesi/denetmen.

Katılımcı 4	34	Kadın	Lisans	Bekâr	Öğretmen
Katılımcı 5	52	Kadın	Lise	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 6	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Araştırma görevlisi
Katılımcı 7	24	Erkek	Lise	Bekâr	Erkek kuaförü
Katılımcı 8	25	Kadın	Lisans	Bekâr	İç mimar
Katılımcı 9	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Sekreter
Katılımcı 10	27	Kadın	Yüksek lisans	Bekâr	Beden eğitimi öğretmeni
Katılımcı 11	34	Kadın	Lisans	Evli	Satın alma müdürü
Katılımcı 12	29	Kadın	Lisans	Evli	Memur
Katılımcı 13	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Bankacı
Katılımcı 14	36	Erkek	Yüksek lisans	Evli	Psikolog
Katılımcı 15	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Avukat
Katılımcı 16	34	Kadın	Ön lisans	Boşanmış	Resepsiyon görevlisi
Katılımcı 17	55	Kadın	Ortaokul	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 18	22	Kadın	Ön lisans	Bekâr	Müşteri temsilcisi
Katılımcı 19	25	Kadın	Lisans	Bekâr	Psikolog
Katılımcı 20	27	Kadın	Lisans	Bekâr	Sosyolog
Katılımcı 21	47	Erkek	Ortaokul	Evli	Müzişyen
Katılımcı 22	21	Kadın	Lisans	Bekâr	Araba ticaretçisi
Katılımcı 23	26	Erkek	Lise	Bekâr	Kaynak-çelik ustası
Katılımcı 24	28	Kadın	Ön lisans	Evli	Güzellik uzmanı
Katılımcı 25	37	Erkek	Lisans	Boşanmış	Ziraat mühendisi
Katılımcı 26	35	Erkek	Yüksek lisans	Evli	İlaç mümessili
Katılımcı 27	24	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Turizmci
Katılımcı 28	49	Kadın	Lise	Boşanmış	Aşçı
Katılımcı 29	27	Kadın	Yüksek lisans	Bekâr	Sosyal hizmet görevlisi
Katılımcı 30	37	Kadın	İlkokul	Evli	İşçi
Katılımcı 31	36	Kadın	Ön lisans	Boşanmış	Kadın giyim işletmecisi
Katılımcı 32	25	Kadın	Üniversite öğrencisi	Bekâr	Aile işinde yönetici
Katılımcı 33	50	Kadın	Lisans	Evli	Öğretmen
Katılımcı 34	25	Erkek	Ön lisans	Bekâr	İnşaat teknikeri
Katılımcı 35	37	Erkek	Lisans	Evli	İlaç sektöründe
Katılımcı 36	24	Erkek	Lisans	Bekâr	Restoran işletmecisi

Katılımcı 37	35	Erkek	Lisans	Bekâr	Tıbbi tanıtım sorumlusu
Katılımcı 38	27	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Bilgi işlem uzmanı
Katılımcı 39	23	Erkek	Lisans	Bekâr	Bilgisayar teknikeri
Katılımcı 40	22	Erkek	Lise	Bekâr	Restoran işletmecisi
Katılımcı 41	30	Erkek	Lise	Bekâr	Özel güvenlik görevlisi
Katılımcı 42	33	Erkek	Doktora	Evli	Nöroloji uzmanı
Katılımcı 43	24	Erkek	Ortaokul	Bekâr	Satış danışmanı
Katılımcı 44	26	Erkek	İlkokul	Bekâr	Pazarlamacı
Katılımcı 45	28	Kadın	Lisans	Bekâr	Eczacı
Katılımcı 46	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Okul öncesi öğretmeni
Katılımcı 47	23	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Satış danışmanı
Katılımcı 48	39	Erkek	Lisans	Boşanmış	İnşaat mühendisi
Katılımcı 49	27	Kadın	Lisans	Bekâr	Matematik öğretmeni
Katılımcı 50	25	Kadın	Lise	Bekâr	Muhasebeci
Katılımcı 51	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Rehber öğretmen
Katılımcı 52	23	Erkek	Ortaokul	Bekâr	Boya ustası
Katılımcı 53	52	Erkek	İlkokul	Boşanmış	Tıbbi malzeme üreticisi
Katılımcı 54	31	Kadın	Lisans	Bekâr	Sosyolog

Daimi olarak ikamet edilmekte olan yerleşim yeri bireylerin araştırmaya dâhil edilmelerinde bir kıstas olarak kullanılmamış olup, fiili olarak katılımcıların 51'i Samsun'da ikamet edenler, diğer üç katılımcı ise başka illerde ikamet etmekle birlikte ailevi veya başka bir sebeple Samsun ile bağlantısı olan bireylerden oluşmuştur.

2.2. KATILIMCILARA ERİŞİM

Katılımcılara erişimde alan örnekleme tekniği kullanılmış ve durumları, belirtilen bu sınıflayıcı vasıflar ile her iki grup deneyimi şartını karşılayan bireylerle mülakat yapılmıştır. Mülakatlarda örneği ekte gösterilen yarı-yapılandırılmış mülakat cetveli kullanılmış ve katılımcıların rızası alınarak mülakatlar sesli kayıt yöntemi ile kayıt altına alınmıştır. Bu mülakatlar sırasında yalnız sorulara alınan cevaplardan değil katılımcıların sorular karşısında verdikleri tepki ve davranışlarının gözlemlenmesi yolu

ile de ek bir veri elde edilmiştir. Bu veriler katılımcının aile-akrabalık grubu, arkadaşlık grubu ve iş arkadaşlığı grubunda nasıl, ne kadar grup baskısı ile karşılaştıkları ve bu baskılar karşısındaki tepki ve tavır alış şekilleri hakkında olup, araştırmacı tarafından her bir kişi için ayrı notlar halinde alınarak kayda geçirilmiştir.

2.3. MÜLAKAT CETVELİNİN YAPISI VE MÜLAKAT SÜRECİ

Mülakat cetveli, araştırmanın konusu ve kavramların tanımlanışına dair temel kabulleri açısından açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Cetvelde yer alan sorular dört bölümden oluşmaktadır; 1) Katılımcının demografik durumu (10 soru), 2) Aile ve akrabalık grubu içindeki deneyimi ((12 soru), 3) Arkadaşlık grubu deneyimi (11 soru), 4) İş arkadaşlığı ve ast-üst ikincil grup deneyimi (12 soru). Katılımcıların demografik durumları hakkındaki soruların biçimlendirilmesinde daha önce yapılmış sosyolojik çalışmaların soru örneklerinden yararlanılmıştır. Tezin ana tartışma alanı olan, özneleşme, katılımcılar üzerinde normatif bir yönlendirme yaratmaması için bireyleşme/özneleşmenin kavramsal olarak ne ifade ettiği sorusu mülakat cetvelinde kullanılmamıştır. Araştırmacının bir tanım, verili bir durum sunmasının uygun olmayacağı ve katılımcıları yönlendireceği düşünüldüğünden özneleşme ile ilgili önemli noktaların çekilip içinden özneleşmeye dair ipuçlarının alınabileceği sorular kullanılmıştır.

Diğer sorular ise konu hakkındaki kuramsal tartışmaların ve çözümlemelerin içeriği ve araştırmanın aydınlatmak istediği hususlar dikkate alınarak formüle edilmiştir. Bu sorular grup baskısının niteliğini anlayabilmek, kişinin verdiği tepkinin ne olduğunu anlayabilmek ve grup baskısına karşı çıkma durumunda ne gibi mekanizmaların kullanıldığını öğrenmek adına tasarlanmıştır.

Katılımcılar ile mülakatlar 15 Ağustos-15 Eylül 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcılardan 27 kadın 27 erkek olmak üzere cinsiyet değişkeninde homojen bir dağılım hedeflenmiştir. Yaşları 21-55 yaş arasında değişen katılımcıların eğitim düzeyleri de ilkokul-lisansüstü arasında değişkenlik

göstermektedir. Katılımcılar arasında medeni durum bakımından 34 bekâr, 13 evli ve 7 de boşanmış katılımcı bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik düzey açısından birbirlerinden farklı olan katılımcıların meslekleri de oldukça çeşitlidir (doktor, muhasebeci, güvenlik görevlisi, avukat, psikolog, serbest çalışan, işçi, vb.).

Araştırmanın amaçları doğrultusunda yol gösterici cevaplar alabilmek adına oluşturulmuş olan sorularda katılımcıların isteği üzerine bazı durumlarda açıklamalar yapılmış ve sorular kendilerinin anlayabileceği biçimde değiştirilmiş ancak anlamın bozulmamasına özen gösterilmiştir. Zaman zaman araştırmacı tarafından mülakat esnasında daha önceden alınmış olunan cevapların kontrol edilebilmesi amaçlanarak, daha önceden sorulan sorular tekrar sorulmuştur. Mülakatlar esnasında bireylerin sorular karşısında almış oldukları tavırlar, davranışlar, seçtikleri konu açısından kritik önem taşıyan kelimeler ve görüşmenin yapıldığı ortam gibi birtakım özellikler görüşmeci tarafından not alınmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerin ses kayıtları araştırmacı tarafından metin haline getirilmiştir. Metinleştirme sürecinde görüşmecilerin kurmuş oldukları cümleler ve kullanmış oldukları kelimeler aynen aktarılmıştır. Her bir mülakatın metin haline getirilmesi yaklaşık olarak 5-6 saat sürmüştür. Mülakatların metin haline getirilmesi sırasında bazı kelimelerin dikkatlice dinlenmesine rağmen anlaşamadığı ve metne yansıtılmadığı durumlar olmuştur. Ancak bunun, çok önemli bir bilgi kaybına sebep olmadığı düşünüldüğünden araştırmanın seyrini etkileme gücü olmadığından araştırma açısından önemli bir sorun teşkil etmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Bu bölümde araştırma verilerinden hareketle, özneleşmeyi gerçekleştirmesi beklenen bireyin aile (anne, baba ve kardeşler) ve akrabalık grubu içinde özneleşmesini nasıl konumlandığı ve şekillendirdiği konusu ele alınacaktır. Bu yolla aile ve akrabalık grubunun bireyin, karar mekanizmaları üzerinde etkisinin olup olmadığı ve varsa bu etkinin ne türden bir etki olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Özneleşme üzerinde aile grubunun etkisini açıklamadan önce ailenin tanımı ve aile ile ilgili çeşitli sosyolojik görüşlerin ele alınmasına ve böylelikle ailenin anlamı ve değeri hususunun da aydınlatılmasına ihtiyaç vardır. Türk toplumu özelinde aileye verilen değer kaynaklarının da incelenmesi ve çalışma kapsamında özneleşmeyi etkileyen bir grup baskısı yaratabilen ailenin neden birey açısından önemli addedildiğinin de açıklanması gerekmektedir.

3.1. AİLE SINIFLANDIRMALARI ve AİLEYE SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

3.1.1. Aile Sınıflandırmaları

Aile sınıflandırmalarının ortaya konulması gerekliliği, farklı aile biçimlerinin gerek otorite gerek başka etkenler bakımından bireylerin özneleşme deneyimlerine etki edebilecek güçte olmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda kişinin aile içinde hangi konumu işgal ettiği, aile dendiğinde nasıl bir tanım yaptığı da özneleşme deneyimlerine etki edebilmektedir. Bireyin konumu ve dolayısıyla o konumu işgal ettiğinde sahip olduğu otorite, deneyim, sorumluluk gibi hususların birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Zira aile tanımsal olarak aynı aile olsa da ister işlevselci ister etkileşimci olsun ve birey aynı birey olsa bile onun konumu ve o konumun hangi ilişkiler ağı ile örülü olduğu özneleşmeyi anlamamız açısından oldukça önemlidir. Bir birey grup içinde üretilen konumları farklı yer ve zamanlarda işgal eder ve bu onun hayatın diğer

boyutlarında (yetişkin veya yaşlı), uzakta veya yakında yaşayan, kendine has işi olan veya olmayan gibi biyografisinin ve benliğinin diğer meselelerde sabit kalmayacağı anlamını taşımaktadır. Bunlardan dolayı aile tanımlamaları ve tipleri meselesini ele alırken, meselenin böyle bir boyutu ve önemi taşımasından dolayı bazı hususlara ve yönlere dikkat çekildiğini belirtmemizde fayda vardır. Bireylerin özneleşme deneyimlerini etkileyebilecek aile içi pek çok unsur olabilir ancak bizim çalışmamızda bu bölümün veri analiz kısmında ele alınacak olan etkenler başat olarak dikkati çekmektedir. Bu durum da aile içi konum farklılıklarından ve kişinin aile dendiğinde yaptığı tanımların farklılığından kaynaklanmaktadır.

Sosyal yapı bileşenlerinden olan ve bu yapı içinde toplumsal devamlılığın sağlayıcısı olarak kabul edilen aile kurumu hem geçmiş Türk toplumlarında hem de günümüz Türk toplumunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Aile kavramsal olarak hemen herkesin hakkında bir yorum getirebildiği ve görelî de olsa bilgi sahibi olduğu bir tanım olsa da aslında toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde belirli gruplar arasında bile değişebilen anlam ve ilişki ağlarına sahip sosyolojik bir kurumdur. Ailenin tek bir evrensel tanımı ve anlamının olmamasının nedeni, onun farklı toplumlarda ve hatta bazen aynı toplumdaki farklı bölgelerde dahi benzer algılanmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ailenin ne olduğu hakkında önemli belli bazı özelliklere işaret edilebilir. Etnik, dini vb. gruplar ve cemaatler içinde farklı tanımlar yapılsa dahi esas itibarıyla bu tanımlardan her biri, aileyi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak kabul etmekle beraber, onu sosyal bir grup, birlik, örgüt, topluluk, kurum ve hatta sosyal bir yapı olarak değerlendirmekte, dolayısıyla farklı farklı hususlara öncelik veren tanımlar yapılmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar ailenin toplum için ne denli temel bir unsur olduğunun bir göstergesidir.

Bilinen her toplumun kendine özgü bir aile biçimi olduğu için aile tanımlanması en zor kurumlardan biridir. Örneğin Giddens, aileyi bilinen en basit tanımıyla “birbirine kan bağı ile bağlı bireylerin oluşturdukları ve çocukların yetiştirilmesinde belirli sorumlulukları olan bir grup” olarak tanımlar (Giddens, 1989: 384’ten akt. Özkalp, 2009: 121).

Fichter (2011)'e göre aile; temel aile yaşamını devam ettirmek için bir araya gelmiş olan kişilerin oluşturduğu gruptur (Fichter: 2011: 68). İşlevselci yaklaşımlar aileyi pek çok kritik görevi yerine getiren bir kurum olarak tanımlamışlardır. Bireyin sosyalleşmesi, ailenin en önemli işlevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu işlevleri, cinsel ilişkilerin düzenlenmesi, çocukların doğum ve bakımı, karşılıklı sevgi ve güvenin sağlanması amacıyla oluşturulan bir kurum olarak tanımlayan Fichter (2011), bazı toplumlarda aileye kabul edilen yeni bireylerle ailenin genişleyip farklı özellikler de kazanabileceğini belirtmiştir.

Gökçe'ye göre ise; aile "Ana-baba-çocuklar ve tarafların kan akrabalarından oluşan (aile biçiminin gereğine göre) ekonomik ve toplumsal bir birliktir. " (Gökçe 1986: 48'den akt. Güler, 2008: 31) Özellikle bu tanımın modern topluluklardaki ailelerin yetişkin üyeleri açısından ele alınınca geçerliliği artmaktadır. Çünkü bu birlik, eşlerin açıkça belirttikleri amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir araya gelmelerinden oluşmaktadır. Eşlerin çocuk sahibi olmalarıyla daha kapsamlı bir anlam taşıyan aile, aynı zamanda çocukları topluma hazırlayan küçük bir topluluk modelidir.

Sezal'a göre (2010: 137-138); toplumların değişme sürecinde aile kavramı da değişimlere uğramıştır. Klan/aşiret topluluklarından yerleşik topluluklara ve onlardan da sanayi toplumlarına doğru olan değişme sürecinde aile, büyüklüğü bakımından özellikle değişmiştir. Sanayi öncesi ya da sanayileşmesini tamamlamamış toplumlarda "geniş aile" biçiminin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Wolf'a göre (2000: 109-121) ise; iktisadi üretim, tüketim ve yeniden üretim için, gerekli kaynakların ve iş bölümünün, yapısal olarak hane içinde toplandığı ve düzenlendiği toplumlarda geniş, daha büyük toplum içinde düzenlendiği hallerde ise, çekirdek diye tabir edilen aile biçiminin daha yaygın ve sık görüldüğü söylenebilir.

Geniş aile oldukça eski ve köklü bir aile tanımlaması olarak karşımıza çıkmaktadır. "Biz" duygusunun egemen olduğu geleneksel toplumsal yapılarda görülen bir aile tipidir. Genellikle kararı en yaşlı erkek üyenin vermesi beklenen geniş ailelerde, bu özelliği nedeniyle özneleşme ya da bireyin kendini gerçekleştirmesi olarak adlandırdığımız sürecin daha yavaş veya zorlu ilerleyeceği öngörülebilir.

Sosyolojik literatürde ailenin, hane halkının büyüklüğüne göre ve otorite figürüne göre sınıflandırıldığını söylememiz mümkündür. Otoriteye göre sınıflandırılan ailede ana ailesi ve baba ailesi kavramlarını; büyüklüğe göre sınıflandırılan ailede ise geniş ve çekirdek aile kavramlarını görmekteyiz.

Otoriteye Göre Sınıflandırmalar

Ana Ailesi (Anaerkil):

Bu tür avcı-toplayıcı toplumlarda ortaya çıkan bir aile türüdür. Erkeklerin genelde yaşanılan yerden uzakta besin topladığı ve annenin ailenin başında bulunduğu, çocukların bakımı ve korunması işlerini yerine getirdiği aile tipidir. Kadınlar bu aile tipinde egemendir, annenin kız ve erkek kardeşleri ve çocuklar aynı evde yaşarlar, böylece hem oturulan yer (matrilokal) hem de akrabalık ilişkilerindeki baskın taraf anne üzerinden işlemektedir.

Baba Ailesi (Ataerkil):

Baba otoritesinin ağır bastığı, şekillenmesinde babanın rol oynadığı aile tipidir. İki farklı modeli vardır (Güler, 2008: 34-36).

Bölünmez Asaba (Zodrug): Toprağa yerleşmiş olan aileler üzerinde görülür. Bu aile tipinde anne ve baba eşit haklara sahiptir fakat çocuklar üzerinde her ikisinin de bir tasarrufu (hakları) yoktur. Çocuk asabanın malı olarak görülür ve özel mülkiyet yoktur, her şey asabının ortak malıdır. En yaşlı çift o asabanın yöneticisi olarak tanımlanır.

Ataerkil Aile (Roma Ailesi, Pederşahi, Patriarkal): Ailede otorite ve mutlak yetkinin babaya ait olduğu, babanın gücünü bağlı olduğu dinden aldığı ve atalarının ocağını devam ettirmekle görevlendirildiği ailedir. Kadın evlendikten sonra kocasının ocağına girer.

Morfolojisine Göre Sınıflandırmalar

Geniş (büyük) Aile:

Kırsal alanda yaygın olarak görülmekle birlikte kentsel alanda da farklı şekillerde karşımıza çıkmakta olan bu aile tipi, ana, baba, çocuklar, ana ve/veya babanın

akrabalarından bir ya da birkaçıyla bazen akraba olmamakla birlikte hısımların da aynı çatı altında yaşadığı aile tipini temsil etmektedir. Bu ailede akrabalık bağları kuvvetli, gelenek ve göreneklere bağlılık kuraldır (Güler, 2008: 35).

Çekirdek (küçük) Aile:

Sanayileşme ile birlikte kırsal alanlardan kentsel alanlara yaşanan hızlı ve yoğun göçlerle birlikte geniş ailelerin giderek küçülmeye başlamasıyla oluşmuş aile tipidir. Bu aile tipinde karı, koca ve evli olmayan çocuklar birlikte yaşamaktadırlar. Bu aile tipinde akrabalar arası bağımlılık maddi anlamda azalan bir eğilim göstermesine rağmen manevi anlamda aile ve akrabalık ilişkilerindeki bağımlılık özellikle bizim toplumumuz açısından düşünürsek azalan bir eğilim göstermemiştir. Ülkemizdeki çekirdek aile yakın akrabalarla son derece yakın ilişkiler içerisindedir ve bu ilişkilerde dayanışma gözlenmektedir (Güler, 2008: 35). Ancak Tolan, çekirdek ailenin ekonomik bir evrim ve sanayileşmenin sonucu olmadığını ailenin basitten karmaşığa veya karmaşıktan basite doğrusal bir değişim göstermediğini dile getirmiş ve “ilkel” kabul edilen avcı-toplayıcı toplumlarda da çekirdek ailenin bulunduğunu söylemiştir. Yani günümüzde aile tanımlamasının yalnız modern çekirdek aile ya da yalnız geleneksel geniş aile olarak yapılmasının yanlış ve eksik olacağını belirtmiştir (Tolan, 2005: 217).

Geçiş Ailesi:

Toprağa bağlı üretimden sanayi tipi üretime geçişin yaşandığı ve bunun hızlı bir şekilde geliştiği toplumlarda görülür. Kırsal kesimden şehre göç eden aileler görünüş olarak çekirdek tipi aileyi yansıtsa da duygu ve düşünce yapısı olarak halen akrabalık bağımlılıklarının maddi ve manevi anlamda yüksek olduğu geniş aile özellikleri taşırlar, henüz tam anlamıyla bireyleşmeyi gerçekleştirmemiş olup, geleneksel kural ve törenlerini sürdürme eğilimi gösterirler. Kökenlerinden kopmuş olmanın verdiği psikolojik gerilimleri eski yaşamlarındaki davranış, duygu ve düşünce biçimlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışarak aşmaya çaba gösterirler. Biçimsel olarak şehrin ortamına uymakta ancak diğer yönlerden kapalı bir grup olma özelliği taşımaktadırlar. Türkiye bütünüyle ele alındığında tipik bir geçiş ülkesi görünümündedir. Ülkenin belli başlı büyük kentlerinde özellikle iç göç almış kentlerde gecekondu bölgeleri ve ekonomik

açından daha düşük düzeydeki bölgelerde bu aile tipini görmek mümkündür (Güler, 2008: 36-37).

Aile kavramının farklı bağlamlarda ele alınıp incelenmesi, sosyolojik olarak onun farklı yaklaşımlar izlenerek açıklanmasını da beraberinde getirmiştir. Çalışmamızda çok detaylı olmasa da aileye ilişkin temel sosyolojik yaklaşımlardan kısaca bahsetmemiz aile içindeki bireye ve özneleşmeye bakış açısından da bir fikir sunacağından yararlı olacaktır. Bu yaklaşımlar; yapısal işlevselci yaklaşım, sembolik etkileşimci yaklaşım ve kaynak kuramı yaklaşımlarıdır.

3.1.2. Aileye Sosyolojik Yaklaşımlar

Toplumunu oluşturan her bir parçanın diğer parçayı etkileyeceğini ve değişen parçaların işlevlerinin de değişime uyum göstermesi açısından değişmesi gerektiğini savunan işlevselci yaklaşım aileyi, toplumsal bütünün bir parçası, yerine getirmesi gereken işlevleri olduğu düşünülen bir unsur olarak kabul eder. Aynı zamanda işlevsel bir kurum görevi olmayı aileye atfederler. İşlevselciler, yavaş değişen toplumlarda ailenin varlığının ve dolayısıyla toplumun varlığının devamlılığı için kadın ve erkeğin aile işlevlerini yerine getirmesine yönelik rollerine vurgu yaparlar (Meriç: 1990: 457'den akt. Erol: 1992: 45-46; Çimen Kabaklı: 2003: 26). Aileden belirli görevleri yerine getirmesini bekleyen evrimci, doğrusal yaklaşımlara göre, ailenin birden fazla fonksiyonu vardır. Bunlar, ev içi ekonomiyi düzenleme, evi geçindirme, çocukların bakımı, korunması ve eğitimi, sosyo-kültürel aktarımın yapılması gibi görevlerdir. Ancak aileden beklenen bu görevler zamanla özellikle sanayileşme sonrasında kadının çalışma hayatına girmesi ile birlikte farklı kurumlar tarafından paylaşılmıştır. Bu şekilde Tolan, ailenin neslin devamını sağlayan biyolojik üretimin yapıldığı ve eşlerin psikolojik tatminlerinin gerçekleştirildiği bir kuruma dönüştüğünü dile getirir. (Tolan, 1991: 120'den akt. Güler, 2008: 38).

Aile esasen diğer kurumların işlevlerinin bir kısmını sürdürmektedir. Ailenin çok yönlü yapısına bakarak bazı düşünürler aileyi temel saymışlar ve diğer kurumların ondan çıktığını ileri sürmüşlerdir. Hatta genel toplumsal gelişme çizgisi ailesel gelişme çizgisiyle özdeşleştirilmek istenmiştir. Tek yönlü bir bakışa düşmemek kaydıyla ailenin

tüm kurumlarla ilişkisinin olduğu doğrudur. Bu ilişkinin eksenini toplumsal değerlerdir. (Güler, 2008: 41).

Aile toplumun kendini devam ettirebilmesi ve kültürün devamlılığını koruyabilmesi açısından büyük rol üstlenmiş bir sosyal kurumdur. Aile kültürün gelecek nesillere aktarımını da gerçekleştirir. Toplumsal kimliği korumak ve bu kimliğin devamlılığını sağlamak açısından her toplum kendi kimliği anlamına gelen değerler ve kültür birikimini yetiştirmekte olan üyelerine kazandırmaya çabalar. Aile bu aktarımı gerçekleştirirken dili kullanır ve iletişimsel bağlamda dil aktarımına güçlü bir yardımcı ögedir (Güler, 2008: 37-44).

Ailenin kültürlendirme fonksiyonu bireye toplumsal özelliklerin aktarılması anlamına da geleceğinden önemlidir. Ancak aile üyelerinin bu kültürlendirmeyi aşırı şekilde baskı uygulayarak yapması ya da otorite kararlarını baskılayarak çocuğa aktarması özdeşleşmenin önünde bir engel teşkil etmektedir. Yetiştirilme sürecinde çocuk ailesine bağlı değil de bağımlı olarak yetiştirilirse genç yetişkinlik ve yetişkinlik evrelerinde kendi kararlarını almada zorluk çekeceğinden bireyleşmeyi de tam anlamıyla gerçekleştiremeyebilir. Bu araştırma ile ilgili olarak, kendileriyle görüşme yapılan katılımcıların hayatlarında ailenin mi yoksa kendi kararlarının mı daha önemli olduğunu öğrenmek istediğimiz soruda bu durum açıkça gözlenmiştir. Kişilerin çoğu “biz öyle gördük.” veya “o şekilde yetiştirildik” gibi kalıp ifadeleri kullanarak ailelerinin kararlarının önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Bir sistemin varlığını sürdürebilmesi için dört işlevi yerine getirmesi gerektiğini öne süren Parsons, aile için de aynı işlevlerden bahsetmiştir. Bunları uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve gizlilik olarak tanımlamış, dolayısıyla ailenin de mikro düzeyde bir birey yetiştirme alanı olduğunu ve bunun makro düzeye yani topluma sirayet edeceğini dile getirmiştir. Ailedeki çeşitliliklerin ailenin evrenselliğinden şüphe duymayı beraberinde getirmeyeceğini çünkü tarih öncesinden beri süre gelen bir yapı olan ailenin bütün toplumalarda ortaklaşa olarak görüldüğünü ifade eder (Erol: 1992: 46; Ritzer: 2011: 102). Aynı zamanda ailede bir statü ve roller ağının bulunduğunu ve bunların sistemin devamlılığını sağlamak açısından işlevi gerektiğini dile getirirler.

İşlevselci yaklaşımlar aileyi yalnız mekanik görevleri yerine getirmesi beklenen bir kurum olarak tanımlama eğilimine girdiklerinden günümüz ailesini anlamak bakımından eksik kalmaktadırlar. Buna rağmen belirttikleri görevleri tamamen hiçe saymak da yanlış bir bakış açısı olur. Zira ailenin keskin sınırlarla belirlenmiş çizgiler içinde verili rolleri ve görevleri yerine getirmesi gerektiğini söylememiz modern sonrası toplumsal yaşam açısından yetersiz kalmaktadır.

Etkileşimci yaklaşımlar ise, toplumu parçadan yola çıkarak açıklama çabası içine girerek, toplumda, üyelerin birbirleriyle kurdukları etkileşimin ilişki ağları oluşturduğunu ve bu ilişki ağlarının tamamının da toplumu oluşturduğunu ileri sürerler. Bu durumda toplum, üyelerin ya da grupların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş eylemler bütünü olarak ele alınabilir. İnsanların birbirlerinin eylemlerine yalnız tepki göstermediği aynı zamanda eylemi anlama çabası içinde bulunduğunu ve dolayısıyla da bireyin anlam dünyasının ön planda olduğunu ifade ederler.

Sembolik etkileşimciler aileyi de bireyin nasıl anlamlandırdığına bağlı olarak tanımlama eğilimindedirler. Tıpkı benlikte olduğu gibi başkalarının eylemlerine anlam vermek etkileşime aracı olacağından, kişi için aile ve aile üyelerinin ifade ettikleri anlamlar değiştikçe aile tanımı da değişmektedir. Aile davranışlarını toplumsal normların değil aile içi etkenlerin belirlediğini savunurlar (Özen, 1991: 404'ten akt. Çimen Kabaklı, 2003: 24). Toplumsal yapıyı eylemin organizasyonu olarak gören Mead'in öğrencisi Blumer, toplumu kendinde var olan dogma bir gerçeklik olarak değil, üyelerinin birlikte eylemlerinin bir sonucu olarak açıklar (Poloma: 1993: 236-237). Parsons gibi işlevselci yaklaşımclar tarafından rol ve statü kavramlaştırılmalarında statünün toplumsal yapı-sistem ve rolün de bu yapıya uygun sergilenmesi beklenen davranış olarak dile getirilmesine bakacak olursak Blumer, statü-rol ilişkisini başka bir açıdan yorumlar. Ona göre, toplumsal statü anlam yüklenecek bir toplumsal nesne olarak görülmelidir ve bu anlamın kişiden kişiye değişebileceğini de ifade eder yani kişiler tarafından statünün yorumlanması ve anlamlandırılması rolün oynanmasına etki edecektir (Poloma: 1993:234).

Aileyi etkileşim içindeki bireylerin birliği olarak gören sembolik etkileşimciler, aile üyelerinin statüyü anlamlandırıp rollerinden ne beklediklerini algılamaya çalışırlar.

Dolayısıyla her bir üye için bu rol ve statülerin farklı anlamlar taşıma ihtimalini göz önünde bulundurlar. Aile üyelerinin birbirlerinden beklentilerinin ne olduğu, karşılıklı uyumlu ya da ortak amaçlarının olup olmadığı gibi değişkenleri incelerler.

Bu yaklaşımı benimseyen sosyologlar aileyi tanımlamada rol analizinin yanı sıra otorite ilişkileri, iletişim süreçleri, sorun çözme, rol alma, karar almadan evlenme-boşanmaya kadar bütün süreçleri incelemekte ve statüyü etkileyeceğini düşündükleri bu konulara ayrıntılı olarak yer vermektedirler (Çimen Kabaklı, 2003: 25).

Çalışmamız açısından bakıldığında aile içi ilişkilerin yakından incelenmesi ve kişiye göre değişebilecek olan konuların ortaya konulması ve özneleşmenin de bu hususlar açısından dinamik bir süreç teşkil etmesi önem arz ettiğinden etkileşimci bakış çalışmanın ruhuna daha uygun gözükmektedir. Otorite aile içi ilişkileri ve iletişimi şekillendirebilir. Dolayısıyla özneleşme deneyimi yaşayacak olan kişi otoritenin karar alma mekanizmalarından etkilenebilmekte ve bireyleşme süreci de bundan etkilenebilmektedir. Rol dağılımı da otorite ilişkilerinden ve aile içi iletişiminden etkilenebileceğinden özneleşme üzerinde rol dağılımının da etkileri gözlenebilmektedir.

Blood ve Wolfe tarafından aile çalışmalarına uygulanan kaynak kuramı, aile içinde kullanılabilir kaynakların çoğunluğu kimin elindeyse onun başat olduğu görüşüne dayanır. Kaynak kuramına göre klasik evliliklerde ev işleri kadına ait olarak görüldüğünden ve koca da maddi gücü elinde bulundurduğundan evdeki işlerden elindeki kaynakların fazlalığı sayesinde kurtulabilir. Ancak kadın çalışma hayatındaysa ev işlerine yardım etme konusunda kocasını ikna etme kaynaklarına sahip hale gelir. Evlilik içinde karı ve kocalar gücü eşit paylaşabilirlerse evlilik rolleri de eşit olarak kullanılacaktır (Çimen Kabaklı, 2003: 27-28).

3.2. BİR SOSYAL GRUP BİÇİMİ OLARAK AİLE

Önceki bölümlerde sosyal grubun tanımı, farklı kavramsallaştırmaları ve grubun mahiyeti üzerine bilgiler verilmiştir. Ancak birincil ve ikincil grup kavramlarını sosyolojiye kazandıran Chicago Okulu temsilcilerinden Charles Cooley, bu noktada ilk

defa grup üyelerinin birbirleriyle etkileşiminin derecesine dikkat çekmektedir. Birincil grubun üyeleri arasındaki ilişkilerinin daha samimi, teklifsiz ilerlediği ve sayıca az kişilerden oluştuğunu, dolayısıyla ailenin de grup olarak tanımlandığını ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Ancak bu noktada şöyle bir karşı çıkış da sosyoloji literatürü açısından yararlı olacaktır. Aile yalnızca sınırları çizilmiş ve belli kalıplara indirgenmesi mümkün olan bir sosyal grup değildir. Aile, üyelerinin birbirleri için ifade ettikleri anlamlara göre zamanla dinamiklerinin değişebileceğini kabul etmemiz gereken hareketli bir sosyal gruptur. Örneğin önceki tanımlamalarda aile üyeleri aralarında kan bağı bulunan hane halkı olarak tanımlanabiliyorken, günümüzde kan bağı'nın gerekliliği sorgulanmaktadır. Kişiler aile olmanın anlamını kan bağından ya da ortak akrabalık ilişkilerine sahip olmaktan farklı değerlendirebilmektedirler. Ancak bu durum ailenin belli temel işlevlerini de aksattığı anlamı taşımamaktadır. Gökçe'ye göre, (1991) aile, ortak amaçlarla, cinsel hayatın düzenlenmesi ve çocukların yetiştirilmesi gibi hedeflerle bir araya gelen kadın ve erkeğin oluşturduğu ekonomik ve toplumsal bir birliktelik olarak tanımlanmıştır.

Günümüzde sosyal ilişkilerin görüldüğü ya da yaşandığı gibi tek bir yönü olmadığından sosyal ilişkiler kendi içlerinde çok farklı nitelikteki etkileşim ve iletişim süreçleri barındırdıklarından ailenin de tek yönlü doğrusal bir çizgi boyunca ilerlediğini ifade etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yani aile içindeki ilişkiler ağını kuran ve bu ağı yöneten bireylerin kendi özneleşme deneyimlerini ve bu ilişkiler üzerindeki tasavvurlarını hiçe saymamız doğru olmayacaktır. Aileye verilen önem her ne kadar bireyciliğin çok vurgulandığı toplumlara oranla fazla olsa dahi bireyin bir aktör olarak yapı üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını söyleyemeyiz.

Aile bir ilişkiler ağı olarak adlandırıldığında, bu ilişkilerin de karşılıklı iletişimden üretildiği dikkate alındığında ve bu sosyal grubun değişkenliği de göz önünde bulundurulduğunda, kişilerin özneleşme deneyimlerine ailenin etkisinin görece azaldığını söylememiz mümkündür. Çoğu zaman olmasa da bir bakımdan ailenin kişinin kendi kararlarını vermesine ve kendi hayatı üzerindeki düşüncesine saygı duymasına çalışmamızda rastlayabilmekteyiz.

Örnek vermemiz gerekirse, ailenizin fikirleri mi yoksa kendi kararlarınız mı sorusuna cevap olarak;

“Şu şekilde bence: İlk önce kendi fikirleri ön planda olmalı. Ama eğer ortak nokta bulma arayışına girerse de karşılıklı talepler değerlendirebilir. Ama bu asla kendi istemediğin bir şeyi yapmaya zorlayacak seviyede olmamalı bence.”(Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Bir diğer katılımcı;

“Kendi isteklerim ön plandadır. Benim zaten şu anda tek yaşamamın sebebi tamamen o. Ailemin baskısı, çalışma koşulları birçok müdahalede buldukları için eğer onları dinlediğimiz takdirde kendi hayallerimizi geri planda bırakmak zorunda kalıyoruz, iş ve özel yaşam anlamında.” (Katılımcı 4: 34, kadın, öğretmen).

3.3. AİLE GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Bir kimsenin genel olarak aile mensubiyetinin gerektirdiği (istekler, kararlar, talepler) yönünde mi yoksa kendi istekleri, değerleri, arzuları yönünde mi hareket etmesi gerektiği hakkındaki fikir, değerlendirme ve deneyimlerini ele aldığımızda çalışmanın temellendiği ruh gereği amaç sayısal bir analiz değil, tavır alışlara dair bir gruplaştırmadır. Buradan da 3 ayrı grup ya da tavır ortaya çıktığını söylememiz pek de yanlış olmayacaktır. Bu 3 grubun ilki, aile ve onun kararlarının kendi özneleşme deneyimlerinin üstünde bir irade olduğunu dile getirirken (17 kişi), ikincisi, birey olmanın vermiş olduğu özgürlüğün yetkisiyle kişinin kendi kararlarını vermesi ve kendi isteklerini yerine getirmesi gerektiği yönünde cevaplar vermiştir. (21 kişi). Son grup ise, hem aile hem de kişinin kendi kararlarının uzlaşısı yolu ile alınması gerektiğini, kişinin kendi kararını verse dahi bu kararın aileden tamamen kopuk olmaması gerektiğini, konuya göre de kararı veren merci ya da istekleri uygulayan kişinin değişebileceğini dile getirmişlerdir. (16 kişi). Bu sayısal verilerin dile getirilmesi pozitivistik bir sayısal ağırlık merkezi bulmak değil, örneklem içinde yeterince anlamlı bir gruplaşma olduğunu vurgulamak amacı taşımaktadır. Çalışmamızda amaç istatistiksel bir analiz dilini kullanmak değildir ancak yaş ve eğitim penceresinden bakıldığında ortaya çıkan sonuçlar göz önüne alınırsa bu iki etkenin özneleşme üzerinde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

3.3.1. Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Etkenler

Katılımcılarımızın cevaplarını nelerin etkilediğini sıralamamız gerekirse; yaş, eğitim düzeyi, aileye verilen değer seviyesi, üzerinde karar alınacak konunun ne olduğu/mahiyeti, , ailenin kişiden beklentisinin kişinin karakterine uygun olup olmaması, aile ilişkilerinde yaşanan değişim bu etkenler arasındadır.

Bunlardan bahsetmemiz gerekirse:

Yaş: Aileye sadakat veya bağlılık olarak nitelendirebileceğimiz durumlarda yaş unsurunun önemi oldukça fazladır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu daha genç yaşlarda veyahut 18 yaşından önce ailelerinin sözlerini dinlemek ve onların isteklerini yerine getirmek konusunda daha ılımlı davranırken yaşları ilerledikçe bu anlamda zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Mülakat verilerinden, bu durumun yaşanmasında kişinin çalışma hayatına atılıp iktisadi anlamda kendi bağımsızlığını eline almasının da büyük bir etkisi olduğunun altını çizerek zamanla ailenin istek ve beklentilerinin kişiye göre fazlaştığı ve bu istek ve beklentilerin yerine getirilmesi konusunda kişinin kararsızlıklar yaşadığı gözlenmiştir.

Ancak yine de bu değişkenin çalışmada gözlenen iki farklı etkisi olduğundan bahsetmemiz gerekir. Bunlardan ilki 35 yaş ve üstü kişilerin genel olarak aile, akrabalık gibi kavramlara daha fazla önem verdiğinin gözlenmesidir. İkincisi ise bazı katılımcılar, karar alırken ya da aileleri kendilerinde bir talepte bulduklarında artık belli bir yaşın üzerinde oldukları için kendi fikirlerini uygulamaları gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunun için sınır 18 yaş “rüştü ispat etmek” gibi gözükse de katılımcılarımızın çoğu hem bireysel karar mekanizmalarını işletmek hem de ailelerinden fikir almak konusunda uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemekte olduklarını beyan etmişlerdir. İki durum için de örnek verecek olursak,

“Bir zamandan sonra kişi kendi kararını kendi vermeli belli bir yaştan sonra. Çünkü kendi hayatını kurabilmesi için böyle olmalı diye düşünüyorum.” (Katılımcı 40: 22, erkek, işletmeci).

Ailenin bireyden daha ön planda olduğu;

“Ailenin karar istekleri ön planda olmalı. Daha tecrübe sahibi oldukları için aynı zamanda. Yani kendisi bireydir aile toplu birey aile daha önemli.”(katılımcı 1: 53, erkek, ticaret). İfade edilmektedir.

Cinsiyet: Toplumumuzda kadın ve erkek yetiştirme kuralları ve gereklilikleri birbirinden farklı olarak görüldüğünden aile grubu içinde bireylerin cinsiyetlerine göre özneleşme deneyimleri farklılaşmaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan kişiler arasında da kadın katılımcılar ailelerinin karar ve isteklerine uymada daha ılımlı davranışlar sergilerken, erkek katılımcılarımız kendi hayatlarına dair kritik kararlar dışında pek de uyma davranışı göstermemektedirler. Yaşanacak şehrin seçimi, evlenilecek kişinin seçimi gibi konularda ise her iki cinsiyetin de benzer tepkiler gösterdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Ancak kadınlar, özellikle eve giriş-çıkış saatleri, kıyafet seçimi, arkadaş çevresinin seçilmesi gibi konularda erkeklere oranla daha fazla bir grup baskısı hissettiklerini dile getirmektedirler. Örnek vermemiz gerekirse;

Katılımcı 8; baskı hissedip hissetmediğine dair olan soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Şimdi aslında bu bana göre zaten çok fazla sıkıyorlar beni ama eve giriş saati gideceğim yerler filan buralarda müdahale ediyorlar ama onlara da bu konularda hak verdiğim için çok fazla diretmiyorum. Onlar da karışacağı karışmayacağı şeyleri bildiği için öyle dengede tutabiliyoruz.” (Katılımcı 8: 25, kadın, iç mimar).

Eğitim Düzeyi: Katılımcılar arasında eğitim düzeyi yükseldikçe ailenin istek ve taleplerini sorgusuz şekilde yerine getirme davranışının sergilenmesi azalmaktadır. Lisans mezunu olup bireyleşme deneyimlerine daha az vurgu yapan katılımcılar da mevcuttur fakat bu kişiler yaş penceresinden bakıldığında 35-40 yaş üzerinde olduklarından geleneksel Türk aile yapısını savundukları ve bu yapının korunması adına büyüklerin sözünü dinlemenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Yüksek lisans mezunu olan 4 kişiden 3’ü ise hem birey hem de aile kararlarının uzlaşma çizgisinde ortaklaşa alınması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Ancak genel olarak bireyleşme deneyimlerini, kendi fikir ve taleplerini daha ön planda tutma eğilimi gösteren bireylerin büyük bir kısmı üniversite mezunu kişilerdir. Bu düşünceyi destekler nitelikte olan

doktora mezunu bir katılımcımız da bireysel fikir ve düşüncelerin bireyin kendi hayatını kontrol altında tutup yönetebilmesi açısından daha doğru olacağını dile getirmiştir.

“Kişi kendi kararlarını vermeli. Bunun daha sağlıklı ileriki yaşam açısından da sağlıklı olacağı düşünüyorum ve daha doğru olanın da bu olduğuna inanıyorum”. (Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı).

Aileye verilen değer seviyesi: Konu başlığından da açıkça anlaşılacağı üzere, kişinin ailesi ile kurduğu yakınlık ve aile ilişkilerinin bağlılıklarının kuvvetinden özneleşme deneyimleri oldukça fazla etkilenmektedir. Ancak bu durumdan kişi ailesine değer verdiği için ailenin her talebini yerine getirdiği sonucu da çıkarılmamalıdır. Bu durumdaki kişiler (kendilerini ailesine ve evlerine bağlı olarak tanımlayan katılımcılar), ailelerinin talep ve beklentilerini karşılamada kendi özneleşme deneyimlerini kısmen göz ardı etseler de daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz sosyal uyma davranışını gösterirken de tamamen körü körüne bir itaat içerisinde olduklarını söylemek doğru bir tercih olmaz. Onlar, aile olmanın bir değer ve anlamı olduğunu, aile grubuna aidiyetin manevi bağlamda kendilerini iyi hissettirdiğini dile getirmişlerdir. Bizim de bu aidiyet dolayısıyla bu katılımcıların içi dolu bir uyma davranışı sergilediklerini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu uyma davranışı Touraine’in (2003), bahsettiği özne olduğunun farkında olarak ama grup değerlerini de bu özneliğin farkında olmakla birlikte önemseyerek özneleşme yani bireyin grupla birlikte özneleşmesidir. Sosyolojideki toplum-birey ya da yapı-aktör ikiliği araştırmanın saha çalışmasındaki bu durum göz önüne alındığında çok keskin ve isabetli olmayan bir ayırım olarak dikkat çekmektedir.

Ailede kişinin yaşı ve evli olup olmaması yani kendine ait başka bir ailesinin bulunması bir değer sorunu etrafında aileye bu uyma davranışını göstermesine engel teşkil etmemektedir. “Ailenin sözünden çıkmama”, “Aileyi üzmemek istememe” gibi gerekçelerle kişiler aile-akrabalık grubu içinde kendi isteklerini büyük oranda geri plana attıklarını ifade etmişler, bundan kastettiklerini başkalaşmış olarak değil, fail bir özne olarak etrafın kendilerine karşı davranışlarında bir grubu diğerine tercih etme olarak yorumlamadıklarını dile getirmişlerdir.

Akrabalık bağlarının kopuk olduğu düşünölen bireylerde dahi çekirdek ailenin özellikle anne ve babanın birey üzerindeki etkisi yadsınamaz ölçüde fazladır. Ancak bu etkiyi salt bir baskı mekanizması olarak göstermek sosyolojik bağlamdaki diğere açıklamalar da göz önünde bulundurulduğunda pek doğru değildir. Ailelerine değere verdiklerini, onlara saygı duyduklarını ve büyüklerinin tecrübelerinden faydalanmak istediklerini dile getiren katılımcılardan kendi istekleri dışında baskı altında bir uyma davranışı göstermeleri beklenmemelidir.

Ailenin kişiler üzerindeki bu etkisini kişilerin eş seçimlerinden, üniversitede okunacak bölüm seçimlerine hatta yaşanacak olan şehrin seçimlerinde görebilmekteyiz. Bu durumda toplumsal yaşamımızda ailenin önemi, bireyler tarafından aileye atfedilen anlam, ailenin önemli ve saygıya değere addedilmesi bu uyma davranışının sergilenmesinde temel etkenlerdendir.

Örnek vermek gerekirse üniversite tercihi sırasında ailenin etkisi şu ifadelerle dile getirilmiştir.

“Mesela şöyle bir şey diyebilirim. Üniversite tercih zamanı şehir dışına çıkmak için de puanım yeterliydi. Ama bırakmak istemedim ailemi. Onların baskısıyla değil tabi. Gitmek istemedim yanlarında olmak istedim. Kendi kendime yapmışım.” (Katılımcı 36: 24, erkek, restoran yöneticisi).

“Annem için fedakarlık yaptım, olabilir aslında. Mesela çalışma hayatında Samsun’da pek iş imkanı yok, kendim daha iyi bir yerlere gidebilirdim aslında ama annemle yaşadığım için bazı şeyleri itebiliyorsun. Askerde de kalabilirdim gelmeden, ama kalmadım annem şu an tek. Tek kalmasını istemedim. Ablam var ama 6-7 senedir evli. Samsun’da kalmayı biraz annem için kabul ettim. Seçeneklerim vardı gitmedim. İş olanağı fazla yok burada, gidebilirdim. Ama küçük bir şey bu benim için sıkıntı değil.” (Katılımcı 43: 24, erkek, satış danışmanı).

Belirtilen bu hususların yanı sıra, bir de aile tarafından gerçekten baskı altına alındığını ve hayallerini gerçekleştirmesine izin verilmediğini dile getiren katılımcılarımız da mevcuttur. Bunlardan biri olan Katılımcı 35 ailesinden gördüğü baskıyı şu şekilde ifade etmekte;

“Evet baskı vardı. Ben sözel yönü daha iyi bir insanım ama beni fen lisesine gönderdiler, o alanda okumak zorunda kaldım. Şu an hala hissediyorum. Yani okumak istediğim bölüm siyasi bilimlerdi. Ama şu an tıbbi bir meslek yapıyorum çok açık ortada kötü bir durum.” (Katılımcı 35: 37, erkek, ilaç mümessili).

Baskıyı ifade eden diğer katılımcımız ise;

“Hayatımın en büyük acısı üniversite. Kız evladı dışarıda okumaz, ailenin dizinin dibinde oturur fikrinden yola çıkarak Eskişehir’de kazandığım üniversiteye gidemedim ve bu benim geleceğimle ilgili en büyük yara. Şu anki dönemde tek üniversite bile yetmiyor ya; ikinci, üçüncü ya da yüksek lisans, bunlar gerekiyor. Özellikle büyük şehirlerde iş bulunuyor. Mesela Samsun’da sınırlısın, diplomayı yokken, kendini ifade dahi edemiyorsun. Kısıtlanmış hissettirdi ve bu bende psikolojik olarak çok büyük bir yara. Berbat bir duygu. Çünkü kendi istek ve arzularıyla yürüyemiyorsun onların çerçevesinden bakmak zorundasın aslında. Anne baba yakın aile yani yaşı büyüdükçe çocuklaşıyor sen yaşı büyüdükçe olgunlaşıyorsun.”(Katılımcı 50: 25, kadın, muhasebeci)

Şekil bakımından uygulanan baskıya örnek verecek olursak;

“Baskı oldu. Kapanma konusu diyelim. Onlar benden bunu istedi. Çok küçüklükten olan bir şey. Ben 8.sınıftaydım. Benim babam ben çok küçükken vefat etti. İşte yok babam yanar kızım orada kapan, kapan. O baskıyla kapandım. Çok şükür kapalıyım ama keşke benim kendi rızamla, isteğimle olsaydı.” (Katılımcı 18: 22, kadın, müşteri temsilcisi).

Üzerinde Karar Alınacak Konunun Ne Olduğu/Mahiyeti: Çalışmaya katılan kişilerden “Sizce insan bir aile grubuna aitse onların isteklerini kabul etmek mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?” sorusuna verilen yanıtları etkileyen bir diğer etken de ailenin ya da kişilerin üzerinde karar verecek oldukları ya da istekte bulunacak oldukları konunun ne olduğudur. Bu durumda katılımcılar aileye uyma davranışının konunun içeriğine göre de değişebileceğini ifade etmişlerdir. Daha çok “*kendi hayatımla ilgili*” ya da “*arkadaşlarımla alakalı*” gibi kelime öbekleri kullanarak bu tarz konularda katılımcılar kendi fikir ve isteklerinin daha ön planda olabileceğini dile getirmişlerdir. Ancak hayatlarıyla ilgili kritik önem taşıyan noktalarda kişilerin önemli bir çoğunluğu ailelerinden fikir alma, onlara danışma gibi seçenekleri de göz önünde bulundurduklarını söylemişlerdir. Tamamen aile ve onun karar ve taleplerinden kopmanın gerçekleştiğini söylemek pek doğru olmayacaksa da bazı katılımcıların ailelerinden bağımsız karar aldıklarını da göz ardı etmemiz doğru değildir.

Katılımcıların çoğu ailelerinin onaylamayacağı ya da sevmeyeceği arkadaş grupları veya arkadaşlarla görüşmeye devam edebileceklerini, ailelerini zamanla ikna edebileceklerini ya da o kişileri daha iyi tanıyanın aileleri değil kendileri olduklarını söyleyerek bu konuda

özneleşme deneyimi sergilerken, evlilik, yaşanılacak şehir gibi kritik konularda tek başlarına karar vermediklerini ve bu tarz konuların aileden bağımsız düşünülüp karar verilmesinin yanlış olduğunu dile getirmişlerdir.

Örnek verecek olursak;

“Konu neyse aslında değişir. Bu tabii ailenin de kararlarıyla yönlendiriyor. Aslında 24 yaşına geldim üniversite bitti ama pat diye diyemem ki baba ben şu şehirde çalışmaya gidiyorum.” (Katılımcı 8: 25, kadın, iç mimar).

Katılımcı 12;

“Ben öncelikle ailemin neden görüşmemi istemediğini öğrenmeye çalışırım. Kişinin kendi özel hayatında yaşadığı problemler olabilir ya da onun hayat tarzı benim aileme uymayabilir ama, eğer bana zararı yoksa ve sadece aileme göre hata olan bir şey yaptıysa hayatında kişiye göre bu hata da olmayabilir. Bana hiçbir zararı yoksa annemin babamın ya da eşimin söylediklerini çok ciddiye almam demeyeyim ama uygulamam açıkçası. Ben devam ederim arkadaşlığıma. Bana zararı dokunuyorsa ayrı. Onu zaten benim fark etmem gerekir.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Kişinin “Karakteri”: Karakter kelimesini her bir katılımcının farklı tanımladığı ancak ortak sonuçlara vardığı düşünüldüğü için tırnak içinde yazma gereksinimi duymaktayız. Bazı katılımcılar karakteri, “değer yargıları”, “inandığım düşünceler” olarak dile getiriyorken, bazı katılımcılarımız da “karakterime uymayanlar; yapamayacağım şeyler, yaptığım zaman beni mutsuz edecek şeyler ailemin de benden yapmamı asla istememeleri gereken şeyler” olarak ifade etmişlerdir. Bu durumda ikinci bir soru olarak “Sizce asla yapmanızı istemezler mi?” sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Birçok katılımcı da “benim “karakterimi” biliyorlar, zaten benden bunu isterlerse beni tanımamışlar demektir” gibi benzer cevaplar vermiştir.

Karakter kelimesi ile katılımcıların farkında olmadan ya da dolaylı da olsa bireysel benlikten bahsettiklerine atıfta bulduklarını söylememiz gerekir. Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, sosyal çevre etkisi ve bireyin diğer kişilerle olan etkileşimi ile şekillenen ilişkisel benlikten ziyade bireysel karar alma mekanizmalarının işletildiği ve kişinin “birey olma” bilincinde olduğu bireysel benlik farkındalığı yüksek olan kişilerin bir konu ya da istek hakkında belirli sınırları olabileceği açıkça gözlenmektedir. “Ailenizin sizden istek ve taleplerinin belli bir sınırı var mıdır, varsa bu

sınır nedir veya nelerden oluşur? sorusuna aldığımız yanıtlar bireysel benliğin kişisel sınırlar söz konusu olduğunda ön planda olduğunu gösterir niteliktedir. Örnek verecek olursak;

“Bunun bir sınırı vardır, benim yaşam tarzım, işim, doğrularım, düşüncem neyse onlara ters düşecek bir şeyi yapmam istemezler de zaten. İsterlerse de zaten karşı çıkarım.” (Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı).

Bir diğer katılımcı:

“Sınır elbette var, olmaması imkansız. Benim ince çizgilerime dokunmayacak yere kadar tahammül ederim ama çok fazla da müsamaha göstermem.” (Katılımcı 15: 25, erkek, avukat).

Aile İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mülakat verileri aile içi ilişkilerin mahiyetinin değişmesinin kişilerin karar alma mekanizmalarını etkilediğine işaret etmektedir. Bu durum şüphesiz ki biçimsel olarak çok değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Ancak bizim verilerimizde üç farklı değişim türü ayırt edilebilmektedir. Bunlardan ilki kişinin aileden ayrı bir evde yaşaması ya da evlilik gerçekleştirmesi ile meydana gelen değişimdir. İkincisi kişinin ailesiyle geçmişte büyük sorunlar yaşadktan sonra ailesinden uzaklaşması ve kopuk yaşaması ile meydana gelen değişimdir. Üçüncüsünü ise, geleneksel veya eski aile sisteminin günümüz toplumunda uğradığı genel dönüşümün mikro gruplara yansması olarak tarif edebiliriz.

Katılımcılarımız, özellikle evlendikten sonra veya aileden ayrı bir ekonomik kaynakla ayrı bir hanede ikamet etmeye başladıktan sonra aile içinde aile ile geliştirdikleri “sıkı” ilişkilerinde bir değişimin gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Bu değişimin içeriğinde özellikle evlendikten sonra “kendi ailesini kurma”, “eşiyle farklı bir hayat kurma” gibi ifadeler kişinin doğup büyüdüğü ve evlat rolünü yerine getirdiği ailesinden daha bağımsız yönde kararlar almasını kolaylaştırmaktadır. Ancak yine de kritik kararlar alınırken aileye danışıldığını dile getiren katılımcılarımız, burada geçen ailenin artık anne-baba ve kardeşlerden ziyade eş olduğunu da sözlerine eklemişlerdir. Yeni evli genç katılımcılarımız evlat rolü gerçekleştirdikleri aileden tamamen kopma davranışı göstermezlerken, evlilikleri süre olarak daha uzun olan ve çocukları olan katılımcılarımız kendi aileleri denildiğinde “eşleri ve çocuklarından” bahsetmekte, anne-babalarını karar almada daha uzak görmektedirler. Bu durumu Bayer’in (2013:

111-112), “toplumsal yapıda bireyciliğin tam anlamıyla olmasa da kısmen hâkim olması, ailenin ekonomik evrimini ve evlilik kurumunu bütünüyle değiştirmiş, bu durumda aile, bağımsız iki bireyin onayıyla özgürce oluşturulmuş bir birliktelik haline gelmiştir. Eşlerin taahhütleri kişisel ve karşılıklıdır dolayısıyla özneleşme deneyimlerinde anne-babadan ziyade kişiler eşlerine karşı sorumlu olduklarını düşünmektedirler” nezdindeki tespiti ile paralellik göstermektedir.

Ailesinden, daha önceki tecrübelerini dikkate alarak tamamen olmasa da kısmen bir kopma yaşayan katılımcılarımız da mevcuttur. Sayısal olarak çok fazla olmasalar da araştırmanın temel savını ortaya koymak bakımından ifade ettikleri cümleler göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu kişiler daha önceki zamanlarda ailelerinin her türlü istek ve beklentilerini yerine getirdiklerini, hatta çoğu zaman kendi yaşamlarından fedakarlık ettiklerini ancak bu şekilde **“kendileri olmadıklarını”** ifade etmişlerdir. Hatta bir katılımcımız “ailemin sözünü dinlediğim için çok fazla kaybettim ve artık onları dinlemiyorum” sözlerini sarf etmiştir.

Katılımcı 44;

“Çoğunlukla onların istediği şeyleri yaparak kaybettim. Şu an yapmam. Kendi hedeflerimi yapamadım, hep onların isteklerini önde tuttum. Şu an kendi isteklerimi yaptığım için bu plandayım ve daha iyiyim.” (Katılımcı 44: 26, erkek, pazarlamacı).

“Şu ana kadarki aile hayatınız ve ilişkileriniz içinde “ben hiç kendim olmadım” duygusuna kapıldığınız haller oldu mu? Bunlar hangi meselelerden ortaya çıktı ve siz bu durumlarda kendiniz olmak ya da kendinizden feragat etmek, fedakarlık adına neler yaptınız ve sonuçta kendinizi nasıl hissettiniz?” sorusuna verilen cevaplar arasında;

“Tabii oldu. Yaşadım. Onun için kendim olmak için çok mücadele ettim ve şu anda kendim olduğumu hissediyorum. Evet. Giyim-kuşam mesela. Bu çok kötü hissettiriyor. O dönem okuyordum. Ne kendimi derslerime verebiliyordum ne dışarıda rahat hissedebiliyordum. Çok yabancı gibi o sınıfta hissediyordum. Psikolojik olarak çok farklı, zor. Baskı da hissettim. Kendimi dinledim. İlk başta onları dinlemek zorunda kaldım yaşam standartlarından dolayı ve hata yaptım. Zaten ondan sonraki süreçte ben kararlarımı tek başıma alma aşamasına geçtim.” (Katılımcı 4: 34, kadın, öğretmen).

Aile grubu içinde bireyin özneleşmesine etki eden bir başka sebep olarak, ailede değişime neden olan genel bir dönüşümden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu

durumun somut olarak çalışmamızda tezahürlerine rastlamak oldukça zordur. Satır aralarından anlaşılan ise; belli bir yaşın üstündeki bireylerin geleneksel yapıyı koruma adına daha fedakar hareket edip, özneleşme deneyimlerini geri planda tutmalarındır. Ancak bunun aksine genç ya da genç yetişkin kişilerde böyle bir eğilim gözlenmemektedir. Türkiye’de ailedeki yapısal değişimlerin zamana bağlı olarak ele alındığı pek çok araştırma olduğundan ve bu konuda detaylı bilgi vermek çalışmanın ana konusundan bizi uzaklaştıracağı düşünüldüğünden burada yapısal değişimlerden ve nedenlerinden kısaca bahsedilecektir.

Öncelikle geleneksel yapıların bireyden ziyade aileyi ve aile etrafında kurulan toplumsal bağları merkeze alan doğasının değişmekte olduğunu işaret etmek gerekir. Toplumumuzda ailenin yapısal değişim dinamiklerinden biri olan endüstriyel gelişme ve kırdan kente doğru göçler dikkat çekmektedir. Bu durumlarda ekonomik koşulların zorlayıcılığı ile birlikte kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması ve ailelerin çocuğa bakış açısının değişmesi de ailenin hem nicel hem de nitel bağlamda yapısına etki etmektedir (Bayer, 2013: 113). Bayer’in söz ettiği bu durum, aslında endüstriyel dönemdeki ev içi işlerle ilgilenen kadın ve çalışma hayatında etkin rol oynayan erkek kalıbının değiştiğinin bir göstergesidir.

Aile üyeleri arasındaki ilişkinin boyut değiştirmesi de toplumsal anlamda ailedeki yapısal değişimlere etki etmektedir. Bunu geleneksel ailelerdeki ilişki biçiminden yani daha hiyerarşik ve sistematik bir biçimden modernleşme ile oluşan ailelerdeki eşitlikçi ilişki biçimine doğru bir değişim olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Klasik aile kuramlarını öngördüğünden farklı olarak dönüşüm geçiren ve tek boyutlu bir çizgide ilerlemeyen aile; kadın, erkek, anne, baba ve evlatlık rollerinin de dönüşmesi ile Touraine’in bahsettiği “farkında olarak özneleşme yani ferdiyet kazanma” durumunu da gerçekleştirir.

Kişiler bu durumda aile içinde ortak karar alma, fikir beyan etme ve kendi kararlarını uygulama gibi konularda özneleşmeyi gerçekleştirme eğilimi gösterirler. Buna etki eden bir başka değişim de kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, çalışma hayatında varlığını artırması ve ev içi işlerde de erkekle aynı hemen hemen eşit seviyeye gelmesi kabul edilebilir. Kadının aile içindeki rolü ve erkekle kısmen de olsa eskiye oranla “eşit”

haklara kavuşması, evin geçiminde söz sahibi ve katkı sahibi olması karar almada da ortak bir paydada buluşulmasını sağlamıştır (Bayer, 2013: 118-119).

Bireyler, “kendim olamadım” diye nitelendirdikleri haller veya durumlarda kendi hayatları ile ilgili “kritik” yani onların geleceğini esaslı bir şekilde etkileyeceği konularda baskı yoluyla ve aile tarafından alınan kararın, onları kendilerinin istedikleri değil, ondan farklı bir yöne sevk ettiği durumlardaki duygu ve hislerine işaret etmektedirler. Çalışmamızda aile grubunun bireyin özneleşmesine etki eden bir boyutu da bu durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin şu ana kadarki aile hayatı ve ilişkileri içinde “ben hiç kendim olamadım duygusuna kapıldığı haller var mı? Varsa bunların hangi meselelerden ortaya çıktığı ve bu durumlarda “kendisi olmak”, “kendisinden feragat etmek”, “kendini feda etmek” adına neler, yaptığı ve sonuçta kendini nasıl hissettiği aile grubu içindeki özneleşme deneyimini etkilemesi bakımından önemli bir noktada yer almaktadır.

Kişiler “kendim olamadım” dedikleri durumlarda genellikle aile tarafından baskı altına alındıklarını ve bu durumun yaşamlarıyla ilgili kritik kararların alımı üzerinde gerçekleştirildiğini dile getirmişlerdir. Ancak bu noktada cinsiyet bakımından katılımcılar arasına önemli bir fark göze çarpmaktadır. Baskıya maruz kaldığını ve kendi olamadığını ifade eden katılımcıların neredeyse tamamı kadın katılımcılardır. Buna karşılık, toplam 27 erkek arasında, ailesinin kendisine tamamen karşı çıktığı konuların bulunduğunu dile getiren yalnız 2 erkek katılımcımız mevcuttur. Kaldı ki onlar da boşanmış katılımcılarımızdır ve evlilikleri konusunda aileleri tarafından bir karşı çıkma ile karşılaşmışlardır. Örneğin;

Katılımcı 25 “ailenizin tamamının sizin hayatınızda karşı çıktıkları bir durum oldu mu?” sorusuna;

“Evet bana karşı çıktılar. Haklılardı, evliliğimle ilgili bir durumdu. Onları dinlemedim başta ama sonra boşandım yani haklı çıktılar.” (Katılımcı 25: 37, erkek, ziraat mühendisi).

Bir diğer erkek katılımcımız 53 ise aynı soruya;

“Evet. Eşimden boşanma sürecimde boşanmamı istemedikleri için karşı çıktılar ama ben en doğrusunun ayrılmak olduğunu düşünüyordum. Kaldı ki kendimi dinledim.” (Katılımcı 53: 52, erkek, tıbbi malzeme üreticisi).

Bu iki durumdan şu sonuç çıkmaktadır ki: Erkek katılımcılar, aileleri onların hayatları üzerinde etkide bulunmak adına bir konuda fikir önerisinde bulunsalar ya da karşı çıkma uygulaması dahi katılımcılarımız tarafından bu karşı çıkma yerini bulmamış ve ailenin fikirleri geri plana atılmıştır. Kadınlarda ise, aile içi mekanizmalar daha farklı işlemekte “kız çocuğu yetiştirme” nin normları aileler tarafından da erkeklere oranla daha farklı anlamlandırılmaktadır. Bu durumda kadınlar aile içinde eve giriş saatleri, görüştükleri arkadaşların kimler olduğu gibi konularda daha sıkı ve esnekliğine kolay müsaade edilmeyen bir grup baskısına hedef olmaktadır. Ancak erkeklerin de kadınların da ortak anlamda ve benzer derecelerde aile grubunun baskısını hissettiklerini söyleyebileceğimiz bir nokta vardır: Evlilik ve eş seçimi.

Evlenmeye atfedilen değer ve önem, “yuva kurma” “kendi ailesini oluşturma” gibi söz öbeklerinden ve toplumsal alanda evlilik törensellerinin ne kadar çok ve çeşitli olduğundan da anlaşılmaktadır. İki kişinin evlenmeye karar vermesi kültürel anlamda toplumumuzda ailelerden bağımsız olarak pek düşünülmediğinden kişiler bu kararlarında çoğu zaman yalnız değillerdir. Katılımcılardan boşanmış olan kadın ve erkeklerin belirttikleri bir ortak nokta da ailelerinin istemedikleri, onay vermedikleri kişilerle evlendikleri ve bu kişilerin kötü yönlerinin daha sonra, boşanma gerçekleştikten sonra farkına vardıklarıdır. Hatta bu kişiler boşandıktan sonra ailelerine hak verdiklerini ve onların sözlerini dinlediklerini, isteklerini bu farkındalıktan sonra eskiye oranla daha yüksek bir seviyede yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Boşanmış katılımcıların çoğunun eski evlilikleriyle ilgili “pişmanlık” kelimesini kullandığı da dikkat çekmiştir.

Bunların yanı sıra kadın katılımcılarımızın aile içinde kendi olamamakla ilgili farklı türden örnekler verdiğini de söylememiz gerekmektedir. Özellikle boşanmış olan kadın katılımcılarımız evliliklerinde ailelerinin rızası olmadığını ve bu duruma ailenin tamamının karşı çıktığını söylemişlerdir. “Aile içinde hiç “kendim olamadım” duygusuna kapıldınız mı? Sorusuna Katılımcı 50; aile için yaptığı fedakarlıklardan ötürü kendisi olamadığı ve istediği hayatı tam anlamıyla yaşayamadığını dile getirmiştir. Bir diğer kadın katılımcımız ise;

“Şöyle söyleyeyim kızım: Çok serbest yaşadım, her istediğimi yaptım ama istediğim hayatı asla yaşamadım. Nasıl hissettirdi biliyor musun? Nasıl desem sürekli fedakarlık sürekli başkaları için yaşamak, daha çok. Bekarken annem için, babam erken öldüğü

için sürekli annem üzülmessin diye, evlendikten sonra da zaten evin geçimi için çocuklar için yaşadım. Ama öbür türlü kısıtlamam olmadı, gideceğim der giderim.” (Katılımcı 28: 49, kadın, aşçı).

Ailenin kendisinden beklentisinin ve kendi yaşamak istediği hayatın farklı olduğunu bu nedenle de kendi olamadığını ifade eden bir katılımcımız ise şu kelimelerle bu durumu dile getirmiştir:

“Zaman zaman tabi ki kendim olamadığımı hissettim. Ailenizin beklentisi farklı sizin yaşadığınız hayat farklı olduğunda sıkıntı oluyor. Ama bir şekilde onlardan bağımsız hareket edemeyeceğim için biraz es geçtiğim yerler oluyor. Engellenmişlik duygusu baskın oluyor bende. Evet ailemin tamamının karşı çıktığı durumlar da oldu. 2 sene kadar uzakta yaşadıktan sonra geri gelmek zorunda kaldım yurt dışından onların isteğiyle. Tabi kötü hissettirdi.” (Katılımcı 19: 25, kadın, psikolog).

3.3.2. Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Diğer Etkenler

Çalışmamızda kişilerin ekonomik durumlarını nasıl tanımlandığının özneleşme sürecinde önemli bir etken olacağını öngörmüştük ancak ailelerinden tamamen bağımsız olduklarını söyleyemeyen kişiler her ne kadar belli bir ücretle kendi geçimlerini sağlayabilecek konumda olsalar bile aile, özellikle anne-baba sözünden çıkmayı doğru bulmamaktadırlar. Dolayısıyla ekonomik düzeyin ne olduğu bu çalışmada önemli bir etken olarak tahayyül edilse de araştırmanın saha kısmında sosyal grup olarak ailede bunun pek de önemli bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Ancak “aile için yapılan fedakarlıklar” konusuyla bağlantılı olarak birçok katılımcı iş hayatına girdikten sonra, geçmişte aileleri kendileri için çok fazla maddi fedakarlıkta bulunduğundan ailelerini maddi açıdan destekleme, ekonomik açıdan aileye yardımcı olma konusunda zorlanmazken, manevi anlamda verecekleri bir kararda aileye danışma ya da onlardan **izin alma** gibi durumlarda bazen sıkıntılı dönemler geçirdiklerini dile getirmişlerdir. Ancak yine de hayati anlamda önem taşıdığını düşündükleri kararlarda ailelerine danışmanın her zaman daha akılcı olduğunu da söylemişlerdir. Örnek vermek gerekirse, kişi ailesinin arkadaş seçimine karışmasının belli bir yaştan sonra normal olmadığını düşünürken, eş seçiminde aynı düşünceye sahip değildir. Eş seçimi, yaşanılacak şehrin

ya da ülkenin seçilmesi, yapılacak işe karar verilmesi gibi konularda bireyler ailelerinden onay ya da fikir almak gerektiğini ifade etmişlerdir.

Benzer bir etki evlilik konusunda gözlenmiştir. Ailelerinden, özellikle anne- baba ve kardeşlerinden ayrı hanelerde yaşayan evli bireylerin özneleşme deneyimlerinin daha yüksek olmasını öngörmemiz hususunda; mülakat verilerinde kişilerin evli ya da ailelerinden ayrı bir evde yaşıyor olsalar dahi fikir alma, danışma ya da ailenin isteklerini ön plana koyma eğilimlerinin mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir grubun bireyin üyesi olduğu bir diğer grubun karar ve isteklerini dışladığı noktada katılımcılar özellikle eşleri ve aileleri arasında bir uzlaşma yoluna, orta yola gitmenin doğru olacağından bahsetmektedirler. Ancak katılımcıların fikir ayrılığının yaşandığı durumlarda dahi ailelerinin istek ve beklentilerini hiçbir zaman tamamen göz ardı etmedikleri ortaya konulmuştur.

“Kendi kararını önde tutmalı ama aileyi de kırmamak gerekiyor. Orta yolu bulması gerekir bence.” (Katılımcı 15: 25, erkek, avukat).

Bir diğer katılımcı ise:

“Bizim ailede öncelikle bir istek olduğu zaman herkes fikrini, isteğini sunar. Mantıklı bir şekilde, ona göre karar verilmeye çalışılır. Çocuklarımıza bile fikirlerini sorarız.” (Katılımcı 16: 34, kadın, resepsiyon görevlisi) şeklinde durumu resmetmiştir.

Kişinin yaşı ve evli olup olmaması yani kendine ait başka bir ailesinin bulunması dahi bu aile veya akrabalık grubundan gelebilecek olan baskıları hafifletmeye kimi zamanlarda yeterli gelmemektedir. “Ailenin sözünden çıkmama”, “aileyi üzmemek” gibi gerekçelerle kişiler aile-akrabalık grubunda kendi isteklerini büyük oranda geri plana attıklarını ifade etmişlerdir. Akrabalık bağlarının kopuk olduğu düşünülen bireylerde dahi çekirdek aile ki özellikle anne ve babanın birey üzerindeki etkisi yadsınamaz ölçüde fazladır. Bu etkiyi kişilerin eş seçimlerinden, üniversitede okunacak bölüm seçimlerine hatta yaşanacak olan şehrin seçimlerinde görebilmekteyiz.

Kişinin birlikte yaşadığı aile üyelerinin kimler olduğu da ailenin kişiden taleplerine uyum gösterme konusunda bir etken oluşturmaktadır. Örneğin babası vefat etmiş ve annesiyle birlikte yaşayan bir erkek katılımcı annesinin isteği üzerine İstanbul’daki işinden ayrılıp Samsun’da daha düşük bir maaş karşılığında çalışmayı kabul ettiğini dile getirmiştir. Birlikte yaşadığı aile üyeleri kalabalık olan kişiler, özellikle dede-

babaanne/anneanne gibi aile büyükleri de aynı hane içerisinde yaşıyorsa veyahut bu kişilerle aynı apartmanda oturuluyorsa, bu aile büyüklerinin isteklerini cinsiyet fark etmeksizin kabul etme ve yerine getirme eğilimleri gösterdiklerini söylemişlerdir. Ancak bu gibi durumlarda ailenin çok fazla kalabalık olması ve kendi hayatına müdahalenin üst boyutlarda olması gibi gerekçeleri dile getiren bir erkek katılımcı tam aksi yönde bir tavır alış sergileyerek ailesinin isteklerini çoğu zaman dinlemediğini, dikkate almadığını belirtmiştir.

Bu örnekler grup baskısı kavramının bireysel farklılıklardan ne derece etkilenebildiğini de göstermektedir. Kişinin benlik oluşturma süreçleri, kendi benliğine atfettiği anlamlar ve diğerlerinin o benliğe nasıl yaklaştığını dikkate almama durumunda istenen veya beklenen yönün aksine davranışlar sergileyebileceği açıkça ortadadır. Bireyci benliği yüksek olan, ağır basan kişiler grup baskısı ile karşı karşıya kaldıkları zamanlarda veya durumlarda genellikle bu baskıyı kırmak ya da yumuşatıp esnetmek yönünde eğilimler göstermektedirler. Ancak yine de toplumumuzda aile, aileye atfedilen önem ve hatta buna bağlı olarak kişinin yeni kuracağı ailenin de kutsal olarak nitelendirilmesi bireyci benlikleri yüksek olan kişilerin dahi kendilerini aile grubundaki talep ve beklentileri dikkate almak zorunda hissettikleri açıkça gözlenmiştir. Bununla beraber aile-akrabalık grubunda esnetilemeyen bazı baskı unsurları olsa bile bireyci benlik ve kendinin farkında olma durumundaki kişiler özellikle arkadaş gruplarında sözü geçen veyahut gruptaki diğer insanların kendi hayati kararlarına müdahale etmesine izin vermeyen kişilerdir. Arkadaşlarından fikir almanın oldukça olağan olduğunu ama yine de kendi hayatlarıyla ilgili önemli kararlarda son fikrin kendilerine ait olması gerektiğini dile getirmektedirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKRAN-ARKADAŞLIK GRUBU İÇİNDE ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Bu bölümde çalışmamızın bir diğer birincil grubunu temsil eden akran-arkadaşlık grubunda bireylerin özneleşme deneyimlerinin nasıl işlediği, bu deneyimlerin akran-arkadaşlık gruplarından etkilenip etkilenmediği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, bir sosyal etki var ise, kişinin bu etkiye karşı uyma davranışı mı yoksa karşı çıkma mı gösterdiği, hangi durumlar veya hangi konularda arkadaş grubunun karar ve taleplerine uyum sağladığı hususu ele alınacaktır.

1.1. AKRAN-ARKADAŞLIK GRUBU TANIMLAMASI ve GRUBUN NASIL OLUŞTUĞU

Öncelikle akran grubu tanımsal olarak, kişilerin yaş, cinsiyet, sosyal davranış olarak birbirlerine benzedikleri (Spencer ve Bowker 2013'ten akt. Kızıloluk ve Uğurlu, 2017: 862) gruplardır. Arkadaşlık ise, iki kişi arasındaki gönüllü bağlılıktır ve bu, kişilerin birbirlerine karşı samimiyet, yardımlaşma ve karşılıklı sevgi besledikleri bir birincil gruptur. Toplumsal yapı içinde ve onu oluşturan bir boyut olan toplumsal grupları anlamlandırmak adına kişilerin arkadaşlık grupları ya da akran grupları ile kurdukları ilişkilerin mahiyetini anlamak önemlidir. Bireyin yaşamında hem çocuklukta sosyalizasyon sürecinde hem de yetişkinlikteki sosyalizasyonda derin etkileri olabilecek olan arkadaş grubu grup araştırmaları açısından da kritik önem taşımaktadır. Çünkü her bir birey kendini ait hissettiği arkadaşlık grubunun değer, norm ve yaşam biçiminden etkilenir. Aynı zamanda bu ilişki karşılıklıdır, yani birey de o arkadaşlık grubundaki diğer üyeleri etkileyebilme gücüne sahiptir.

Kişiler çocukluk ve ergenlik dönemlerinde arkadaşlık gruplarının yaşamlarındaki etkisini daha yüksek seviyede hissedebilmektedirler. Çünkü bu dönemlerde ki, özellikle ergenlikte, kişiler, arkadaşlarını benzer ilgi, özellik ve davranışlara göre seçerler. Birey sosyalleşmeye başladığı okul öncesi dönemden itibaren hem arkadaşlarından

etkilenmekte hem de onları etkilemektedir. Ergenlik dönemine gelindiğinde ise, onun davranışlarının odaklandığı temel alanlardan biri arkadaş ve akranlarıyla olan ilişkileridir (Baran, Demir, Ulusoy, 2005: 84-85).

Köknel arkadaşlığı, “ortak davranış kalıpları ve tutumlarının paylaşıldığı ve yeni davranış kalıpları ve tutumlarının meydana getirildiği en küçük toplumsal birim olarak tanımlamıştır.” Bireyler özellikle erken yaşlarda arkadaşlık gruplarında cinsiyeti, rolleri, toplumsal olarak birlikte yaşamayı, rekabeti ve paylaşmayı öğrenirler (Köknel 1997’den akt. Çelik, Batık, Özcan, 2016: 137).

Aile grubundan farklı olarak çocuklar ve gençler arkadaşlık grubunda daha farklı etkileşimlerde bulunmaktadır. İkisi de birincil sosyal gruplar olmasına rağmen kişinin ergenlik ve ilk gençlik dönemlerinden sonra, arkadaşlık grubunun kendisinden beklediği karar ve talepleri dinleme ve bunları yerine getirme seviyesi düşüş göstermektedir. Akran-arkadaşlık grubundaki bir ergen, davranışlarını ve beklentilerini bu gruba göre düzenler hatta yetişkinlerin düşüncelerinden daha fazla bu gruptaki arkadaşlarının düşüncelerine önem verirken, yetişkin bireyler arkadaş gruplarının, genellikle birlikte vakit geçirdikleri, zaman zaman fikir alışverişinde buldukları ancak hayati önem taşıyan kararlarda arkadaşlarının pek de fazla söz sahibi olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Dolayısıyla genel bir çerçeveden özetlemek gerekirse; akran ya da arkadaşlık gruplarının ergenlerde ve ilk gençlik dönemlerindeki kişilerde yetişkinlere oranla daha büyük anlamlar ifade ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu durumu çalışmamızdaki katılımcı cevaplarından çıkarmak da mümkündür. Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan çoğu ergenlik dönemlerinde arkadaş gruplarının isteklerini ve beklentilerini yerine getirme konusunda daha ılımlı davranışlar sergilediklerini hatta bunu yapmadıklarında o gruptan dışlanmış hissettiklerini dile getirirken, yetişkinlikte bu durumun değiştiğini ifade etmişlerdir.

Kızılloluk ve Uğurlu’ya göre; akran-arkadaşlık grubu, grup içindeki bireylerin birbirleriyle olan ilişkileri, gruba ve birbirlerine yükledikleri anlam ve beklentiler ve grubun niteliğine göre değişim gösterebilmektedir. Ergenlik ve ilk gençlik

dönemlerinde arkadaşlık grubuna üye olamadığını ya da bu gruplara üyelikte zorlandığını ifade eden bireylerin yaşamının ilerleyen dönemlerinde de arkadaş edinmede zorluklarla karşılaşabileceğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır (Kızılloluk ve Uğurlu, 2017: 863).

Bu kapsamda şu hususu dile getirmemiz yanlış olmayacaktır: Kişiler tıpkı yaşamlarında üye oldukları diğer gruplar gibi akran-arkadaşlık gruplarına da yalnız kalmamak, ait hissetmek, dayanışma ve yardımlaşma içinde olmak ve güvenli şekilde kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam kazanmak amacıyla üye olurlar. Bu gruplara olan üyelikler hem kişinin gereksinimlerini karşılamada hem de sorunlarının çözümünde etkin rol oynayabilmektedir.

Kişinin arkadaş seçiminde birden fazla unsurun yer aldığını söylememiz gerekmektedir. Ancak bu unsurların ortak özelliği bir araya gelerek bir arkadaşlık grubu oluşturan insanların benzer özelliklere sahip olmasıdır. Bu özellikler kişisel benzerlikten, ilgi ve yetenekler ve hatta karakter açısından benzerliğe doğru geniş bir yelpaze sunmaktadır. Kişiler genellikle kendileri ile hemen hemen aynı siyasi, sosyal görüşlere, ilgi ve beğeni alanlarına sahip kişilerle arkadaşlık ilişkisi içine girerler. Çok sık rastlanmasa da birbirlerinin tamamen zıttı değilse bile bazı konularda birbirlerinden farklılaşan arkadaşlık grupları da vardır. Farklı siyasi görüşlere sahip kişilerin bir arada olduğu arkadaşlık ortamları buna örnek olarak verilebilmektedir (Kızılloluk ve Uğurlu, 2017: 863-864).

Bizim çalışmamızda kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan bazıları arkadaşlarıyla zaman zaman farklı düşüncelere sahip olsalar da saygı çerçevesi içinde birbirlerini dinlediklerini, herkesin kendi görüş ve düşüncesini özgürce ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Örneğin Katılımcı 25; arkadaşlık grubu içerisinde herhangi bir düşünce veya hareketinden dolayı manevi bir baskı hissedip hissetmediği sorulduğunda aşağıdaki cevabı vermiştir.

“Hayır manevi baskı hissetmedim. Burada akşama kadar siyasi sohbet yaparız herkes fikrini söyler. Hatta yeri gelir birbirimizle dalga geçeriz. Ama yine de birbirimizi kırmayız, saygı gösteririz.” (Katılımcı 25: 37, erkek, ziraat mühendisi).

1.2. ARKADAŞLIK GRUBUNDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Katılımcıların genel olarak arkadaşlık grubuna mensubiyetinin gerektirdiği (istekler, kararlar, talepler) yönünde mi hareket etmesi yoksa kendi istekleri, değerleri, arzuları yönünde mi hareket etmesi gerektiği hakkındaki fikir, değerlendirme ve deneyimlerini ele alacak olursak; ortaya çıkan mekanizma ve tavır alışların aile ve arkadaşlık grubundan farklılıklar gösterdiğini söylememiz gerekmektedir.

Özneleşme deneyimleri açısından bakıldığında ikisi de birincil sosyal gruplar olmasına rağmen aile grubu ve arkadaşlık grubu karşılaştırıldığında kişilerin özneleşme alanlarını daha sınırsız ve özgürce kullandıkları grubun arkadaşlık grubu olduğunu ifade etmemiz pek yanlış olmayacaktır. Bu durumda kendileriyle mülakat yapılan kişilerin arkadaşlık gruplarını daha çok birlikte vakit geçirecek, sohbet edilip, eğlenilecek kişiler olarak tanımlaması; bazı kararlarda fikirleri alınabilir olmasına rağmen kritik kararlarda kişinin yine kendi fikirlerini uyguladığı bir grup olarak tanımlaması normal karşılanmaktadır. Katılımcılar özellikle belli bir yaşın -bu genellikle 20li yaşlardan sonradır- üzerinde meslek sahibi bireyler olduğundan arkadaşlık gruplarına değer veren, o gruba ait olmayı önemseyen, belli bir oranda o gruptaki diğer üyeler için fedakarlık da yapabilmeyi göze alan ancak nihai kararlarda kendi özneleşme alanlarına müdahale ettirmeyen kişilerdir. Dolayısıyla bu durumda birincil gruplar içinde yer alan arkadaşlık grubunda kişiler ailelerine oranla daha özgür hareket etme eğilimindedirler.

Kendileriyle mülakat yaptığımız kişilerin beyanları dikkate alındığında, arkadaşlık ve akran gruplarında özneleşme deneyimine etki eden unsurları şu şekilde sıralamamız mümkün olacaktır: yaş, cinsiyet, arkadaşlar arasında üzerinde karar alınacak olan konunun ne olduğu, arkadaş seçimi, kişinin karakter ve değer yargıları, arkadaşın ya da arkadaş grubunun kişiden isteklerinin ne olduğu, kişinin arkadaşlarıyla ya da arkadaşıyla yakınlık derecesinin ne olduğu, arkadaş grubu ya da arkadaşın isteklerinin sıklığının ne olduğu. Bu unsurları açıklayacak olursak;

Yaş: Bireysel fikir ve düşüncelerin kişi açısından karar alma sürecinde daha doğru olacağını savunan ve bunu dile getiren 18 kişi ki bu 20-30 yaş aralığının yarısını temsil etmekte iken, 6'sı 30-40 yaş aralığındadır. Ancak 40 yaş ve üzeri kişilerin sadece 3'ü

arkadaş gruplarında kişisel görüş ve isteklerin daha ön planda olması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırmamızdaki katılımcıların büyük çoğunluğunun 20-30 yaş aralığındaki çalışan bireylerden oluşması da bu duruma etki etmiş olabileceğinden yaş unsurunun özneleşme üzerindeki etkisini anlamlandırmak açısından diğer sorulara verilen cevaplar da dikkate alınmıştır. Bunlardan da çıkan sonuç şudur ki, 40 yaş ve üzeri katılımcılarımız genellikle ortak kararlar alınması gerektiğini ya da karar vermenin konuya göre değişebilecek olduğunu dile getirmişlerdir. Yine de uyum sağlama konusunda 20-30 yaş aralığındaki bireylere oranla daha ılımlıdırlar. Bu durum bir katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ya ikisi de olmalı. Hem kendi fikrin hem arkadaşının düşüncesi. Her ikisinin de olduğu zamanlar olur. Bu biraz yaşa göre. O olgunluğa gelene kadar çok şey yaşıyorsunuz, arkadaşlar değiştiriyorsunuz. Küçüklerin dediği “kazık yiye yiye” ama aslında öyle bir şey yok. Siz herkesin size göre şekillenmesini istiyorsunuz. Yaş ilerledikçe orta noktada buluşuluyor bence. Ben çok verici bir insanım, hep öyleyim. Hala yapmayacağım desem de yapıyorum. Çok mu zarar gördüm? Evet, bazen ama zarar görsem de doğru yaptığıma inanıyorum. Çünkü vermediğinizde öğrenmiyorsunuz, eğer vermezseniz öğrenemezsiniz. Hiç pişman olmam.” (Katılımcı 11: 34, kadın, satın alma görevlisi)

Bir diğer katılımcı ise:

“O grubun istekleri daha önemli bence çünkü sosyal bir grup olduğu için genelde onlara uymak gerekiyor ya da çoğunluğa uymak gerekiyor. Tek bireysel değil de 3-4 kişinin dediği şeye, gideceği yere uymak zorundasınız. En azından bence böyle olmalı.” (Katılımcı 53: 52, erkek, tıbbi malzeme üreticisi).

20-30 yaş aralığında olup kendi fikirlerinden ziyade arkadaş grubunun ya da arkadaşlarının fikir ve düşüncelerinin daha önemli olduğunu ifade eden kişiler de çalışmamızda mevcuttur ama sayı olarak epeyce azdır. Tıpkı 40 yaş üzerindeki katılımcılardan yalnız 1 tanesinin bireysel fikirleri ön planda tutması gibi bu kişiler azınlık denecek kadar az bir rakama denk gelmektedirler.

Katılımcılardan bir kısmı ergenlik dönemlerinde arkadaş grupları ya da arkadaşları tarafından dışlanmamak adına ve o ergenlik arkadaşlığı grubuna ait olmanın daha değerli olduğunu düşündükleri için bu gruplarda belli zamanlarda öznel fikir ve düşüncelerini geri plana attıklarını ifade etmişlerdir. Örnek verecek olursak Katılımcı

20; arkadaşları tarafından hiç kısıtlamaya maruz kalıp kalmadığı ve bunun nasıl olduğu sorulduğunda;

“Lise arkadaşlıklarında ergenlik tabii herkesin yaşadığı dönemler. O dönemlerde olmuştur muhakkak. Erkek arkadaşım filan vardı; o, mesela, kısıtlamaya çalıştı. Lisedeyken, evet dinlemiştim, büyük bir aptallık ama şimdi dönüp bakıyorum şimdi o kişilerle hiç görüşmüyorum mesela. Ama liseden sonra hiç olmadı. Üniversitede tabii daha ayakları yere basan bir kızdım. Lisedeyken bir karış havada.” cevabını vermiştir.

Cinsiyet: Çalışmamızda akran-arkadaşlık grubunun özneleşme deneyimine etki etme seviyesinde cinsiyetin aslında çok bariz bir farklılık yaratmadığını söylememiz doğru olacaktır. Ancak arkadaş gruplarıyla ortak karar alınması gerektiğini dile getiren 23 kişiden sadece 7’si erkek geri kalanlar kadındır. Bunun yanı sıra bireysel fikrin ve özneleşme deneyimlerinin daha değerli olduğu görüşünü savunan 18 kişide kadın ve erkek cinsiyetlerinin eşit şekilde dağıldığını görmemiz de mümkündür. Diğer sorulara verilen cevaplar da göz önüne alındığında kadınların ortak karar alma konusunda daha ılımlı yaklaşımlar sergilediklerini söylememiz gerekmektedir. Ancak erkeklerin de bir kısmı kararların bireysel alınması gerektiğini ifade ederken, bir kısmı da bu durumun karar alınacak konuya bağlı olarak değişebileceğini ve yeri geldiğinde arkadaşlarından fikir alabileceklerini ifade etmişlerdir. Sosyal bir grup olarak ele aldığımız arkadaşlık grubunda uyuma-uyum gösterme davranışını kadınların erkeklere oranla daha kolayca gerçekleştirdiklerini dile getirmemiz yanlış olmayacaktır.

Katılımcı 6 arkadaşlarının fikirlerinin mi yoksa kendi istek ve beklentilerinin mi daha ön planda olduğu sorusuna aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Onların kararları benim için daha önemlidir. Yani kendi fikirlerimi de söylerim ama bir topluluğa uyum sağlamak benim için daha önemli sanırım.” (Katılımcı 6: 24, kadın, araştırma görevlisi).

Üzerinde Karar Alınacak Konunun Ne Olduğu/Mahiyeti: Kendileriyle mülakat yapılan kişiler arasında arkadaş grubunun mu yoksa kendilerinin fikirlerinin ve isteklerinin daha ön planda olduğu sorulduğunda verdikleri cevaplar temalara ayırma yolu ile incelendiğinde ortaya çıkan kategorilerden biri de üzerinde fikir beyan edilip, karar alınacak olan konunun içeriğinin ne olduğudur. Katılımcılar arkadaşlık gruplarının hayatlarındaki önemli karar

noktalarında bir fikir beyan etmekte özgür olabileceklerini ancak son kararı yine kendilerine bırakmaları gerektiğini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda çoğu katılımcımız karar vermeleri gereken ya da kendileri için önemli bir noktayı oluşturan bir konuyla ilgili arkadaşlarına danışabileceği, onların görüşlerini de “belli bir yere kadar” dinleyebileceklerini ifade etmişlerdir. Arkadaşlık gruplarına aile grubundaki kadar kritik kararların alınması noktasında kendi özneleşme deneyimlerini feda etmeyen bireylerden söz etmemiz mümkündür. Kişiler ailelerine karşı bireysel kararlarından ödün verme ya da bu karar ve istekleri esnetebilme eğilimine sahipken, arkadaşları ile ilgili aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Bu durumla ilgili olarak sorulan “Sizce mensubu olunan arkadaş grubunun bir bütün olarak ya da içlerinden birinin istekleri, talepleri veya kararlarına razı olma, benimseme veya karşı çıkmanın sınırları nerede başlayıp nerede bitmeli? Bu konuda örfün, adetlerin, inançların ve ahlakın çizdiği sınırlar var mı, Varsa size göre bunlar nelerdir?” sorusuna Katılımcı 32 şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Sınır vardır. Aileyle arkadaşı kıyasladığımda aileme çok esnek ama arkadaşlarıma daha katıyım. Bireysel olarak istemediğim bir şeyi yapmam. Bence bu konuda sınır tamamen kişisel bir nokta. Toplumsal şeylerle pek ilgisi yok sanki.” (Katılımcı 32: 25, kadın, yönetici).

Katılımcılar arkadaşlık gruplarında konuşulan konular ve fikir beyan edilen durumlarla ilgili kendi fikirlerine bir noktaya kadar müdahaleye izin verebileceklerini ve fakat bazı durumlarda arkadaşlarının söz sahibi olamayacaklarını dile getirmişlerdir. Örnek vermemiz gerekecek olursa; Katılımcı 42 “Arkadaşlarınızdan biri ile diğeri arasındaki bir anlaşmazlık durumunda her bir tarafın sizi kendisi ile taraf olmaya çektiği haller olur mu yani kendinizi arada kalmış olarak hissettiğiniz haller hiç olur mu/oldu mu? Böyle durumlarda siz neye göre kimden/kimlerden yana tavır takınırsınız, anlatır mısınız?” sorusuna ve buna bağlı olarak iki farklı arkadaş arasında kaldığı bir durumda ne yapacağına ilişkin aşağıdaki cevabı vererek kişisel kararlarının belli noktalarda daha ön plana çıktığını ve bunun nedenlerini anlatmıştır. Katılımcı aynı zamanda tarafsız bir bakışın arkadaşlık ortamına hakim olması gerektiğinin de vurgusunu yapmıştır.

“Evet böyle bir duruma gittiler. Üzücü yani insanı üzüyor bazen yanlış arkadaşlar seçtiğini düşünüyorsun ya da onların neden öyle düşündüklerini anlamaya çalışıyorsun. Ama sonuç olarak onların bazılarıyla iletişimimi kopardım. Bazılarıyla yine ortak noktada buluştuk ve devam ediyoruz esas dostlarımız olan onlarmış mesela.”

İki arkadaşım arasında sıkıntı olduğunda ben kesinlikle objektif olmaya çalışırım yöneticilik konumum da olduğu için hak yememeye çalışırım. Onları dinleyerek kimin haklı olduğunu bulmaya çalışırım. Belki başka insanlardan öneri alırım bilmediğim bir konuya. Onun dışında iki arkadaşımın birbirleriyle uyumlu olması için gerekli adımları atarım. Zıtlaşmaları engellemek için. Belli bir yere kadar bunu yapabilirim ama kedilerinin halletmesi gereken bir sorunsu karışmam.”(Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı).

Arkadaş Seçimi: Kendileriyle mülakat yapılan kişilerden bir kısmı yukarıda da belirttiğimiz gibi kendileriyle belli çerçeveler açısından benzer kişilerle arkadaşlık kurduklarını ve bu durumda konunun ne olduğuna da bağlı olarak arkadaşlarının da fikirlerini önemseyerek ortak bir noktada buluşulması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı:

“Şimdi arkadaşlık grubu zaten görüştüğüm insanlarla kafa dengi olduğumuz için kafa yapılarımız uyduğu için genellikle ortak kararlar alabiliyoruz. Hani direkt grup içinde çok sivrilen, benim dediğim olacak diyen biri olduğunda da yine ortak noktayı bulabiliyoruz. Bence hem kendi istekleri hem de onların isteklerinin ortak olması daha iyi oluyor.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur) ifadelerini kullanmıştır.

Buna benzer cevaplar veren çok sayıda katılımcımız olduğunu göz önüne aldığımızda bu konuda arkadaş seçiminin de temel etkenlerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Kişiler özellikle belli bir yaşın üzerinde ve iş gücüne katılan kişilerse arkadaşlık ortamlarında iş yükünün stresini unutmak ya da azaltmak ve eğlenmek için bir arada bulduklarını ve bu nedenle de gergin bir arkadaş ortamından kaçındıklarını dile getirmişlerdir. Bu gergin ortamın yaşanmaması adına da bireylerin kendileri ile hemen hemen benzer ya da aynı beğeni, istek ve zevklere sahip olan arkadaşlar seçtiğini söylememiz yanlış olmayacaktır.

Kişinin Karakteri: Katılımcıların hem birincil sosyal gruplar olan aile ve arkadaşlıkta hem de resmi ikincil sosyal grup olan iş yaşamında verdikleri ortak cevap “karakter” dir. Kişiler daha önce aile grubunda ifade ettiğimiz gibi kendilerinin yapmak istemeyecekleri ya da benlik ve karakterlerine uymadığını düşündükleri istek ve beklentileri yerine getirmekte zorlanacaklarını bu nedenle de karakter ve kişiliğin bu soruda önemli bir temel oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Karakterin yanı sıra katılımcılar değer yargıları ve kendilerince önemli kabul ettikleri bazı belirli konularda

arkadaşlarına ödün veremeyeceklerini de ifade etmişlerdir. Katılımcı 19 hem karakter hem de değer yargısına şöyle vurgu yapmaktadır:

“Benim değer yargımla ilgili. Bana kesinlikle ters gelen bir şeyse o kişileri ne kadar seversem seveyim kabul etmeyeceğim ve yapmayacağım şeyler vardır. Karakter de önemli şimdi beni tanıyorlarsa ve biliyorlarsa karakterimi benden zıt bir şey talep etmemeleri gerektiğini onlar da bilirler zaten” (Katılımcı 19: 25, kadın, psikolog).

Katılımcı 20 ise, “Arkadaş grubunuz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınız veya onlardan birinin arkadaşlık konumundan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki, sadakat gösterme mecburiyetini belirterek sizin üzerinizde manevi bir baskı kurduğu olur mu ya da sizin böyle bir duyguya kapıldığınız haller, olaylar geçmişte veya şimdilerde olur mu? Siz böyle durumlarda ne hissettiniz, neler yaptınız?” sorusuna aşağıdaki cevabı vererek kendi kararlarının daha ön planda olduğunu ifade etmiştir.

“Yani benim özgürlüğümü kısıtlayacak bir şeye izin vermem. Ben en fazla bir konu hakkında arkadaşıma akıl danışabilirim. Hani mesela sence ne yapmalıyım gibi. Bence ile başlayan bir cümle kurduysa benim için o problem değil. Ama hayır kesinlikle onu değil bunu yap derse emir cümleleri kurarsa, sıkıntı. Yani kısıtlamaya çalışırsa. Ben o zaman arkadaşlığımı bitiririm. Neticede 27 yaşındayım. Kendi kararlarımı kendim alabilirim.” (Katılımcı 20: 27, kadın, sosyolog).

Katılımcılardan çoğu özellikle aileleri söz konusu olduğunda arkadaşlık gruplarına karşı uyum gösterme konusunda daha katıdırlar. Aileleriyle ilgili kararlarda arkadaşlarına fikir danışmanın sakıncalı olmayacağını ancak nihayetinde arkadaşlarından gelen ve aileyi olumsuz etkileyecek herhangi bir davranışın ya da isteğin de uygulanmayacağını dile getirmişlerdir. Bununla ilgili olarak Katılımcı 5 “arkadaşlarınızın sizden isteklerinde herhangi bir sınır var mıdır ve varsa bu sınırı ne oluşturur sorusuna” şu şekilde cevap vermiştir:

“Tabi ki vardır. Olmayacak şeyler isterse yok. Ama yapabileceğim bir şeyse tabi ki yaparım. Elimden geldiğince ama benim ailemi, çevremi etkileyecek olumsuz bir şeyse tabi yapamam. Mantıklı olan her şeye varım ama.” (Katılımcı 5: 52, kadın, serbest melek erbabı).

Kişilerin aile grubunu arkadaşlık grubundan daha önde tuttuğunu ve ailedeki karar ve taleplere uyum göstermenin arkadaşlıklara oranla daha yüksek olacağını bu cevaptan da anlamaktayız.

Arkadaş ya da Arkadaş Grubunun Kişiden İsteklerinin Ne Olduğu: Çalışmaya katılan kişilerin arkadaşlık grubu ya da arkadaşlarının istek ve taleplerine uyma davranışını etkileyen bir başka unsur da arkadaş ya da arkadaşlarının bireyden neler istediği ya da neler beklediğidir. Doğal bir sonuç olarak kişiler kendilerinde yapma gücü bulamayacakları maddi ya da manevi istekler karşısında geri çekildiklerini ve bunları yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan çoğu maddi açıdan belli bir noktaya- bu nokta kendi ekonomik imkanlarının sınır noktası olarak ifade edilebilir- arkadaşlarının talep ve beklentilerini karşılayabileceklerini ancak o noktadan sonra bu istek ve beklentileri karşılayamayacaklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu soruya çok sayıda “*beni mutsuz edecek istekleri yerine getiremem*” cevabını vermişlerdir. Mutsuz edecek isteklerin ne olduğu sorulduğunda ise bir önceki maddede bahsettiğimiz karakter ve kişiliğe aykırı isteklerden söz edildiği anlaşılmıştır. Örneğin Katılımcı 45, arkadaşlarının istek ve beklentilerinde sınırın ne olduğu sorusuna ve buna paralel olarak arkadaş grubu ya da arkadaşından herhangi bir konuda manevi baskı hissedip hissetmediği sorusuna da;

“Yani yine aynı bireysel sınır. Beni mutsuz edecek bir şeyse herhangi bir durum, herhangi bir istek, bunu yapmam. Ama beni mutluluğumu mutsuzluğumu tercihlerimi fazla etkilemeyecek olaylar gelişirse ayak uydurabilirim. Uyum sağlayabilirim. Evet baskı tabi hissettim. Ben bununla nasıl başa çıktım. Bazen hiç konuşmayarak, hiç söylemeyerek, biraz pasif agresif bir konuma geçerek başa çıkmak denirse buna. Bazen konuşarak sonuca bağlayarak ama tabi bu insana kendisini kötü hissettiriyor. Arada kalmış gibi.” (Katılımcı 45: 28, kadın, eczacı) cevabını vermiştir.

Maddi anlamdaki istekleri değerlendiren Katılımcı 53;

“Valla benim bütçemi aştığında ödeme şeyim olmaz mecbur karşı dururum ama belli yardımlaşmalar aramızda zaten oluyor. Diyelim ki, bir arkadaşımız ev aldı, grup olarak belli bir miktar toplayıp ona yardımcı oluyoruz yani küçük de olsa. Eşya olur, nakit para olur.” (Katılımcı 53: 52, erkek, tıbbi malzeme üreticisi) ifadelerini kullanmıştır.

Katılımcılardan bazıları ise arkadaşlarının ya da arkadaş gruplarının “bencilce” olarak ifade ettikleri isteklerini hiçbir zaman kabul etmeyeceklerinden bahsetmişlerdir. İsteğin bencil olarak nitelendirilip sınıflandırılmasının nasıl ve neye göre yapıldığını da Katılımcı 50 şu sözlerle ifade etmektedir:

“Herkes kendi karakterine göre konuşuyor ve ego üst seviyelerde, kimse karşındakini fikir ve düşüncelerini önemsemiyor. Bencillik araya giriyor. Bir de ego sorunun varsa bu sefer hiçbir şeyi umursamayıp kendi dediğini yaptırmaya çalışıyor ama bu bana göre çok yanlış. Çünkü sonuçta ben de bir bireyim, bir yapım, karakterim var. Saygı duymak yerine neden kendi duygu ve düşüncelerini baskın bir şekilde empoze ediyor insanlar ben bunu cidden anlayamıyorum. Ben çok dinlemem onları. Çok etkileri yok.” (Katılımcı 50: 25, kadın, muhasebeci).

Kişinin Arkadaşları ya da Arkadaşıyla Yakınlık Derecesinin Ne Olduğu: Madde başlığından da anlaşılacağı üzere kendileri ile mülakat yapılan kişilerden hemen hepsi yakın arkadaşlarının kendilerinden istek veya beklentilerini yerine getirebilmek adına kendi özneleşme deneyimlerinden, kendilerini uzak hissettikleri diğer arkadaşlık gruplarının isteklerine oranla daha fazla ödün verebildiklerini dile getirmişlerdir. Kişilerin kendilerini daha yakın hissettikleri arkadaşları adına bireysel sınırlarını zorlayabileceklerini ve istekleri yerine getirme konusunda daha ılımlı olabileceklerini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu duruma bir örnek vermemiz gerekirse; Katılımcı 14 “Arkadaş grubunuz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınız veya onlardan birinin arkadaşlık konumundan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki, sadakat gösterme mecburiyetini belirterek sizin üzerinizde manevi bir baskı kurduğu olur mu ya da sizin böyle bir duyguya kapıldığınız haller, olaylar geçmişte veya şimdilerde olur mu? Siz böyle durumlarda ne hissettiniz, neler yaptınız?” sorusuna cevaben;

“Tabi ki zarar görmeyeceğim şekilde bir fedakarlıkta bulunabilirim. Zarar görmenin boyutu da ilişki derecesine göre değişebilir. Çok kıymet verdiysem, o da benim için elini taşın altına koymuşsa önceden onun için daha fazla fedakarlıkta bulunabilirim.” (Katılımcı 14: 36, erkek, psikolog) açıklamasında bulunmuştur.

Arkadaş Grubu ya da Arkadaşının Kişiden İsteklerinin Sıklığının Ne Olduğu: Katılımcılardan bazıları arkadaşlık gruplarının kendilerinden bazı istek ve beklentilerinin olmasının gayet normal olduğunu ancak bu istek ve beklentilerin çok sık talep edilmesinin bir çıkar ilişkisine dönüşebileceğini dile getirmişlerdir. Hem maddi

hem manevi anlamdaki isteklerin sürekli hale gelmesi arkadaşlık ilişkilerinin sorgulanmasına neden olabilmektedir. Hatta çalışmamıza katılan kişilerden bu durumla karşılaşarak arkadaşlık ilişkilerini sonlandıranlar dahi olmuştur. Bu duruma örnek vermemiz gerekecek olursak; Katılımcı 28:

“Tabi bu isteklerde bir sınır vardır. Yani sürekli bir şeyler istediği zaman evet yapabileceğim bir şeye sonuna kadar. Ama bu sürekli sürekli oluyorsa artık ben çıkar için bir şey istediğini düşünürüm, kesinlikle anında olumsuz derim. Aman kırılmasın bunu da yapayım demem, eğer çıkar menfaat gördüysem yapmam.” (Katılımcı 28: 49, kadın, aşçı) cevabını vermiştir.

Arkadaşlık gruplarının ya da arkadaşların beklenti ve taleplerine katılımcılarımızın verdikleri cevapları özetleyecek olursak; kişiler birbirlerinden farklı birden fazla arkadaşlık grupları olduğunda dahi o grupta karar alma mekanizmalarının ortak fikirler üzerinden işlemesi gerektiğini savunmuşlardır. Kendilerinin katılmadığı ancak grubun çoğunluğunun istediği bir karar veyahut vermiş oldukları bir karar sonrası grupça yapılacak olan bir etkinlikte de kişiler arkadaşlarını sevdiklerini ve onları kırmamak adına uyum gösterebileceklerini dile getirmişlerdir. Bu durumun çok sık yaşanması halinde ise tepkisiz kalamayacaklarını belirten katılımcılar uzlaşmacı bir tavırla sorunun neden kaynaklandığını arkadaş gruplarıyla bir fikir alışverişi sonrası çözme eğiliminde olabileceklerini söylemişlerdir. Kişiler bulunmak istemedikleri bir etkinliğe katılma, arkadaş ortamında sevmedikleri bir başka kişinin olması gibi durumları tolere edebileceklerini ancak kendi hayatlarını ilgilendiren önemli kararlarda arkadaşlarının fikrini dinlemekten öteye gidemeyeceklerini de ifade etmişlerdir. Yani fikir alışverişine sıcak bakılıyorken karar aşamasında yalnız olunması tercih edilmektedir.

1.3. KENDİLERİ OLAMADIKLARINI DÜŞÜNDÜKLERİ HALLER

Beğenilerin ve yaşam tarzlarının aynılığı ya da benzerliği arkadaşlık ilişkilerinde temel etken olduğundan araştırmamıza katılım gösteren kişilerden çoğu “Hiç kendiniz olmadığınızı arkadaş ortamınız içerisinde hissettiniz mi?” sorusuna zaten kendilerine benzer kişileri arkadaş olarak seçtiklerini ve dolayısıyla arkadaş grupları içerisinde de hep kendileri olduklarını ifade etmişlerdir. Bu soruya cevaben daha önceki kısımlarda

katılımcılarımızın ifadelerini vermiştik. Ancak tekrar bir örnek vermemiz gerekirse; Katılımcı 13:

“Zaten bunlar sayılı kişiler; 2 ya da 3, taş çatlasın 5 parmağı geçmez bu insanlar. Onlar da benimle aynı fikirde oldukları için yanımdalar. Yine de belki ikili ilişkilerde benim göremediğim bir şeyi onlar fark ederlerse diye arkadaşlarımla görüşlerini dinlerim, önemserim. Ancak kendim olamadım duygusuna hiç kapıldığımı hatırlamıyorum, çünkü zaten dediğim gibi bunlar yakın ve çok eski arkadaşlarım, 3-5 kişi.” (Katılımcı 13: 25, erkek, bankacı).

Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılarımızdan bazıları ise, özellikle yeni girilen bir arkadaş ortamı ya da grubunda bazı durumlarda fikirlerini beyan etmekten kaçındıklarını ve kendilerini geri çektiklerini dile getirmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak gruptaki diğer üyelerden farklı görüşlerini saklamak, gizlemek ve grup tarafından dışlanmaktan korkmak olarak ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Kağıtçıbaşı (2010)’na göre, yeni üye olunan ve kişinin gruptaki akıbetinin belirgin olmadığı, grubun kendisini kabul edip etmeyeceği henüz belli olmayan durumlarda kişilerin daha fazla sosyal uyma davranışı gösterdikleri söylemi çalışmamızdaki bu veri ile uyumludur.

Bu duruma örnek olarak Katılımcı 12 şu ifadeleri kullanmıştır.

“Şöyle kendim olamadım demek tam anlamıyla doğru olur mu bilmiyorum ama özellikle bazı çevrelerde insanların toplumun bakış açısından dolayı söylemek istediklerini söylemeyip ya da susmak mesela o konuda hiçbir şey söylememek gibi yorum yapmayıp fikir beyan etmemek, bunlar olabilir.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Bir başka açıdan bakacak olursak, katılımcılar, her arkadaş ortamında olabildiğince rahat davranmadıklarını ve genellikle siyasi ya da dini açıdan kendilerinden farklı görüşte olduklarını bildikleri bazı arkadaşlarına karşı fikirlerini beyan etme konusunda çekimser davrandıklarını dile getirmişlerdir. Ancak hoşgörülü tavırlarını da grup içinde devam ettirdiklerini ifadelerine eklemişlerdir. Bu durumun nedeni kendilerine sorulduğunda ise, kişiler çoğunlukla o arkadaşlık grubunun huzurunun bozulmaması adına çekimser kalıp özneleşme deneyimlerinden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda farklılıkların varlığından haberdar oldukları bazı konularda kişiler ılımlı davranmakta olduklarına dair beyanlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Katılımcı 54 bu konuyla ilgili olarak:

“Kesinlikle evet. En basitinden manevi inanışlarda sıkıntı yaşadığım durumlar oldu. Bambaşka inançlardan bahsettik ya da hiç inanmayan arkadaşım da vardı. Ben bazen kendimi kaybolmuş hissettim aralarında. Ama tabii önceliğin onların yüreğine değer vermek olduğunu ben fark ettim ve dostlarımı ona göre seçtim. İnanışlara göre değil.” (Katılımcı 54: 31, kadın, sosyolog).

Katılımcılarımız “kendi olamamak” veya “kendi hissedememek” durumlarına örnek olarak yaşa bağlı değişen olayları da göstermişlerdir. Örnek vermek gerekirse, çocukluk arkadaşlıklarında bazı durumlarda gruba dahil olabilmek adına kendilerinden ödün verdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı 49:

“Sanırım bu çocukken oldu tabii ama küçükken biraz pasifim o zamanlar. Pek kendim olamıyordum hep onların istediği gibi olmaya çalışıyordum. Kötü hissettiriyordu. Sen yokmuşsun gibi, sanki onlar nasılsa sen de öyle olmak zorundaymışsın gibi onlara kendini kabul ettirmeye çalışıyorsun filan, kötü yani.” (Katılımcı 49: 27, kadın, matematik öğretmeni).

Katılımcılarımızın büyük bir çoğunluğu ise kendi yakın arkadaşlık gruplarının dışında bazı durumlarda, özellikle sevdikleri arkadaşlarının diğer arkadaşları gruba dahil olduğu zamanlarda yakın arkadaşlarını kırmamak, üzmemek ve ortamın bozulmasını engellemek adına sessiz kaldıkları durumlar olduğunu ifade etmişlerdir. Basit örneklerle bu durumu açıklayan kişiler bu zamanların çok uzun süreli olmadığını ve geçici durumları kapsadığını da ifadelerine eklemişlerdir. Bu durum için sorulan “arkadaşlarınız arasında hiç “kendim olamadım” duygusuna kapıldığınız zamanlar oldu mu, olduysa bu durumlar nelerdir?” sorusuna Katılımcı 47:

“Hissettim. Mesela 5 kişi gezmeye gittik, 2 kişi sonradan dahil oldu. Çok samimi olmadığım onların hareketleri filan, yok onu yapalım bunu yapmayalım, filan sıkıntı oldu. Mesela en son FB-GS maçına gittik, sıkıntı çıktı. Ben gergin hissettim kendimi sonrasında da söyledim zaten ben bunlarla bir daha yola çıkmam diye. Ama grup bozulmasın diye o an alttan alıyorsun.” (Katılımcı 47: 23, erkek, satış danışmanı).

Daha önceki kısımlarda da bahsettiğimiz gibi ilişkisel yani sosyal benlikleri bireysel benliklerine üstün gelen bazı katılımcılar ise, arkadaşlık gruplarının bozulmaması ya da o an içinde bulunulan ortamın huzurunun kaçmaması için kendi istek ve beklentilerini geri planda tutarak arkadaşlarının taleplerine uyma davranışı gösterdiklerini dile getirmişlerdir. Bu yönde cevap veren kişiler özneleşme deneyimlerini aile ortamında da uyma davranışları gösterdiklerinden tam anlamıyla gerçekleştirilemeyen bireylerdir.

Ancak tam anlamıyla itaat şeklinde bir uyma davranışından ziyade her iki birincil grubun da dinamikleri, norm ve beklentileri ve hatta hiyerarşik konumunu dikkate alan ve **içten gelerek** sergilenen bir uyma davranışı olduğunu daha önceki bölümlerde de belirtmiştik. Kişiler arkadaşları arasında kendileri olmadıkları durumları zaman zaman ancak kısa süreli olarak hissettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca grup dinamiği ve etkileşiminin bozulmamasına yardımcı olduklarını da dolaylı şekilde de olsa dile getirmişlerdir. Örnek olarak Katılımcı 43 uyum sağlama adına şunları ifade etmiştir:

“Ben biraz daha sessizimdir. Yani karakter olarak sakinimdir. Biri ne derse tamam derim yani öyle hissetmiş olabilirim belli de etmem uyum sağlarım yani.” (Katılımcı 43: 24, erkek, satış danışmanı).

Kişilerin bazıları yakın arkadaşları nedeniyle bulunmak istemedikleri ortamlarda bulduklarını ve bu nedenle kendileri olmakta zorlandıklarını ve psikolojik olarak da bu durumdan rahatsız olduklarını vurgulamışlardır. Buna bir özel örnek olarak gösterebileceğimiz bir katılımcımız (Katılımcı 45) hem kendi olamamasının nedenlerini hem de bununla başa çıkma mekanizmalarının ne olduğunu şu kelimelerle ifade etmiştir:

“Her arkadaşım için söyleyemem ama bazı durumlarda bir arkadaşım için bunu söyleyebilirim evet. Sosyal bir ortamda baskınlık kurmakla alakalı. Arkadaşımın farklı bir baskınlık görüşü var ve bana uymuyor ama yine de o ortamda onu bozamıyorum ve bu konuda kendimi baskı altında hissettim. Bulunmak istemediğim bir ortamda onun için bulundum ve onun için, bahsettiği bazı sohbetler bana uymadığı halde katıldım kırmamak için. Bu da bana çok iyi hissettirmede açıkçası.” (Katılımcı 45: 28, kadın, eczacı).

Katılımcı 45'ten farklı olarak bulunmak istemediği ortamlarda bulunmak zorunda olduğunu ifade eden Katılımcı 36 bunun kendisinde çok da büyük gerginlikler yaratmadığını ifade etmiştir.

“Fikrimi söyleyemediğimi hissetmedim ama belki arkadaşlarımı kıramadığımdan gittiğim yerler olmuştur. Ama böyle büyük “kendim olamadım” hissi yok.” (Katılımcı 36: 24, erkek, restoran yöneticisi).

Bunların yanı sıra kişiler bazı durumlarda kendilerinin anlaşılmadığını hissettikleri zaman “kendi olamamak” hissine kapıldıklarını da dile getirmişlerdir. Örnek olarak Katılımcı 51 bu tarz bir durumla karşılaştığında ne hissettiğini şu kelimelerle ifade etmiştir:

“Arkadaşlarım içerisinde evet olmuştur. Arkadaş derken bazen anlaşılmadığımı hissedebiliyorum ya da o kişinin yanında kasıtlıyorum, hareketlerimi kontrol etmek zorunda hissettiğim oluyor. Kötü bir his kesinlikle.” (Katılımcı 51: 24, kadın, rehber öğretmen).

Arkadaş grubunda baskı ile karşılaşma hallerinde özneleşme deneyimleri hakkında kendileriyle mülakat yaptığımız bireylerin verdikleri yanıtlardan arkadaş ortamında baskı ya da kısıtlama ile karşılaşıldığında özellikle cinsiyet penceresinden bir farklılaşma söz konusu olmaktadır. Arkadaşlarının ya da arkadaş gruplarının baskısına her iki cinsin de zaman zaman ve durumdan duruma değişmek üzere maruz kaldığını ancak bu baskıya cevap verme yöntemlerinde kadın ve erkek arasında farklılaşmalar olduğunu dile getirmemiz gerekmektedir. Kadınların çoğunluğu hatta çok büyük bir kısmı arkadaşlarından gelen baskı ya da kısıtlamalara daha ılımlı yaklaşırken, erkek katılımcılarımız baskının varlığını kabul etmiş ancak kısıtlama unsurunun kesinlikle olmadığını vurgulamışlardır. Erkekler özellikle “beni zaten tanırlar, bilirler ve kısıtlama uygulayamazlar” gibi ifadeler kullanarak bu soruya cevap vermiştir. Örneğin Katılımcı 36, baskı ve kısıtlamaları daha ayrıntılı olarak öğrenebilmek ve anlamlandırabilmek adına sorduğumuz “Arkadaş grubunuzun tamamı veya bir üyesinin başka bir arkadaş grubu veya toplumsal grubun istekleri karşısında size göre aslında karşıdakilerin istek, talep veya davranışlarını doğru, adil yerinde olduğu halde arkadaşlarınızın yanında durmak, onlardan yana tavır almak zorunda kaldığınız haller hiç başınıza geldi mi, geldiyse bu hallerde neler yaptınız ve yaptıklarınızdan dolayı kendinizi nasıl hissettiniz?” sorusuna:

“Mesela iki farklı arkadaş grubum var aslında birbirlerini tanıyorlar. Oradan birkaç kişi değer taraftan birkaç kişiden hoşlanmıyor ama bana beni biliyorlar çok da bana onla görüşme etme demezler.” (Katılımcı 36: 24, erkek, restoran yöneticisi) yanıtını vermiştir.

Erkek katılımcılarımızdan bazıları ise, arkadaşlarının veya arkadaş gruplarının kendisini iyi tanıdıklarını ve kısıtlama yoluyla değil de ikna yoluyla isteklerini yaptırdıklarını ifade etmiştir. Örneğin bu durumda olan ve daha sonra yaptığı şeyin de mantıklı olduğunu düşünen Katılımcı 13 durumunu şöyle ifade etmektedir:

“Bazen tabi, aldığımız kararlar onların kafasına yatmıyorsa beni ikna ediyorlar. Aslında doğru yola götürdükleri için bana da mantıklı geldiği için ikna oluyorum. Yani ikna olmak istiyorum aslında.” (Katılımcı 13: 25, erkek, bankacı).

Kendisini iyi yönde bir kısıtlamaya tabi tutan bir arkadaş grubu olduğunu dile getiren Katılımcı 52 ise; kısıtlayıcı bazı tavırların ve söylemlerin kendisini rahatsız etmediğini şu sözlerle belirtmiştir:

“Oldu. Ben mesela çok İddia oynuyorum, çok agresif davranıyorum; o konuda önüme geçiyorlar. Ama bunlar da benim iyiliğim için olduğundan kendimi kötü hissetmiyorum. Kötü hissedecek bir şekilde değil.” (Katılımcı 52: 23, erkek, boya ustası).

Aynı durumda olan bir de kadın katılımcımız mevcuttur. Katılımcı 22 de arkadaş grubunun kendi iyiliği adına ve mutluluğu adına bazı baskı yollarına gittiğini ve bu durumun kendisini rahatsız etmediğini dile getirmiştir.

“Evet baskı hissettim ve hala da hissediyorum ama kötü anlamda değil bence. Mesela benim erkek arkadaşım yok, yani hiç olmadı. Arkadaşlarımın baskısı oluyor bir tanış görüş diye ama içimden gelmiyor yani nasip kısmet. Hani bu konuda oluyor fikir ayrılığı.” (Katılımcı 22: 21, kadın, ticaret).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz kadın ve erkekler için baskıya ve kısıtlanmaya verilen tepkilerin farklı olduğu noktayı, bu durumlarla karşılaşan kadınların daha duygusal tepkiler vermesi ve kendilerini o arkadaş grubunun içinde yalnız hissetmesi olarak göstermemiz mümkündür. Konu ne olursa olsun ister erkek arkadaş, ister kıyafet, giyim-kuşam, ister eş seçimi bu gibi konularda kadınlar arkadaşları tarafından baskıya maruz kaldıklarını söylediklerinde verdikleri farklı tepkiler mevcuttur. Bunlardan ilki Katılımcı 20, “Şu ana kadarki hayatınızda arkadaşlarınızın bir bütün olarak karşı çıktığı durumlar oldu mu, olduysa onlar ne yaptılar, siz ne yaptınız, neden?” sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Üniversitede var olan erkek arkadaşım için herkes bana karşı durdu. Hatta çok yakın aynı yurttta kaldığımız, yediğimiz içtiğimiz bir arkadaşım bana “yani şimdi sen “Kürt bir çocuk” mu doğuracaksın?” demişti. O lafi hiç unutamıyorum. O baskıyı hissettim. Ailem dışında kimseye bu konuda boyun eğmedim, onlara rağmen devam ettim, sonuç hüsrana oldu ama ailem istediği ben de onları dinlediğim için. Ama onun dışında arkadaşlarım filan o konuda baskı kursalar da ben dinlemezdim. Ailem olduğu için durmak zorunda kaldım.” (Katılımcı 20: 27, kadın, sosyolog).

Boşanmış ve ikinci evliliğini yapmış olan bir kadın katılımcımız (Katılımcı 33) ise arkadaşlarının karşı çıktığı ve katılımcımızın da kendi fikir ve bildiklerinden ödün vermediğini şu sözlerle ifade etmiştir.

“Yaşadım. Kendi bildiğimi okudum ben. Mesela eski eşimle barışmamı istediler baskı oldu orada biraz. Arkadaşlarım hani bir daha denesen, etsen diye. O zaman ikinci evliliğimi yapmamıştım tabi. Sonra onları bir şekilde ikna ettim ve kendi bildiğimi okudum, şaşmadım hiç.” (Katılımcı 33: 50, kadın, öğretmen).

Aynı şekilde arkadaşlarından gelen özneleşme deneyimlerine ilişkin kısıtlamalar karşısında bazı kadın katılımcılarımız da kendi ifadeleriyle “dik bir duruş” sergileyerek onlara karşı çıktıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin katılımcı 6 ve Katılımcı 8 benzer ifadelerle bu durumu özetlemişlerdir. Katılımcı 6 kendi kararlarını verme konusunda arkadaşlarının da onu yeterince tanıdığını ifade ederek:

“Hayır baskı hiç hissetmedim. Yok her zaman kendi kararlarımı kendim verdiğim için hiç kimse bu konuda beni kısıtlamadı, sınırlamadı. Kısıtlama mı? Hayır çünkü nasıl davranacağımı, nerede ne yapmam gerektiğini ben zaten bildiğim için bunu yapmazlar.” (Katılımcı 6: 24, kadın, araştırma görevlisi).

Katılımcı 8 ise kısıtlamanın olduğu bir durumun varlığından bahsederek buna nasıl karşı çıktığıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Baskı oldu evet. Kendi kararımı verdim. Açıklamamı da yaptım hiç orta yolu bulamadık. O kendi düşüncesini savundu, ben kendi düşüncemi. Ama ben yine bana mantıklı geleni yaptım. Kısıtlama da yine bu doğrultuda evet. Kendi kararımı verdim, çünkü doğru olduğunu düşündüm. Öyle aşırı zor bir şey değildi bence onların da kabul etmesi, ama kabul etmediler. Fikir ayrılığına düştük. Yine de yaptım.” (Katılımcı 8: 25, kadın, iç mimar).

Bu örneklerin aksine bir kadın katılımcımız da arkadaşları ya da arkadaş grupları tarafından çeşitli konularda baskı ve kısıtlamalara maruz kaldığını ve bu durumlarda nasıl hissettiğini şöyle ifade etmiştir. Katılımcı 4:

“Tabi baskı oldu. Çok net bir örnek yaşadım. Mecburen arkadaşımı dinlemek zorunda kaldım. Çünkü iki tarafı da seviyordum ama arkadaşım her zaman benim yanımda, yani dostum kardeşim dediğim biri. O yüzden de onu dinlemek zorundaydım. Manevi baskıyla. Kısıtlandım evet. Kötü bir his. Ben duygularımı dışarıya yansıtmayı da paylaşmayı da seven birisiyim. Bu kısıtlama yaşandığında o duyguları dışa aktaramadım ve kötü hissettim.” (Katılımcı 4: 34, kadın, öğretmen).

“Arkadaşlarınız başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınızın veya onlardan birinin yapmak istediğiniz işi engelleme, hareketlerinizi kısıtlama veya sözlü,

fiziki veya iktisadi olarak sizi kısıtlama yoluna gittiği haller olur mu/oldu mu?” sorusuna Katılımcı 18 erkek arkadaşı ile ilgili olarak arkadaşları tarafından baskıya maruz kaldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Gittiler. Benim arkadaşlarım da ailem gibi düşünüyorlar. Sezginle ilgili onlar da hani senin onla ne işin var, okuluna bak filan dediler. İki arkadaşımın da hiç sevgilisi olmadı şimdiye kadar, yetiştirme tarzından dolayı galiba. Kendilerinde yok mesela bende olunca hani bu onlara yabancı bir durum. Aslında kıskandıklarından da değil bence alışık değiller. İnsan en yakın arkadaşlarıyla sevgilisini tanıştıramaz mı? Mesela ben tanıştıramadım. Biriyle yine tanıştı da öbürüyle hiç tanışmadı.” (Katılımcı 18: 22, kadın, müşteri temsilcisi).

Katılımcılarımızın kendilerinden feragat etmek, fedakarlık etmek adına arkadaşları için maddi ya da manevi farklı eylemlerde buldukları ancak çoğu katılımcımızın bunları arkadaşlığın bir gereği olarak gördüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır. Örneğin Katılımcı 13 bu fedakarlıkları arkadaşlık adına yapılması gereken davranışlar olarak değerlendirmiş ve şu cümleleri kurmuştur:

“Çok yaptım. Mesela şöyle isim vermeyeceğim x bir arkadaşımın kafesi var. Özellikle onun için çok fedakarlık yaptım. Birçok iş fırsatımı kaçırdım. Bir tek telefonla kalkıp Ankara'ya gittik mesela onun işi için. Hani hep yanında oldum. Mutluydum aslında yardımcı olduğum için ona. Olumsuz bir duygu değil arkadaşlığın bir gereği sonuçta.” (Katılımcı 13: 25, erkek, bankacı).

Katılımcı 45 ise arkadaşları için fedakarlıkta bulunması gerektiğini, bunun arkadaşlığın bir parçası olduğu dile getirmiştir. Ancak bu fedakarlık sonucunda hissettikleri oldukça karmaşıktır.

“Tabi. Örneğin biraz önce bahsettiğim gibi bulunmak istemediğim bir ortamda onlar için bulundum ya da arkadaşlarımın ailesine karşı onlar istedi diye yalan söylemek zorunda kaldım mesela. İdare etmek zorunda kaldım. Kötü hissettirdi diyemem. Çünkü olması gereken arkadaş olmanın gerektirdiği bir şey. Ama iyi hissettirdi de diyemem çünkü arkadaşını idare ediyorken bir yandan da onun sorumluluğunu alıyorsun bu aslında olgunlukla çelişiyor. Gereği yok. Tabi şu anda yapmıyorum ama önceden yaptığım bir şeydi bu. Şimdi olsa yapmam açıkçası.” (Katılımcı 45: 28, kadın, eczacı).

Benzer şekilde Katılımcı 51 arkadaşları için yaptığı fedakarlıklar konusunda kendi duygu ve düşüncelerinden zaman zaman çok fazla ödün verdiğini ve bu durumun kendisini düşündürdüğünü dile getirmiştir.

“Feragat ettim. Genel anlamda çok fazla benmerkezci bir insan değilim. Hani kendimi çok fazla düşünen bir insan değilim. Bazen çok fazla verici olduğumu bazı konularda düşünüyorum insanlara karşı. Onun vermiş olduğu fedakarlık. Yani bazen diyorum ki

acaba birazcık daha mı benmerkezci olsam, hani bencil de olmak istemem ama biraz daha mı kendimi düşünsem ya da çok fazla yıpratmasam mı ilişkiler anlamında. Bu duyguya kapılıyorum.” (Katılımcı 51: 24, kadın, rehber öğretmen).

Arkadaş grupları veya arkadaşlar bağlamında kişilerin özneleşme deneyimlerini incelediğimizde genel bir özet olarak çıkaracağımız sonuçlardan biri, kişilerin aile grubuna gösterdikleri esnekliği arkadaşlarına göstermedikleridir. Katılımcıların çoğu kendi hayatlarıyla ilgili kritik olarak tanımladıkları kararlarında arkadaşlarının söz sahibi olmasının zor olduğunu ifade ederken, bu tarz kararlarda onların fikrilerinin ise tamamen önemsiz olmadığını dile getirmişlerdir. Bu durum üzerinde etkili olan çeşitli unsurlar mevcuttur ancak en belirleyici unsurlar arkadaşlarının ya da arkadaş gruplarının kendilerinden beklenti ve isteklerinin ne olduğu, üzerinde karar alınacak olan konunun ne olduğu ve o arkadaşla veya arkadaş grubuyla kişinin yakınlık derecesinin ne olduğudur.

Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılarımızın verdikleri cevaplardan ortaya çıkan bir diğer sonuç ise kişilerin kendilerine belli ölçülerde zevk, düşünce, ilgi ve görüşler açısından benzer kişileri arkadaş olarak seçtikleri ve dolayısıyla kendileri olmadıklarını hissettikleri durum ve örneklerin az olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta çoğu katılımcımız arkadaşları adına fedakarlık yapmalarını bir gereklilik olarak kabul etmiş ve arkadaşlık tanımı içinde bu fedakarlıkların da olduğundan söz etmişlerdir. Buna rağmen görüşme yapılan kişilerden bazıları kendileri olmadıkları durum ve zamanların olduğunu ve bunların bazen geçici, kısa süreli bazen de yaşa bağlı olarak dönemsel (ergenlik ve çocukluk) olduğunu söylemişlerdir. Duygu durumu olarak bu zamanlarda kişiler kendilerini gergin, anlaşılmamış ve hatta yalnız hissettiklerini, kötü hislere kapıldıklarını da ifade etmektedirler.

Üçüncü olarak, arkadaşlarının kendileri üzerinde baskı kurdukları olayların zaman zaman yaşandığını dile getiren erkek ve kadın katılımcılarımız arasında bu baskıya verilen cevap ve tepkiler açısından farklılaşma mevcuttur. Kadınlar arkadaşlarının istek ve beklentilerini yerine getirme konusunda olduğu gibi kısıtlamalara cevap verme konusunda da erkeklere oranla daha ılımlı yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Son olarak arkadaşlık grubu veya arkadaş için yapılan fedakarlıkları gerekli olarak gören ve bunları yaptıklarında kendilerini mutlu hissettiklerini söyleyen büyük bir çoğunluğun yanı sıra fedakarlık yaptıkları için farklı hislere kapılan ve kimi zaman yaptığı fedakarlığın karşılığını alamadığında üzüldüğünü belirten bir kesim katılımcımız da mevcuttur.

Arkadaşlık grubu içindeki ilişkiler ve özneleşme deneyimlerine dair tespit ettiğimiz bu örneklerin ardından ikincil, resmi grup olarak ele alınan iş arkadaşlığı veya iş hayatında özneleşme deneyimlerinden bahsedeceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İŞ HAYATINDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Aile ve arkadaşlık gibi birincil gruplar ile, resmi bir iş yeri, kurumsal kimliğe ve tüzel kişiliğe sahip bir çalışma ortamında oluşan ve Türkçe’de mesai arkadaşlığı olarak tabir edilen, ikincil grup yaşantıları, her bir grup türünün oluşum biçimleri, işleyiş normları ve amaçları açısından esaslı farklılıklar gösterdiği gibi, bireylerin bu grup yaşantıları içinde, özneleşme deneyimleri açısından karşılaştıkları süreçler ve maruz kaldıkları baskılar da aynı şekilde birbirinden farklılık göstermektedir. Kişiler işlerini kaybetmemek için ya da patronları tarafından grup içerisinde sivrilen, karşı çıkan kişi olarak etiketlenmek istemediklerinden fazla mesai, mesai ücretlerinin alınamaması ya da maaşların gecikmeli olarak yatırılması gibi pek çok durumu göz ardı etmektedirler. Bunların yanı sıra yapmak istemedikleri herhangi bir işi yapmak zorunda olmaları ya da bir işin yapılma yöntemini patronlarına, üstlerine danışmadan yapamıyor olmaları ve çoğu zaman üst birimlerden gelen kendi fikirlerine karşı çıkılması gibi durumları da tabiri caizse sineye çekmektedirler.

Ancak katılımcılardan bazıları, özellikle kurumsal şirketler ya da kamu kuruluşlarında iş yaşamlarını sürdürenler, belli bir iş mevzuatı olduğunun ve bunun dışına çıkılmaması gerektiğinin de altını çizmişlerdir. Buna rağmen bazı yöneticilerin bu mevzuat ve yasal sınırlandırmaların yanı sıra kendi isteklerini baskı ile kabul ettirme eğilimleri sürebilmektedir. Kişilerin hakları ve görev tanımları her zaman yasalarla veya yönetmeliklerle sınırları çizilmiş ve korunmuş olarak görünse dahi iş hayatında kendilerinden talep edilenler bu sınırların dışına taşabilmektedir.

Bu bölüm içerisinde öncelikle iş arkadaşlığı gruplarının oluşum dinamikleri, etkileşim mekanizmaları ve hiyerarşik unsurların nasıl işlediğinden kısaca söz edilecektir. Daha sonra ise bunlara bağlı olarak mülakat verilerine dayalı olarak, çalışma hayatlarında bireyin özneleşme deneyimine etki eden unsurlar açıklanmaya çalışılacaktır. Bu unsurlardan her birinin bireyin özneleşmesine nasıl ve ne yönde bir etkiye sahip olduğu da ele alınacak olan bir diğer konudur.

5.1. ÇALIŞMA KAVRAMININ TANIMI

Çalışma veya iş kavramları hem tarihsel süreçte pek çok dönüşüm geçirdiğinden hem de kültürel ve toplumsal açıdan farklılaştığından tanımlanması zor kavramlardır. Kelime anlamları olarak ise Batı dillerinde “travail” Latince’de ise, işkence aletini ifade eden “tripaliun” dan türediği görülmektedir. Dolayısıyla farklı dillerde de ortak benzer anlamları karşıladığını söylemek yerinde olacaktır. Genel olarak işkence, acı çekme veya yorgunluk gibi anlamları ifade eden kavramın sosyolojik ve psikolojik açıdan pek çok farklı tanımı yapılagelmiştir (Keser, 2015: 2).

Bu tanımlardan kısaca bahsetmemiz gerekirse; “*çalışma, yapmamız gereken ve bizim de yapmamayı tercih edebileceğimiz ancak yaptığımız takdirde de karşılığında ücret bekleme eğiliminde olduğumuz şeydir*” (Grint, 1998: 14’ten akt. Keser, 2015:3). Bir diğer tanıma göre “*çalışma, bir kişinin diğer kişilerin faydalanacağı bir mal ve hizmeti üretirken göstermiş olduğu çabadır*” (Arslan, 2001: 49’dan akt. Keser, 2015:3). Çalışmayı “*bir kullanım değeri olan mal veya hizmet üreten her türlü etkinlik*” (Bremond ve Galedon, 1981: 168’den akt. Keser, 2015:3). olarak tanımlayan Bremond ve Galedon’a göre, insanların yarar sağlamak adına çeşitli araçlarla ürettikleri hem onu etkileyen ve dönüştüren hem de diğer insanların yararlanabileceği eylemlerin tamamıdır.

Çalışma nüvesi itibariyle insanı etkileyen ve hatta insanın bütün yaşamı üzerinde etkili olabilme kapasitesine sahip bir etkinlik olduğundan insanın var oluşundan beri söz konusu bir durumdur (Temel ve Erkanlı, 2015: 3). Yukarıda da görüldüğü gibi çalışmanın bir çok farklı tanımı yapılabilmektedir. Fakat bu tanımlar içinde ortak olan bir şey varsa o da çalışma eylemi sonucu ulaşılmak istenen amacın yeni bir mal ve hizmet üretmek olduğudur (Keser, 2015: 3).

Çağdaş toplumlarda emek ile kaynak ve sermayenin ayrışmasının bir sonucu olarak çalışma, bireyin yaşamını daha belirgin bir şekilde ikiye böler. Bu bölümlerden ilki çalışma dışı yaşam iken diğeri çalışma yaşamıdır. Bizim çalışmamızda yer alan birincil sosyal gruplar kişinin çalışma dışı yaşamına etki eden sosyal etkileşim mekanizmalarının işlediği gruplar iken, ikincil sosyal grup olarak araştırmamızda yer verdiğimiz iş yaşamı bireyin hayatının bir diğer bölümü olan sosyal etkileşim alanını

oluşturmaktadır. İnsan yaşamının en temel kaygılarından birisini oluşturan “geçinme kaygısı” iş yaşamını birey hayatında çok önemli bir noktaya taşıdığından, kişiler ya da gruplar yaşamlarını sürdürebilmenin yollarını aramaya başlamışlar ve böylelikle iş olgusu ortaya çıkmıştır. Çeşitli dönemlerde kişiler yaptıkları iş karşılığında yani emeklerinin karşılığında belli geri dönüşler almışlardır. Bu kimi zaman takas usulü, kimi zaman manevi anlamda saygınlık, kimi zaman aç kalmamak adına yiyecekler olurken modern dönemlerde insan; emeğinin yaptığı işin karşılığı olarak “para” almaya başlamıştır. Bu durumda da kişilerin kazandıkları para iş dışı yaşamlarına de etki etmiş ve paralarını harcama özgürlükleri, iş dışı yaşamlarının şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır (Güzel, 2007: 116).

Modern yaşamla birlikte gelen teknolojik gelişmeler iş yaşamında çalışmanın anlamının da sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Günümüzde kişinin çalıştığı iş, sahip olduğu meslek, aldığı ücret birçok farklı sosyal durumun ve hatta konumun da belirleyicisi olmaktadır. Bu açıdan baktığımızda çalışmanın tarihsel süreç içerisinde nasıl işlediği ve hangi anlamlara geldiğini de kısaca açıklamamız yerinde olacaktır.

5.2. TARİHSEL SÜREÇTE ÇALIŞMANIN GELİŞİMİ

Çalışma tarihini üç farklı döneme ayırmamız mümkündür. Bunlar; endüstri öncesi dönem, endüstri dönemi ve endüstri sonrası dönemdir. Çalışmanın anlamına ilişkin tanımlar incelendiğinde dönemler arası bir farklılaşma göze çarptığından bu dönemleri ayrı ayrı ele almamız daha doğru olacaktır. Ancak avcı-toplayıcı toplumlardan günümüz endüstri sonrası toplumlarında çalışma adına ortak olan bir nokta vardır ki, o da geniş bir zaman diliminde özneye yani çalışana yüklenen isimler, çalışma karşılığı özneye verilenler değişse dahi çalışma hep var olan bir süreçtir ve tarihsel açıdan yaşadığı dönüşümler çalışma hayatını yeniden biçimlendirmektedir. (Temel ve Erkanlı, 2015: 3).

Çalışmayı sosyal statü ve kimlik kazandıran bir araç olarak tanımlayan Bilton, kişinin mesleği ile kendini tanımladığını ve sosyal rollerinin mesleği tarafından etkilendiğini hatta rollerin bir kısmının da mesleki roller olabildiğini ifade etmiştir (Bilton, 2009: 299). Ancak buna rağmen çalışma tanımı ile yapılan işin bir çalışma olup olmadığı konusunda kesin görüşler bildirebilmenin zorluğunu da dile getirmiştir. Bir ücret

karşılığı yapılan işin çalışma sayılıp sayılmaması bazı başka etkenlere de bağlıdır. Kişinin zamanını ayırdığı, emek harcadığı ve karşılığında belli bir ücret aldığı eylemi çalışma olarak adlandırabilmemiz mümkündür. Ancak toplumdan topluma neyin iş sayılacağı ve o iş altında yapılan bazı spesifik faaliyetlerin de işle ilgili olup olmadığı tartışma konusu olmaktadır (Grint, 1998: 6'dan akt. Bilton, 2009: 299). Tarihsel bağlamda iş nosyonu ve beraberinde getirdiği çalışma kavramı insanların temel geçimlerinin bir ücretli iş le sağlandığı dönemlerde ortaya çıktı (Bilton, 2009: 299).

5.2.1. Endüstri Öncesi Dönemde Çalışma

Bu dönemde insanlar yaşamak ve hayatta kalmak adına çalışmayı başlatmak ve devam ettirmek zorunluluğundaydılar. Endüstri öncesi tarım toplumlarında insanlar ücretli çalışmayı tek bir yönü için yapıyorlardı. Emeklerini bir tesadüf temelinde satabiliyor, ortak çiftçilik ya da kiracı çiftçilik ya da takas ile geçimlerini sürdürüyorlardı (Bilton, 2009: 299-300). Bu dönemde çalışma sürekli ve zorunlu bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem avcı-toplayıcı göçebe toplumlardan itibaren endüstriyel dönemin başlangıcı kabul edilen 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eder (Temel ve Erkanlı, 2015: 3; Keser, 2015: 10).

Bu dönemde çalışmaya geçim sağlamak için kullanılan bir araç gözü ile bakılır ve çalışmadan bundan daha fazla bir şey beklenmez. Çalışma usulleri de geleneksel, atalardan öğrenilen çiftçilik, avcı ya da toplayıcılık usulleri olarak karşımıza çıkar. Endüstri öncesi dönemde aslında emek ile sermaye genel olarak, üretim faaliyetlerinde ayrılmadığı için hane halkının tüm üyelerinin yaşa ve toplumsal cinsiyete bağlı iş bölümü içinde, aslen kendisinin yürüttüğü dışarıdan daha az emek alabildiği bir iş bölümü mevcuttur. İş bölümü, yaşa ve cinsiyete bağlı olarak gerçekleştirilir. Bu üretimin amacı her ne kadar esas olarak doğrudan tüketim olsa da hane halkları ilkel topluluklar da dahil olmak üzere bütün ihtiyaçlarını kendileri üretemezler ve bunlar için aynı zamanda mübadele ederler. Mübadele etmenin, pazar sisteminin nasıl işlediğine bağlı olarak daha gelişkin ya da daha az gelişkin bir topluluk söz konusu olabilmektedir. Endüstri öncesi dönemde üretimin asli amacı, üretim kaynağından aracısız bir şekilde

eve giden bir üretim-tüketim döngüsü oluşturmaktır. Modern toplumlarda ise bu döngü belli bir ihtisaslaşma ve pazar üzerinden kuruludur.²

Bu dönemde iş ve ev hayatı birbiriyle iç içeydi. Endüstri öncesi dönemin ilk aşamalarında ücretli bir çalışma hayatından bahsetmemiz mümkün değilken, çalışmaya olumsuz ve aşağılayıcı bir nitelik atfedilerek bakılırdı.

Bu dönemin filozofları çalışmanın köle sınıfına ait aşağılık hissi içeren bir kavram olduğu konusunda hem fikirdirler. Boş zamanı olmak üst sosyal sınıflar adına bir saygınlık göstergesi iken, çalışma olumsuz anlamlandırılmaktaydı. (Keser, 2015: 10).

Bu dönemde çalışma o hane halkı için geçerli ve o hane halkı içinde tüketilip dışarıya pek etkisi olmayan bir uğraşken, endüstriyel dönemde çalışma piyasa içinde yapılmıştır. Endüstri öncesi çalışma çok uzun bir dönemi kapsadığından kendi içinde de ilkel toplumlarda çalışma, köleci toplumlarda çalışma ve feodal toplum düzeninde çalışma olarak 18 yüzyılın ikinci yarısına kadar üç farklı dönemle adlandırılmıştır (Keser, 2015: 10-11).

Alet yapımı ve hayvanların evcilleştirilmesine bağlı olarak yerleşik hayata geçen insanlar tarım ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bu durum köylerin oluşması ve büyümesini sağlamış, aynı zamanda mülkiyet ilişkilerinin de sertleşmesi ve sınırlarının belirgin çizgilerle çizilmesine neden olmuştur. Antik çağda çalışmanın alt tabakanın bir uğraş alanı olarak görülmeye başlaması işte bu yerleşik yaşam alanlarının çoğalması ve mülkiyetin güçlenmesi ile birlikte oluşmuştur.

İlkel ve köleci toplum düzenlerinde çalışmanın anlamları farklılaşmakta ve eylemin özü köleci toplumlarda aşağılayıcı olarak nitelendirildiğinden değişmektedir. Feodal toplum düzeninde ise, çalışmanın temel belirleyicisi toprak mülkiyetidir.

2 Danışman hoca ile yapılan görüşme notlarından düzenlenmiştir.

Toprak sahibi olan feodal beylerin kendi topraklarında işçi ve köylü çalıştırması temeline dayanan çalışma sisteminde çalışanlar serf olarak adlandırılmışlardır. Diğer bir deyişle antik çağın köleleri bu dönemde serf haline dönüştürülmüştür (Keser, 2015: 9-13). Ticaretin az olduğu bu dönemde üretim ev içiydi, üretici serfler hem kendileri hem de bağlı buldukları beyler adına çalışır ve üretirlerdi. Tüketim de yine ev içi ile sınırlıydı (Aydoğan, 2000: 55'ten akt. Keser, 2015: 13).

5.2.2. Endüstriyel Dönemde Çalışma

18. yüzyılın ikinci yarısından sonraki gelişmeler toplumsal açıdan da yeni bir sürecin başlangıcını oluşturur. Özellikle ticari hayatta bunun etkisini görmemiz mümkündür. Bu dönemde yaşanan teknolojik icat ve gelişmelerin üretim sisteminde uygulanmasıyla küçük ölçekli atölyelerden büyük üretim tesislerine doğru bir dönüşümü başlatmıştır. Bu durum fabrikalara geçişin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Özellikle ulaşım ve iletişim bağlamında geliştirilen yeni teknoloji ve buluşlar üretim ile elde edilen mal fazlası ürünün de farklı noktalara ulaştırılmasını kolaylaştırmış ve dolayısıyla pazar da genişlemiştir. Büyük ölçekli yatırımlar beraberinde üretim için harcanan sermayenin de büyümesine neden olmuş, dolayısıyla bu dönemde tasarruf etme, ürettiğinden kazandığın parayı tekrar üretim için harcama ve çok çalışma kavramlarını getirmiştir. Bu durum dolayısıyla yeni bir hırslı sanayici sosyal sınıfın oluşması da gerçekleşmiştir (Keser, 2015: 13-16).

Bu süreçte toplumsal gücün kaynağı da değişmiş ve temel güç sermaye olarak adlandırılmıştır. Sermaye sahibi sınıfın çalışma kavramına atfettiği anlamdan bahsetmemiz gerekirse; onlar için çalışma daha özgür, üzerinde kısıtlılıkların önceki dönemlere göre daha az bulunduğu bir anlam ifade etmektedir. Ve sermaye sahibi sınıf adına üreten işçi sınıfı da çalışma karşılığında ücret almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra insanlar artık belirlenmiş zaman dilimlerinde, çalışma saatlerinde ve isteklerine bağlı olarak çalışmaya başlamışlardır. Önceki dönemde olduğu gibi yaşamak için çalışmak zorunda olmak kavramı önemini yitirmiştir (Temel ve Erkanlı, 2015: 3-4).

Endüstri devrimi denilen şey sonucu ortaya çıkan endüstriyel dönemdeki çalışmayı kısaca özetlememiz gerekirse; el emeğinin makineleşmesi olarak açıklamamız yerinde

olacaktır. Sonuçlar olarak da, önceki dönemden farklı olarak, çalışma alanı evden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Endüstri toplumunda işletme içinde bilgi sahibi olmaya dayalı modern ve orijinal bir iş bölümü mevcuttur ve bu teknolojik iş bölümü olarak adlandırılmaktadır. Sermaye birikimine dayalı olan bu dönemde işverenler rasyonel hesaplama döngüsünü yani en düşük maliyetli üretimi hesaplar ve o maliyete ulaşmak isterler. Son olarak iş yerine işçilerin toplanması ve toplandıkları alanın ve makinelerin sermaye sahiplerine ait olması, yani üretim araçlarının ferdi mülkiyeti ve işçi kitlelerinin teşkilatlanması endüstri toplumunun vazgeçilmez özellikleri arasında yer alır (Keser, 2015: 14-21).

Endüstriyel dönemde çalışma ve kapitalizm kavramlarına sosyolojisinde oldukça geniş yer ayıran Karl Marx'tan bahsetmeden geçmemiz pek de doğru olmayacaktır. Marx, Sanayi Devrimi'nin hız kazanmasıyla birlikte sermaye sahibi olan sınıfın giderek güçlü hale geldiğini ve bu sınıfın mensuplarının değişik sosyal çevrelerden gelmiş olsalar bile en belirgin özelliklerinin kapitalist üretim biçimi bakış açısına sahip olduklarını ifade eder. Dolayısıyla Marx modernleştirici bir güç olarak sanayileşmeyi kabul etmiş ancak onun getirisi olan süreçleri kapitalist olarak nitelendirmiştir. Çünkü sanayi, zenginlik ve kaynak üretmesine rağmen bunu son derece eşitsiz bir biçimde gerçekleştiriyordu. Bir sınıf olarak burjuvazi fabrikalardan elde ettikleri gelirleri tekelleştirirken, artı değer (emeğin değeri ve ürünün fiyatı arasındaki fark) ile daha da zenginleşiyordu. Sahip oldukları mülkiyet hakları da kapitalistlere üretim süreci üzerinde kontrol imkanı veriyordu. İşçilerin sattıkları emek güçleri pazarda bir meta haline dönüşmüştü. Tüm bu şartlar altında Marks, oluşan yeni sınıfın yani işçi sınıfının (proleterya) yoğun sömürüler sonucu isyan edeceğini ve devrimci bir sınıf niteliği kazanacağını ileri sürüyordu. Bu durum, Marks'a göre önce sosyalist rejimin daha sonra ise komünist ütopyanın habercisi olacaktı (Bilton, 2009: 97-98).

Ancak toplumsal eşitsizliklerin tek boyutlu bir nedeninin olması fikri yeterince açıklayıcı olmamıştır ve aynı zamanda Marks'ın öngördüğü gibi, sosyalist devrimler kapitalist sistemin kökleştiği toplumlarda değil 1917 Rusya'sında yani kapitalizme girişin eşiğinde olan bir ülkede gerçekleştiğinden kuramında sorunlar olduğu açıktır. Bir diğer açıdan istihdamın iyileştirilmesi ve işçi ücretlerindeki artış da beklenen devrimlerin gerçekleşmesinde bir engeldi. Tüm bunlarla birlikte Avrupa'da kurulan

devlet sosyalizmleri de 1992 yılından sonra çöküşe geçmiştir. Orta Doğu ve Avrupa'daki eski komünist devletlerin de bu nedenle kapitalizme yöneldiği görülmüştür (Bilton, 2009: 98).

Mülkiyet ilişkileri toplumsal anlamdaki sınıf oluşumunu ve eşitsizlikleri anlatmada başlangıç noktası olarak kabul edilebilecekken, tek boyutlu bir açıklama sistemi getirdiğinden tek başına yeterli olmayacaktır. Bu nedenle toplum bilimciler Weber'ın statüye dayalı sınıf kavramına da bakma gereği hissetmişlerdir. Ancak Marks'ın bakış açısı yine de kaybedilmemelidir (Bilton, 2009: 99).

Özetlememiz gerekirse; bu dönemde çalışma toplumsal ihtiyaçların karşılanması açısından merkezi bir önem kazanmıştır. Bu dönemde çalışma sınırları, saatleri ve mekanı daha belli olan standardize edilmiş bir biçime dönüşmüştür. Her şeyden önce mekan olarak çalışmanın fabrikalara taşındığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Bu tarz bir çalışma aile ve işi birbirinden keskin şekilde ayırırken aynı zamanda ücretli çalışmayı da bir yaşam biçimi, var oluş biçimi haline getirmiştir. Sermaye sahiplerinin sürekli olarak yeni üretim için düşük maliyetli hesaplamalar yapması ve her defasında ürünün satışından elde ettiği sermayeyi çoğaltmak adına üretimin hızını artırması uzun ve yorucu çalışma saatlerine neden olmuştur. Bu durumda işçiler bu tempoya bir süre sonra itiraza başlamışlar ve örgütlenmişlerdir.

Aydoğan'a göre, endüstriyel dönemde çalışma hayatında var olan temel anlayışı "Protestan etik" anlayış olarak tanımlamak gayet yerinde olacaktır. Çünkü bu anlayışa göre lüks tüketim elden gelebildiğince sınırlandırılmalı ve ele geçen her türlü sermaye yeni üretimler ve düşük maliyetler için harcanmalıdır. Zenginliğin getirdiği doğal zevklerin karşısında olan bu anlayış zamanla Tanrı'nın şanını artırmak ve isteklerini yerine getirmek adına zamanın sadece çalışmaya harcanmasına doğru katılmıştır. Onlara göre çalışmaya yönelik istek bir kutsanmışlık abidesi olarak görülmektedir (Aydoğan, 2000: 73'ten akt. Keser, 2015: 17).

Bu dönemde çalışma anlayışının bu denli keskin şekilde dönüşüme uğraması kişilerin aile ve ev içi hayatlarını da etkilemiştir. Çalışma hayatında güçlü bir hiyerarşik düzenin işleyiş çarklarından biri haine gelen ve fabrikada sürekli emirler yağdırılan kocalar/babalar ev içinde eşlerine veya çocuklarına tıpkı kendilerine uygulanan denetim

ve disiplin ölçüsünde yeni davranış kalıpları geliştirdiler (Keser, 2015: 19). “*Disipline edici modern güç*” Foucault’nun ısrarla ileri sürdüğü gibi vücudun en uç noktalarına kadar kendini hissettiriyor ve böylelikle kocalar/babalar, aile içi otoriteyi baskılayıcı ve emir kalıpları kullanıcı yönde yeniden üretiyorlardı (Bauman, 1999: 39’dan akt. Keser, 2015: 19).

Modern veya endüstriyel dönemde çalışma hayatını vasfetmenin en önemli kavramlarından biri yabancılaşma konusu olmuştur. Marks, özel mülkiyet, para hırsı ve emeğin; sermaye ve toprak mülkiyetinin ayrılmasını ve sınıflara bölünmesini insanın değeri ve değerden düşmesi ile ilişkili olduğunu öne sürer. Dolayısıyla bunlar arasındaki ayırım arttıkça harcanan emek karşılığında alınana ücret de azalmaktadır. Bu ayırımın da giderek yabancılaşmayı doğuracağını söyler (Marks, 1932: 73-74). İşçinin ne kadar çok üretirse o kadar çok yoksullaşacağını ve kendisinin de bir meta olarak ucuzlaşacağını dile getiren Marks, özellikle endüstri dönemindeki çalışma şartlarını eleştirir. Yabancılaşmanın asıl olarak ne anlam ifade ettiğine gelecek olursak, bu kavram; işçi kendi emeği ile ürettiği ürüne bir yabacıymış gibi yaklaşmakta ve emeğini sunarak aslında kendi emeğini nesneleştirmektedir. Emeğin bu şekilde ilerlemesi aslında işçiler açısından gerçekliğin yok olması anlamına gelmektedir. Nesnenin nesne olmaktan çıkışı ve nesneye kölelik de yabancılaşma ve başkalaşma olarak tanımlanabilmektedir. İşçi açısından nesneye sahip olmak o kadar uzak bir ihtimaldir ki, kendi ürettiği nesneyi satın alma gücü yoktur, ne kadar çalışırsa çalışsın ürettiği fazla nesnenin o kadar azına sahip olabilecektir. İşçinin ürettiği bu ürün de sermayenin ve mülk sahiplerinin egemenliği altına o kadar fazla girer (Marks, 1932: 75).

Marks; yabancılaşma kavramını şu şekilde daha ayrıntılı olarak açıklamaktadır:

“İşçi hayatını nesneye koyar ama artık hayatı kendine değil nesneye aittir. Dolayısıyla çalışma etkinliği ve ürettiği ürün ne kadar fazla olursa işçinin nesnelere yoksunluğu da o kadar artar. İşçinin kendi ürününden dışsallaştırılması, sadece emeğinin bir nesne, dışsal bir varoluş olduğu anlamına gelmez. Onun dışında bağımsız, ondan başka bir şey olarak var olduğu; karşısına dikilen bağımsız bir güç olduğu anlamına da gelir. Yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır.” (Marks, 1932: 76).

5.2.3. Endüstri Sonrası Dönemde Çalışma

Endüstri sonrası toplumu tanımlarken Bilton, “*Endüstriyel imalatın çöktüğü, hizmet ve bilgi sektörlerinin hızlı gelişiminin yaşandığı toplum.*” ifadesini kullanır (Bilton, 2009: 301). Endüstri döneminde genel olarak büyük fabrikaların hızlı ve yoğun üretimine dayanan ağır sanayiinin yerini giderek hizmet sektörüne dayalı ekonomiye bırakması bu dönemde görülmektedir. Önce hizmete dayalı daha sonraları ise özellikle internetin yaygın kullanımından sonra bilgiye dayalı bir çalışma anlayışı bu dönemde hakim olmuştur.

Dönemin önemli kavramlarından biri olan “endüstrisizleştirme” yani endüstriyel üretimin çöküşü ve hizmet sektörünün artan şekilde ilgi görüp genişlemesi ve istihdamındaki yinelenen artış post endüstriyel dönemi açıklamada kullanılabilir (Bilton, 2009: 110).

Aynı zamanda Braverman (1974), bu dönem için “vasıfsızlaştırma” kavramını da kullanmıştır. “*İşçilerin emek güçlerinin vasıflarını azaltmak için işverenlerin kullandığı bir strateji ve vasıfsızlaştırma, çoğu zaman iş yerine yeni teknolojik süreçlerin sokulmasıyla ortaya çıkar.*”(Braverman, 1974’ten akt. Bilton, 2009: 110).

Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte kendisini ve yaptığı işi bu gelişmeler ve teknoloji ile uyumlu hale getirebilen işletmeler veya çalışanlar önem kazanmıştır (Mumphrey, 1969: 1’den akt. Keser, 2015: 22). Endüstri toplumları hızlı ve büyük sanayiiler kullanılarak mal üretiminin yapıldığı toplumlarken, sermaye birikimi de genelde “vasıfsız” mavi yakalı işçiler tarafından işlenen, sınıf çatışmalarının ve püritan etiğin rol oynadığı bir dönemdir. Ancak endüstri sonrası dönemde üretim sürecinde stratejik ve akılcı unsurların rol oynadığı, mal üretiminin yerini bilgi üretimine bıraktığı bir farklılaşma söz konusudur. Bu, bilgiye yaklaşma, toplumda da sektörel dağılım içerisinde bilgi/enformasyon sektörünün önem kazanmasına neden olmuştur (Keser, 2015: 22-23).

Hem iletişim hem de teknolojik bağlamda yaşanan gelişmeler çalışmanın önceki iki dönemdeki geleneksel anlayıştan uzaklaşmasına ve yeni çalışma modellerinin oluşmasına yol açmaktadır. Günümüz iş yapısının bireye daha fazla serbestlik tanınması, geleneksel çalışma yöntemlerini eleştiren modellerin geliştirilmesi (evden çalışma gibi),

bireyi ön plana çıkarırken örgütsel kültürü yok ettiği iddiaları nedeniyle de eleştirilmektedir (Keser, 2015: 24).

Endüstriyel dönemde iş yerlerinin evden keskin olarak ayrılması ile bugünkü toplumsal cinsiyet rollerinin temeli atılmış oldu. Ev işleri ile ilgilenen kadın, ücretli iş piyasasına katılan ise erkekti. Bu temel endüstri sonrası dönemde de ücretli işlerin evden uzakta olması ile devam ettirildi (Bilton, 2009: 3000). Çalışma kavramı erkek üzerinden tanımlanmaya başlandı ancak kadının iş gücüne katılımı sonrası sorgulanmaya başlayan toplumsal cinsiyet rolleri gereği ev işlerinden yalnız kadının sorumlu olmadığı da günümüzde yadsınamaz bir gerçektir.

5.3. İŞ HAYATINDA ÖZNELEŞME DENEYİMİ

Kişinin bir iş arkadaşlığı grubu olup olmadığına ve eğer varsa genel olarak o iş arkadaşlığı grubuna mensubiyetin gerektirdiği (istekler, kararlar, talepler) yönünde mi yoksa kendi istekleri, değerleri, arzuları yönünde mi hareket etmesi gerektiği hakkındaki fikir, değerlendirme ve deneyimlerini ele aldığımızda çalışma hayatın resmi bir grup olduğundan ilk iki gruba oranla özneleşme deneyimleri de farklılık göstermektedir.

Kendileriyle mülakat yapılanlar arasında, çalışma hayatı içinde ve belli bir süreden (mülakat yapılan kişiler arasında çalışma hayatı yılı olarak en az olan 1 sene, en çok olan ise, 36 senedir) fazladır iş yaşamında aktif rol alan bireylere yöneltilen sorularımızda iş yerindeki/iş hayatındaki grup baskısının tetikleyici etkenlerinin ne olduğuna dair sorular sorulmuştur. Çalışmada hem yönetici/patron konumundaki bireylere hem de çalışan/işçi konumundaki bireylere yer verilmiş olması ve bu iki farklı konumun iş yerindeki özneleşmeyi nasıl tanımladığının anlaşılması için bir kapı aralamaktadır. Kişilerin iş hayatlarında özneleşme deneyimlerini etkileyen ve grup baskısını üzerlerinde hissetmelerine neden olan belirli unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; cinsiyet, kişinin iş yerindeki konumu, iş yerindeki kıdem (çalışma süresi), iş etiği, işletmenin kurumsal ve büyük ya da küçük orta boyutlu olup olmaması gibi etkenlerdir.

Cinsiyet: Cinsiyet iş yerinde veya ikincil gruplarında bireylerin özneleşme deneyimlerine etki edecek ölçüde bir etkinliğe sahiptir. Örnek vermemiz gerekecek olursa kadın katılımcılarımızın otoriter figüre/patrona/yöneticiye karşı daha ılımlı davranışlar sergiledikleri ve hiyerarşik düzen içerisinde kendilerine verilen rolleri yerine getirmede erkeklere oranla daha az itiraz mekanizmasına başvurdukları gözlenmiştir. “Sizce insan bir iş arkadaşlığı grubuna aitse onların isteklerini kabul etmek mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?” sorusuna 27 kadın 27 erkek katılımcıdan 17 kadın otoriteye uyum gösterilmesi gerektiğini, 6 kadın da ortak fikirlerle hareket edilmesi gerektiğini belirtirken; 9 erkek üstlerine uyumu savunmuş, 8 erkek bireysel kararların ön planda olması gerektiğini dile getirmiş, 10 erkek de ortak fikirlere önem verdiklerini ifade etmiştir. Kadın katılımcılarımız içerisinde bireysel görüşlerini otorite figürünün önüne koyan ve kendi karar mekanizmalarını yürüteceğini açıklayan yalnız 4 kişi bulunmaktadır. Bu 4 kişiden de yönetici pozisyonda olan 2 kadın katılımcımız mevcuttur. Dolayısıyla erkeklerin özneleşme deneyimlerini iş yaşamlarında kadınlara oranla kısmen daha rahat şekilde yerine getirebildiklerini ifade etmemiz yanlış olmayacaktır.

Bunun yanı sıra kişilerin cinsiyet rollerinin ve toplumda bu rollerin oynanması ve belirli beklentileri yerine getirmeleri gerektiği kanısının da iş hayatlarındaki baskıda yeni alanlar açabildiği gözlenmiştir. Örneğin, bir kamu kurumunda çalışan 28 yaşındaki bir kadın katılımcı etek boyunun çoğu zaman bir baskı aracı olarak kullanıldığı, bu konuda gereksiz kişilerden –ki bu kişiler kendisiyle aynı seviyede olan diğer çalışma arkadaşlarıdır, üstlerinden aldığı uyarıları daha dikkatli dinlediğini belirtmiştir– dahi uyarılar aldığını ve bunun çalışma hayatını oldukça olumsuz yönde etkilediğini dile getirmiştir.

Katılımcı 20;

“Onların, işverenlerimin kararları hep öndedir. Kendi istediklerimi yapmam imkansız. Buraya başladığımdan beri 1 senem doldu. Tabii başta karşı duranlar oldu. Girdiğim puandan giydiğim kıyafete kadar eleştirenler oldu. Yeni bir ortama giriyorsun, herkes konuşur. Herkese gereken şeyleri söyledik. Benim burada işimi yaptığım hatayı konuşabilirsiniz. Ama benim burada özel hayatıma, gelen gidenime, giysime karışamazsınız. Etek boyuma benimle aynı seviyedeki kişi karışamaz mesela. Eğer bir sıkıntım varsa bunu bana benim dengim çalışan değil, benim üstüm bildirmeli.” (Katılımcı 20: 27, kadın, sosyolog).

Kişinin İş Yerindeki Konumu: Kişilerin iş yerlerindeki konumlarının ne olduğu ast-üst ilişkisinin hangi basamağında yer aldıkları gibi etkenler iş hayatındaki grup baskısına direkt etki eden unsurlardandır. Örnek vermemiz gerekecek olursa kişi yönetici, patron veya bir grup çalışmasındaki lider konumunda ise grup baskısına maruz kalan taraf değil daha çok bu baskıyı astları üzerinde uygulayan taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. En basit haliyle açıklayacak olursak, bir şirketteki yönetim kurulu üyeliğinde görev alan kadın bir katılımcı her zaman astlarını denetlemek ve onları işle ilgili gerek işin doğru yapılması gerek zamanında yapılması ile ilgili kontrol altında tutmak zorunda olduğunu dile getirmiştir. Bu kontrolün de belirli hiyerarşik mekanizmalar üzerinden işlediği, bu mekanizmalara uyum sağlayamayan kişilerin iş hayatına son verildiğini ifade ederek iş yaşamındaki grup baskısının birey üzerinde nasıl kurgulandığına dair çalışma açısından önemli bir izlenim oluşturmuştur.

Katılımcı 3, yönetim kurulu üyesi bir idareci konumunda olduğunu belirtmiş ve iş yerinde kararların nasıl alındığını şöyle tarif etmemiştir:

“Şirkette herkesin görevleri var. Benim altımdaki arkadaşların tabi fikirlerini alıyoruz ama bazı konularda tabi kendi fikirlerimiz daha önemli oluyor. Diyelim ki, ben burada hem muhasebe, personel artı satın alma da benim elimde. Alımı yaparken diyelim ki bir ürünü almak için 4 5 kişiye sorup zaman kaybedene kadar hızlı karar almam lazım. Sen mesela şu an çok sakin bir zamanda geldin. Benim bazen oluyor ki masamdaki 3 telefon da susmuyor. Bizim kendi şirketimizdeki kurulda 7 kişiler bir de ben en son onların kararları alınır. Bunlara göre yönlendirilir.” (Katılımcı 3: 38, kadın, yönetim kurulu üyesi/denetmen).

Bu gibi örneklerin yanı sıra iş yerinde çalışanlarını gerçekten dinlediğini, onların işle ilgili farklı bakış açılarının kendisi için değerli olduğunu ve yapılan iş için dikkate alınması gereken yeni fikirler olabileceğini belirten, ast-üst ilişkisinin sınırlarını çizmiş olmasına rağmen, daha “aile gibi” olmak kavramıyla iş hayatındaki grup baskısının farklı bir yönüne vurgu yapan katılımcılarla da karşılaşmıştır. Bu katılımcılarda dikkati çeken en büyük özellik kurumsallaşmış şirketler, kamu kuruluşları ya da büyük ölçekli firmalar değil küçük işletmeciler olmalarıdır. Çalışan sayılarının çok fazla olmaması, daha dar ve birbirine yakın iş ortamlarında çalışmaları, birbirleriyle çalışma deneyimlerinin genel olarak uzun bir geçmişe dayanıyor olmaları gibi etkenler iş yerinde “aile gibi olmak” kavramını açıklamak için kullanılabilir. Ancak, bu iş

verenlerin de genellikle iş hayatlarında çalışanlarıyla aralarında herhangi bir sorun olduğunda veyahut iki farklı çalışanları arasında herhangi bir sorun oluştuğunda ast-üst ilişkisinin mahiyetini çalışanlarına hatırlatmaktan çekinmedikleri ve gerektiğinde katı kurallarla sınırları belirlemek, işten çıkarmak veya ciddi uyarılarda bulunmak gibi yöntemlere başvurduklarını belirtmemiz çok da yanlış olmayacaktır.

Katılımcı 5;

“Evet iş yeri kendimin, yöneticiyim. Elemanlarım oldu ama hep onlarla da seviyemi korudum ama bir yandan da ben patronum havalarına da girmedim. Kesinlikle herkesin fikrine saygım her zaman sonsuz. Onları da dinlerim. Ortak bir noktayı buluruz. Hiçbir zaman patron havalarına girmedim.” (Katılımcı 5: 52, kadın, serbest meslek erbabı).

Bir devlet kurumunda memur olarak çalışan Katılımcı 12 ise ast-üst ilişkisini şu şekilde resmetmiştir:

“Şimdi çalışma ortamında senden üst olanların talep ve istekleri sen her ne kadar karşı çıksan da dirensen de bir şekilde ön planda oluyor. Yani şefin veya müdürün işle ilgili bir şey olduğu zaman bunu yapılması gerekiyor dedikleri zaman sen ne kadar direnmeye çalışırsan çalış evet bir yere kadar yine değiştirebiliyorsun ama üst olanın dediği oluyor.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Özel bir güzellik merkezinde çalışan Katılımcı 24 ise; iş arkadaşlığı içerisinde iş adına alınacak kararların ortak fikir ve düşüncelerden ortaya çıkması gerektiğini belirtmiştir.

“Herkesin bence birey olarak kararlarını sunması önemli. Ortak bir karar çıkması bundan daha güzel. Ama kişilerin de bireysel olarak kararların sunmaları bence patronların da bunu önemsemeleri daha iyi olur.” (Katılımcı 24: 28, kadın, güzellik uzmanı).

Yine özel bir şirkette pazarlamacılık yapan Katılımcı 44 ise; kendi deneyimini şöyle aktarmıştır:

“Bizde şöyle oluyor; her sabah toplantımız oluyor. Patron yapılması gerekeni söylüyor. Biz yapabileceklerimizi söylüyoruz ama genelde patronun dedikleri oluyor. Fikrimizi alıyor; uyarıya kendine illaki yapar ama daha çok kendi istedikleri. Parayı veren kazanıyor yani.” (Katılımcı 44: 26, erkek, pazarlamacı).

Katılımcı 42 ise; çalıştığı ortamda alınan kararlar konusunda şunları dile getirmiştir:

“Kendi fikrim ön plandadır. Zaten şu an çalıştığım hastanede de başhekim dahil bunu izah ediyorum yani. Sonuç olarak çoğunlukla kendi bildiğimi yapmaya devam ediyorum.” (Katılımcı 42: 3, erkek, nöroloji uzmanı).

İş yerindeki kıdem (çalışma süresi): Yaş bakımından kişiler arasında iş yaşamındaki grup baskısı ve bu baskının özellikleri pek fazla değişkenlik göstermese de iş yerindeki kıdem konusunda çalışma hayatında oldukça hiyerarşik durumlar ortaya çıkabilmektedir. Aynı pozisyonda çalışan kişilerde dahi o iş yerinde daha önceden çalışmaya başlayan kişi ile iş yerinde daha sonra çalışmaya başlayan kişi arasında bir fark olduğu ve bunun bazı durumlarda baskı aracı olarak kullanılabilirdiği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Katılımcı 38, iş konusundaki karar alma mekanizmasını kıdemle ilişkilendirerek şu şekilde ifade etmiştir:

“Şöyle: Bu işe göre değişir. Benim işimde hiyerarşik bir düzen var. Üstümde müdürüm koordinatörüm filan var. Onlar ne diyorsa onu yapmalıyım. Benimle eşit pozisyonda olanlarda tecrübeye bağlı. Aslında bazen tam tersi de oluyor. Biraz o işle ilgili yaşantıya da bağlı.” (Katılımcı 38: 27, erkek, bilgi-işlem uzmanı).

İş Etiği ve Kuralları: Kendileriyle mülakat yapılan kişilerden bazıları iş yerindeki herhangi bir karar ve talep konusunda buna nasıl cevap vereceklerini belirleyen belirli yazılı kurallar ve etik ilkeler olduğunu dile getirmiştir. Özellikle bazı çalışanlar işverenlerinin isteklerine bu etik ve yazılı kurallar dışında cevap veremeyeceklerini belirtmişlerdir.

Katılımcı 35:

“Burada bir şey vardır. Bizim şirketlerde belli etik kurallar vardır. Yapılan tüm işler buna bağlıdır. Bu kurallar çerçevesinden dışındaki istekleri gerçekleştirmek tek kelimeyle yasak ve çalışana çok ciddi sıkıntılar veriyor. O yüzden yöneticinin de çalışanın da istek ve beklentilerinin hep sınırları olur.” (Katılımcı 35: 37, erkek, ilaç mümessili).

İşletmenin boyutu (küçük/büyük) ve kurumsal olup olmaması: Çalışma hayatında yer alan küçük ölçekli işletmelerin sahipleri ya da işverenler *“patron gibi davranmak”* kavramını çokça dile getirmişlerdir. Bu davranışın birey üzerinde yine bir grup baskısı meydana getirdiği ancak her halükarda kurumsallaşmış büyük ölçekli firmalara oranla baskının mahiyetinin daha az olduğunu, ya da belki yaptırımlarının daha hafif olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Daha kurumsal ve özellikle özel sektördeki şirketler veya firmalarda ise çalışanlar üzerindeki grup baskısının daha yüksek bir düzeyde işlediğini

söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Özellikle belli bir kotanın üzerinde olması beklenen satış baskısı, mesai saatlerindeki esneklik, günlük uzun çalışma süresi gibi konularda özel şirketlerde baskı hemen hemen her zaman daha yoğun şekilde hissedilmektedir.

Bir kimsenin iş arkadaş grubunun tamamı veya içlerinden biri kendisinden farklı davranmak istediğinde arkadaşlık konumundan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki ve sadakat gösterme mecburiyetiyle üzerinde manevi bir baskı hissedip hissetmediği ya da kişinin böyle bir duyguya kapılıp kapılmadığına dair fikir, değerlendirme ve deneyimleri kendileriyle mülakat yapılan katılımcılara sorulduğunda; kişilerin iş yerlerinde kimi zaman kendi seviyesinde bulunan, aynı konumlarda çalıştığı iş arkadaşları kimi zaman da üstleri olarak nitelendirebileceğimiz patronları/işverenleri tarafından belirli şekillerde baskıya maruz kaldıklarını ve bu baskının özneleşme deneyimleri üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisinin bulunduğunu dile getirmemiz mümkündür.

Baskı unsurları, konuları veya zamanları farklılık gösterse de aile ve arkadaşlık grubu gibi birincil sosyal ilişkilerin yürütüldüğü gruplardan farklı olarak iş hayatı grubunda kişiler karşılaştıkları baskılara uyum gösterme konusunda kendilerini daha mecbur hissetmekte ve aksini yaptıkları takdirde iş hayatlarının tehlikeye gireceğini ve yaptırımların sonuçlarının ağır olabileceğini dile getirmektedirler. Devlet kurumlarındaki çalışanlardan özel kurum veya küçük ölçekli özel işletmelere kadar birey iş hayatında baskı unsurunu hemen hemen her daim hissetmektedir. Ancak kişilerin, yukarıda da belirttiğimiz gibi, iş ortamındaki konumları baskı unsurunu etkileyen en birinci unsurdur. Katılımcılardan yönetici veya patron konumunda olan bireyler genellikle baskıyı hissettiren taraf iken, çalışanlar veya işçiler ise bu baskıyı hisseden taraf olarak çalışmamızda karşımıza çıkmaktadırlar.

29 yaşında ve devlet memuru olarak iş hayatında yer alan Katılımcı 12, kendisinden daha eski olarak o kurumda çalışan kişilerin bazı durumlarda “mantıksız” da olsa o işin eski yöntemlere göre yapılması gerektiği konusunda ısrar edip, bir baskı unsuru oluşturduklarını ifade etmiştir.

“İş yerinde baskı tabii ki oluyor evet. Kötü hissettiriyor. Evet. İş yerinde birtakım çok eskiden uygulanan yöntemler var. Bunları kaldırmak istiyoruz. Şu an mesela biraz daha hani bizce gereksiz olan ve mevzuata da çok etkisi olmayan şeyler var. Biz bunları daha yenilikçi şekilde yapmak istiyoruz. Bunun için çok uğraştık, birtakım dilekçelerin

alınmaması için. Kazandık sonunda da işte müdürlerle filan görüştük. Ama tabii zorlu bir süreç oldu. Bize tepki gösterdiler, kısıtlamaya filan çalıştılar. Kendi dediklerinin olmasını istediler. Bu da tabii insanı baya bir baskı altına alıyor.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

“Mensubu olunan iş arkadaşlığı grubunun bir bütün olarak ya da içlerinden birinin istekleri, talepleri veya kararlarına razı olma, benimseme veya karşı çıkmanın sınırları nerede başlayıp nerede bitmeli?” sorusuna verilen farklı cevaplar mevcuttur. Örnek vermemiz gerekecek olursa Katılımcı 3 çok uzun zamandır aynı patronla çalıştığını, bu nedenle de aralarındaki işçi-işveren sınırlarının daha farklı olduğunu belirtmiştir.

“Bu soru çok zor. Az önce sen de gördün patronumu. 18 yıllık bir geçmiş var. İlk zamanlarda biz aynı odada çalışırdık. Yani belki 3-4 senelik olsam belli mesafeler olabilirdi ama şu an bu saatten sonra mesafe koyma imkanın olmuyor. Çünkü ailecek de görüşüyoruz. Bazen oluyor ki, patronun yemeği geldiği zaman çatal bıçağını ayarlıyorsun. Artık dese ki düz duvara tırman, tırmanıyorsun. Bazen yemek döktüğü gömleğini bile çıkartıp yıkıyorsun yani. Yıkamama imkanın yok.” (Katılımcı 3: 38, kadın, yönetim kurulu üyesi/denetmen).

Kişilerden bazıları da iş ortamında kendilerini kısıtlanmış ve arada kalmış hissettikleri farklı durumlara örnekler göstermişlerdir. Katılımcı 6 iş ortamında kendini nasıl hissettiğine dair şu ifadeleri kullanmıştır:

“Evet özellikle tez konum ve tez danışmanımı seçeceğim dönemde bilmiyorum her üniversitede bu oluyor mudur ama, iki farklı hocam arasında kaldım ve biri kesinlikle beni seçmen lazım diyerek engellemeye, kısıtlamaya çalıştı benim seçimlerimi. Çok kötü bir durum tabii. Çok arada kalmış hissettim. Kendi kararımı da veremedim tam anlamıyla. Arada kalmışlık olmaz mı hem de çok keskin oldu bu. İki farklı düşünceyi savunan hoca arasında kaldım ve inanılmaz zor bir durumdu. Hala da bölümde karşılaşmaktan çekiniyorum yani diğer hocayla.” (Katılımcı 6: 24, kadın, araştırma görevlisi).

Kendileri yönetici pozisyonunda ya da iş yeri sahibi/patron pozisyonunda olan bireyler ise bu baskı unsurunu kullanarak çalışanları üzerinde bir kontrol kurmayı amaçlayan kişilerdir. Örnek olarak Katılımcı 7, konumundan kaynaklı olarak şu cümleleri kurmuştur:

“Bu zamana kadar hiç baskı hissetmedim biraz da konumdan kaynaklı sanırım. Ben de işin durumuna göre baskı değil de yönlendirme yapmışımdır. İş daha iyi yapması, müşteriyle daha iyi ilgilenmesi için.” (Katılımcı 7: 24, erkek, kuaför).

Özel hayatlarıyla ilgili belli sınırlar koyan ve işverenlerin bu sınırlar dışındaki isteklerini yerine getirdiklerini ifade eden katılımcıların yanı sıra özel hayatlarını da yaptıkları işe göre şekillendirdiklerini dile getiren katılımcılarımız da mevcuttur. Katılımcı 11 özel yaşamına iş yerindeki konumu ve kendinden beklenenler nedeniyle belirli kurallar ve sınırlarla devam ettiğini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir.

“Karşıyorlar bireysel hayatıma da. Ben biraz daha farklı bakıyorum bu konularla ilgili. Eğer kurumuma bir zarar veriyorsa benim bireysel davranışlarım kesinlikle onları dinlerim. Mesela ben Facebook kullanmıyorum. Eğer benim yaşam tarzım çalıştığım kurumun tarzına birazcık olsun aykırıysa yöneticimi dinlerim. Çok baskı da oldu. Sustuğumuz çok dönemler oldu. Bizler biraz daha eski ve yönetici pozisyonunda olduğumuz için sesimizi çok çıkardığımız günler de oldu. Söylediklerimizi kabul ettirdiğimiz dönemler de oldu. Sadece biraz zaman geçmesi gerektiğini edebilmek için. Ama çoğunluğunu ikna ettiğimiz gerçeği de ortada. Yani sadece ben değil benim pozisyonumda 11 arkadaşım daha var daire başkanlığında hepimiz aynı şekilde davranıyoruz.” (Katılımcı 11: 34, kadın, satın alma görevlisi).

Bunun yanı sıra iş yerinde kendi fikirlerini dile getiren ve üstlerine de bunu kabul ettirmeye çalışan Katılımcı 12 iş arkadaşlarının tamamının kendine karşı çıktığı bir konudan şu şekilde bahsetmektedir.

“Tamamı karşı çıktı. Evet bazen oldu işle ilgili ama işin yapılış şekliyle ilgili. Onların taleplerini. Önce onların ne söylediklerini, acaba gerçekten mantıklılar mı ben mi yanlış yapıyorum diye düşünürüm. Sonra baktım ki, benim söylediğim şey de onların söylediği şey de sonucu değiştirmiyor sadece benim söylediğim şey biraz daha pratik yoldan gitmeyi sağlıyor. Bununla ilgili sorun yaşıyoruz. Bunu şef ve müdüre intikal ettirdik bizden üste olanlara. Şef benim dediğimi yapın dedi müdür diğerinin dediği gibi yapalım dedi. Bu biraz daha sürüncemede kaldı. Şu an bazı dosyalar benim yöntemimle bazıları hala eski yöntemle işleniyor. Orta seviyede bir şey oldu diyebiliriz.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Bu örnekte gördüğümüz gibi çalışanlar kendi fikir ve önerilerini bazı durumlarda tam anlamıyla olmasa da kısmen üstlerine kabul ettirebilmekte ve söz hakkı sahibi olarak özneleşme deneyimlerine olumlu anlamda katkı sağlayabilmektedirler.

Ancak “kısıtlanmışlık” duygusu veya “engellenmişlik” hissi şirket çalışanları arasında da oldukça yaygındır. Bunu birkaç farklı örnekle de açıklamamız mümkündür. Ancak bariz olarak gözlemlenen şudur; katılımcılarımız genellikle bazı konularda işin yapılış şekli ya da işe olumlu katkı yapabileceklerini düşündükleri noktalarda kısıtlandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı 13;

“Evet kısıtlama oldu. Bizim programımızı ben yükseltmek istedim ama maalesef sertifikam olmadığı için bana izin vermediler. Aslında bilgisayar programlarıyla uğraşmayı da çok severim kendime güveniyordum. Program yazmayı severim. Ben sundum kabul etmediler, bilgisayar sertifikam olmadığı için sınırladılar yani. O programı da alıp evde kullanıyorsun. Kendi bilgisayarımda farklı bir şekilde kurdum hani anlattım filan ama istemediler. Kendileri kaybederler. Kötü hissettirdi tabii bu.” (Katılımcı 13: 25, erkek, bankacı).

İş yerindeki fikir kısıtlamaların varlığını dile getiren ancak onlarla farklı şekilde başa çıkma mekanizması geliştiren Katılımcı 3 ise şunları ifade etmiştir:

“Olur kısıtlama tabii. Diyelim ki sistemde (satın alma prosedürlerindeki bir değişiklikten bahsediliyor) değişiklik olduğu zaman ben araştırmışumdur analizini yapmışumdur ama onun sabit bir fikri vardır bunu yapacaksın der. Bunu çok fazla tartışmaya da gerek kalmadan dediğini yaparım. Bu zaten eksi bir sonuç getirecekse bu zamanla belli olur ve geri dönüşte de benim kararımın yüzde 80i uygulanır zaten. Hemen hayır demem çünkü hayır dediğim de çok büyük katliamlar çıkacaktır. O patron, ben elemanım. Ama yaptıktan sonra eksiyle dönerse düzeltilmesini yaparım. 1 hafta sıkı bir çalışmayla.” (Katılımcı 3: 38, kadın, yönetim kurulu üyesi/denetmen).

Bir devlet kurumunda çalışan Katılımcı 20 ise, bazı durumlarda üstlerinden gelen baskıyı şu şekilde ifade ederek işin etik ve doğru yapılması adına bu durumlardan rahatsız olduğunu açıkça dile getiriyor:

“Çalıştığım iş için konuşayım. Mesela ben ekonomik destek birimindeyim. Bazen oluyor ki, aileye yardım yapılmasa da olur. Mesela bakıyoruz bazı kriterlerimiz var onlara göre değerlendiriyoruz. Ama gel gör ki bir telefon yetiyor. Benim üstüm, il müdürü filan. Bu kişilere yardım bağlanması gerekir. Bağlansa iyi olur gibi. Bu şekilde telefonla karşılaşıyorsun. Yani hayır diyemiyorsun. Kendi kararının pek de önemi yok ne isterlerse yapmak zorundasın. Bazen de idarecilerin sözünü dinlemediğimi düşündüğümde zamanla onların haklı olduğunu gördüğüm de oluyor ama nadir.” (Katılımcı 20: 27, kadın, sosyolog).

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi bazı baskı mekanizmaları çok daha üst düzeydeki konumlardan gelmekte ve yapılması zorunlu olabilmektedir. Bu durum çalışanları hem özneleşme, kendi fikirlerini beyan edebilme açısından kısıtlamakta hem de işin yapılaş şekli açısından etik unsurları zedelemektedir.

İş yerindeki isteklerin sınırlarının ne olduğuna dair de farklı cevaplar mevcuttur. Örneğin Katılımcı 26 iş yerinde nereye kadar hangi sınıra kadar işverenin isteğini yerine getirebileceğine dair şunları dile getirmiştir.

“Tabi ki bahsettiğim gibi önceden de benim için ahlak kuralları toplumsal kurallar önemli. Patronumun alacağı kararlar birilerine veya bir kişiye de olsa zarar verecekse kesinlikle karşısında dururum.” (Katılımcı 26: 35, erkek, ilaç mümessili).

Sınırların neler olabileceğine dair Katılımcı 42 ise;

“Dünya görüşüme, dini inancıma, geçirdiğim tecrübeler doğrultusunda oluşan kişiliğime; bunlara zarar verecek ölçüde olursa karşı çıkarım.” (Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı) ifadelerini kullanmıştır.

Öğretmen olan Katılımcı 46 ise iş yerinde kendisinden yapması istenen taleplerin sınırlarının neler olabileceğine dair aşağıdaki cümleleri dile getirmiştir:

“Tabi sınır var. Benim işimi baz alırsak; çocukların mutlu olmayacağı veya onlara gerçekten biyolojik olarak saygı duyulmadığı zamanlarda buna karşı çıkarım. Çocuğun tarafında olurum her zaman. Onları üzmeyecek bir şeyse, yapmam gereken bir şeyse, uygulamam isteklerini.” (Katılımcı 46: 25, erkek, okul öncesi öğretmeni).

İş yerindeki bu sınırların belirleyicisi olarak kişisel haklar ve karakter çizgisi kelime grupları da sıkça dile getirilmiştir. Katılımcılar kendileri ile hiç bağdaşmayacak olan talep ve isteklere kesinlikle karşı çıkacaklarını dile getirmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Katılımcı 51:

“Evet yani kişisel haklarıma çok fazla müdahale ettiklerini düşündüğümde rahatsızlığımı dile getiririm. Hatta belki karşı bile çıkabilirim. Çok ince bir çizgi çünkü bu kritik.” (Katılımcı 51: 24, kadın, rehber öğretmen).

İş ortamında baskı ve kısıtlanmaların genellikle hep var olduğunu dile getiren bir başka katılımcımız olan Katılımcı 25 ise şeklen bir baskıya maruz kaldığını ifade etmiştir:

“Genelde baskı olur. Eğer patronun siyasi düşüncesi yaşam tarzı farklıysa sizden de ona uymanızı bekler. Sizin ona vereceğiniz tepkiye göre şekillenir bu. Yaşadım bu tarz bir şey. Mesela ilk başlarda top sakalla gidiyordum, patron sevmiyordu. Manevi baskı değil de biraz şekilcilikle alakalı. Onlar o şekilde görmüşler onlara ters gelen bir şey. Benim babam da 25 yaşına gelene kadar sevmezdi top sakal. Sonra sonra o da alıştı. Karışmıyor artık.” (Katılımcı 25: 37, erkek, ziraat mühendisi).

5.4. İŞ YERLERİNDE KENDİLERİ OLAMADIKLARINI HİSSETTİKLERİ HALLER

İş yerinde “kendisi olamamak”, “kendisini rahat ifade edememek”, “belirli düşünceleri kendisine saklamak” gibi kelime grupları özneleşme deneyiminin önüne geçen

durumları ifade etmek için sıkça kullanılan kelime gruplarıdır. Özellikle, yönetici veya patron konumunda olmayan katılımcılarımız iş ortamında zaman zaman bunu hissettiklerini dile getirmişlerdir. Hatta iş hayatlarına bağlı olarak düşüncelerini kendisine saklamaya alışkın bir çalışan kesim dahi mevcuttur. Özellikle aksi davranış ya da düşünce sergilendiğinde yaptırımlarının ağır olabileceğini, sonucun işten çıkarılmaya kadar gidebileceğini düşündüklerinden sessiz kalmayı tercih emektedirler. Genelde bazı katılımcılar üstlerine ya da patronlarına işle ilgili yeni bir fikir verme konusunda daha ılımlı olmakla birlikte çoğu, fikir ve düşüncesinin hiç dikkate alınmadığını düşündüğünden kendini ifade etmekten kaçınmaktadır. Özetlemek gerekirse, iş hayatında ya da iş arkadaşlarının yanında tamamen kendisi olduğunu düşünen, kendisini özgürce ifade ettiğini söyleyen çok az sayıda kişi vardır.

İş yerindeki arkadaşlarından farklı bir yaşam anlayışına sahip olduğu için o ortamda kendisi olamadığını dile getiren Katılımcı 12;

“Evet. İş hayatında oluyor kesinlikle. Kötü hissettirdi. Çünkü şöyle bir şey var. İş yerindeki insanlar çok sıradan, hani şöyle sıradan hepsinin mantalitesi işte evlenip çocuk sahibi olalım filan, kendilerine çok fazla vakit ayırmıyorlar. Ben de biraz kendime vakit ayırmayı belki onlara oranla farklı olduğum için seviyorum. Bu mesela iş yerindeki birçok arkadaşlar çok fazla yakın olmamı engelliyor. Çünkü kafa yapısı olarak çok fazla yakın değiliz.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Aynı şekilde Katılımcı 47 iş arkadaşları ile tartıştığı bazı konularda psikolojik olarak kendisini huzursuz hissettiğini dile getirmiştir:

“Dönem dönem hissediyorum kendim olamadığımı. Hatta haklı olduğum halde özür dilediğim bile oldu. Bayanlara laf anlatmak biraz zor. Kendi düşüncesi varsa haklısın özür dilerim, uzatma, dediğim halde konu çok uzadı. Bu durumda aşırı bunaldım. Yani onla iş arkadaşı olmasam çok farklı olurdu. Yani ben 2 aydır raporluyum ameliyat oldum ama dönünce yine yüzlerine bakacağım, mecburum. Yani sırf bunu kafama taktığım için geceleri uyuyamadım bile. Kendimi sıktım yine de kötü bir şey yapmadım. Ama iş arkadaşım olmasa eminim çok farklı davranırdım. Müdüre beni tehdit etti dedi benim için. Müdürün kendisiyle de konuştum, o da “bende neysen hala aynısın, merak etme” dedi. O şekilde yani.” (Katılımcı 47: 23, erkek, satış danışmanı).

İş hayatında hem görsel hem de içsel bağlamda kendi olamadığını ifade eden Katılımcı 38:

“İş hayatımda genelde kendim olamıyorum zaten. Görsel, fiziksel giyiniş anlamında içsel olarak da. İçsel olarak derken davranış, tamamen kısıtlı durumda davranışlarım.” (Katılımcı 38: 27, erkek, bilgi-işlem uzmanı).

Mesleki anlamda istemediği bir iş yaptığı için kendisini iş ortamında rahat ve özgüvenli hissetmediğini belirten Katılımcı 53:

“Ben kendimi, meslek olarak belki bu olabilir istediğim işi yapamadım diye düşünüyorum yani kendimce. O yüzden de başarılı olamadım bu meslek dalında. İstedğim mesleği yapsam çok daha farklı olabilirdi diye düşünüyorum ama olmadı.” (Katılımcı 53: 52, erkek, tıbbi malzeme üreticisi).

İş hayatı içerisinde kendisini “robot”, gibi hissettiğini ifade eden bir katılımcımız şu ifadeleri kullanmaktadır; Katılımcı 34:

“Hissettim. Uzaktan kumanda edilen robotlar gibi hissettiğim zamanlar olmuştur. Kötü bir his.” (Katılımcı 34: 25, erkek, inşaat teknikeri).

İş hayatında çok mutlu olduğunu ve baskı altında olmadığını söyleyen katılımcılarımızın sayısı oldukça azdır. Bu kişilerden çoğu da zaten yönetici ya da iş yeri sahibi/patron konumundaki kişiler olup, onların baskı hissettikleri nokta işin yetişmemesi, ticaretin getirisi olan psikolojik gerginliklerdir. Üzerlerinde ekstra bir işveren baskısı ya da üst konumdan gelen baskılar onlar için geçerli değildir.

Katılımcılardan hepsi iş hayatlarını devam ettirebilmek ya da iş ortamında huzurlu olabilmek, işverenlerinin ve işin gereklerini yerine getirebilmek adına belirli durumlarda fedakarlık ettiklerini dile getirmişlerdir. Kişilerden bazıları bu fedakarlıkları yaptıklarında işin iyi yapıldığı, aldıkları parayı gerçekten hak ettikleri düşüncesinde olduklarından kendilerini mutlu hissetmiştir. Bazıları ise hem yaptıkları fedakarlıkların karşılığını alamamak hem de özel hayatlarında kendilerine yeterince vakit ayırmamaktan ötürü bu durumlarda kendilerini kötü hissettiklerini dile getirmişlerdir.

Bu durumu Katılımcı 11 şu sözlerle ifade etmiştir.

“Çok yaptım fedakarlık. Çocuğumu görmeden büyüttüm. Şu anda konuştuğumuz yer için söyleyeyim ben bu projenin sekreteriydim. Eşim de eski şube müdürümüzdü. Oğlum

7 buçuk yaşında bu merkez 6 yaşında. Koyulan taşından, havuzun içindeki suya kadar her şeyinde buradaydım. İki kere ayağımı kırdım, bir ameliyat atlattım. İki cenazem oldu. İkinci günlerinde buradaydım. Ama yine olsa gecesinde gündüzünde her arandığımda yine burada olurum. Fedakarlık olan kısım şu: Ben işimi severek yapan biriyim. Bence sevmediğiniz işi yaparken mutsuz olursunuz. Yaptığım fedakarlıklar adına mutluymum ama çocuğumu ihmal ettiğim için sıkıntı. Ama arta kalan bütün zamanımı onunla geçiriyorum. Sezon dışındaki tatillerimizi hep onunla planlıyorum. Yaz tatili yapamıyoruz ama kış tatili yaptırıyorum. Yazın babayla kışın anneye tatil yapıyor. Ben mutluymum ve bunun için bir karşılık ve bir taç da beklemiyorum yani genel olarak bu.” (Katılımcı 11: 34, kadın, satın alma görevlisi).

Bu durumlardan mutlu olduğunu ifade eden katılımcılarımız aksine fedakarlık yapmaktan ötürü kendilerini mutsuz ya da kötü hissettiklerini dile getiren katılımcılarımız da mevcuttur. Katılımcı 51:

“Yaptım. Fazla mesai de yaptığım oluyor. Kendi işim haricinde yaptığım işler de oluyor başka alanlara yönelik işler de yapıyorum. Yani yoruluyorum bazen hani bünyem kaldırmıyor, tükeniyorum bazı şeylere karşı tahammülsüzleşebiliyorum. Olumsuz duygular yani.” (Katılımcı 51: 24, kadın, rehber öğretmen).

Birtakım katılımcılarımız ise iş adına yapılan fedakarlıkların normal olduğunu, olması gereken bir sistem olarak işlediğini ve bu durumda nötr duygularla çalıştıklarını söylemişlerdir. Örneğin Katılımcı 14:

“Evet. Öğle arasında yemek saatinde görüşme aldım. Hafta sonu görüşme aldım. Gece 11’lerde telefonum çaldı, görüşmeye gittim. Rutin olması gerekenmiş gibi. Kötü bir his değil. Oldu, bitti, gitti yani çok üzerinde durabileceğim bir konu değildi.” (Katılımcı 14: 36, erkek, psikolog).

Yapılan işten dolayı aşırı fedakarlık yaptıklarını ancak bu durumda bedenen yorgun olsalar da vicdanen kendilerini mutlu hissettiklerini belirten katılımcılarımız bir sosyal yardım kuruluşunda çalışmaktadır. Örneğin Katılımcı 20:

“Çok. Önümdeki dosyalara bak. Aylık 70 tane dosyam oluyor. Bunların her biri ekonomik destek alan ailelerimizin dosyası ve yetişmiyor. Hem incelemeye gideceksin hem görüşme alacaksın, hem anne baba çocukla görüşeceksin ve 5 sayfalık bir rapor sistemimiz var. Bunu yazacaksın. Tabi ki yetişmiyor ve eve götürüyorum. Hafta sonu çalışıyorum. Tatil yapmayacağım mesela bu hafta sonu. Ben bunları yapmasam bizim ailelerimiz içinde yardımı kesilen de olabilir. Onlar para alamadığı zaman ben gece rahat uyuyamam zaten. O yüzden çok huzurlu hissediyorum. Ben, ama bazen de, şey diyorum, nereye kadar çünkü bunu her ay yapıyorum ve bir sonraki ay da benden isteniyor. Severek yapıyorum şu an sıkıntı değil ama 3-5 sene sonra ne olur

bilemiyorum. Ama bunu yapmasan kötü hissederim galiba.” (Katılımcı 20: 27, kadın, sosyolog).

Örnek bir olay üzerinden işi adına yaptığı fedakarlığı anlatan Katılımcı 38 ise bu durumun kendisini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

“Çok defalar. Mesela hafta sonu çalıştım. Gece 12'lere kadar çalıştım. İşim için Ankara'ya toplantıya gitmişim. Gece 2'de yola çıktım arabayla akşam 6 gibi yola çıktım gece 11 gibi Samsun'a geldim hiç uyumadım. Başka şoför de yoktu. Yorgun ve emeğimin karşılığını da alamadım açıkçası. Normalde bunlar mesai olarak yazılır. Ama gittiğim sırada prosedür değişmişti. Kendi cebimden ödedim yani yemeğimi mesela. İnsan ister istemez hani babamın işi değil ki, neden kendimden bu kadar çok veriyorum diye düşünüyor. Ben zaten genelde sinirli biri olduğum için o günün ertesi günü koordinatörümle bile tartıştım. Tabi ertesi gün de sabah 7de kalkıp işe gittim.” (Katılımcı 38: 27, erkek, bilgi-işlem uzmanı).

Çalışmamızın en kritik noktalarından biri de iş hayatındaki bireyin, yaşadığı hissettiği ya da maruz kaldığını ifade ettiği grup baskısının zamanla yeri, şiddeti, yaptırımları ve normları değişse dahi baskı unsurunun asla tamamen yok olmadığı gerçeğini dile getiriyor olmasıdır.

Aynı zamanda hem üst pozisyonlardaki çalışanlar (patron, yönetici, sermayeci,..v.b) hem de alt pozisyonlardaki çalışanlar (işçi, memur, satış temsilcisi,..v.b) tarafından iş hayatındaki grup baskısının kaynağı -ki bu kaynak genellikle yönetici konumundan gelmektedir- hem de baskının yöneldiği, hedef aldığı bireyin hayatında ne gibi etkiler meydana getirdiğini incelemesi bakımından çalışmada baskı mekanizmasının her iki tarafına da yer verilmiştir.

Genel bir sonuç çıkarmak adına şunu söyleyebiliriz ki; birincil sosyal grupların aksine iş hayatı gibi ikincil veya resmi statüdeki bir sosyal grupta birey özneleşme deneyimi açısından oldukça farklı baskılara maruz kalmakta ve bu baskılar karşısında da çoğunlukla sessizliğini korumaktadır. Bunun nedeni olarak da iş hayatında karşı çıkma davranışı kullanıldığında çalışanın işinin elinden alınmasına kadar işleyebilecek olan yaptırım mekanizmalarıdır. Dolayısıyla iş hayatında kişilerin, kendilerini rahat ifade etmekten ziyade bir işe ihtiyaç duyduklarından susma eylemine yöneldikleri de görülmektedir.

SONUÇ

Önceki üç bölümde yapılan inceleme ve analizlere dayalı olarak bu araştırmanın ampirik verilerinden birbirleriyle karşılaştırılabilir bir dizi örüntü ve bu örüntülerin mahiyeti kuramsal tartışmalar ile birlikte düşünüldüğünde sekiz temel sonuç çıkmaktadır. Araştırma verilerinden ortaya çıkan temel örüntüleri bu örüntülerin kendileriyle eklemleştikleri birey ve grup özellikleri ile özneleşme konuları itibariyle basit bir tablo düzeneğinde paneller halinde göstermek mümkündür. Buna göre ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 2: Grup Türüne, Bireylerin Özellikleri ve Konusuna Göre Özneleşme Deneyiminin Aldığı Şekil	
Panel I. Yaş etkeni	
Aile	Katılımcıların büyük bir çoğunluğu daha genç yaşlarda iken veyahut 18 yaşından önce ailelerinin sözlerini dinlemek ve onların isteklerini yerine getirmek konusunda daha ılımlı davranırken yaşları ilerledikçe bu anlamda zorlandıklarını dile getirmektedirler
Akran	Arkadaşlık grubunda 40 yaş ve üstü bireyler grup kararlarına uyum sağlamada daha ılımlı iken, 20-30 yaş arası kişiler bu konuda daha temkinli yaklaşmakta ve bireysel kararlarını ön planda tutmaktadırlar.
İş yaşamı	İş yaşamında yaş önemli bir etken değildir. Bunun yerine aynı iş yerinde çalışan kişiler arasında ne kadar süredir orada çalışmakta olduğunun karşılığı olan kıdem ve bundan ortaya çıkan otorite daha etkili bir unsurdur. Kıdem olarak daha yüksek olan kişiler özneleşme deneyimlerini gerçekleştirirken diğerlerine oranla daha rahatlırlar.
Panel II: Cinsiyet Etkeni	
Aile	Kendileriyle mülakat yapılan kişiler arasında da kadın katılımcılar ailelerinin karar ve isteklerine uymada daha ılımlı davranışlar sergilerken, erkek katılımcılarımız kendi hayatlarına dair kritik kararlar dışında pek de uyma davranışı göstermemektedirler. Yaşanacak şehrin seçimi, evlenilecek kişinin seçimi gibi konularda ise her iki cinsiyetin de benzer tepkiler gösterdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır.
Akran	Akran-arkadaşlık grubunun özneleşme deneyimine etki etme seviyesinde cinsiyetin aslında çok bariz bir farklılık yaratmamaktadır. Ancak arkadaş gruplarıyla ortak karar alınması gerektiğini dile getiren 23 kişiden sadece 7'si erkek geri kalanlar kadındır. Bunun yanı sıra bireysel fikrin ve özneleşme deneyimlerinin daha değerli olduğu görüşünü savunan 18 kişide kadın ve erkek cinsiyetlerinin eşit şekilde dağıldığını görmemiz de mümkündür.
İş yaşamı	Katılımcıları cinsiyetleri iş yerinde veya ikincil gruplarında özneleşme deneyimlerine etki edecek ölçüde bir etkinliğe sahiptir. Örnek vermemiz gereken olursa kadın katılımcılarımızın otoriter figüre/patrona/yöneticiye karşı daha ılımlı davranışlar sergiledikleri ve hiyerarşik düzen içerisinde kendilerine verilen rolleri yerine getirmede erkeklere oranla daha az itiraz mekanizmasına başvurdukları gözlenmektedir.

Panel III: Eğitim Düzeyi	
Aile	Katılımcılar arasında eğitim düzeyi yükseldikçe ailenin istek ve taleplerini sorgusuz şekilde yerine getirme davranışının sergilenmesi azalmaktadır. Lisans mezunu olup bireyleşme deneyimlerine daha az vurgu yapan katılımcılar da mevcuttur fakat bu kişiler yaş penceresinden bakıldığında 35-40 yaş üzerinde olduklarından geleneksel Türk aile yapısını savundukları ve bu yapının korunması adına büyüklerin sözünü dinlemenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir.
Akran	Eğitim düzeyinin ne olduğu akran/arkadaşlık grubundaki özneleşme deneyimleri üzerine etki eden bir unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır.
İş yaşamı	Eğitim düzeyi kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında, iş yaşamındaki özneleşmeye etki edecek güçte bir unsur olmamakla birlikte, yalnız doktora mezunu katılımcımızın iş yerinde kendi fikir ve taleplerini uyguladığından bahsetmeden geçmemiz de doğru olmayacaktır. Ancak bu spesifik örnek dışında eğitim düzeyinin iş yaşamındaki özneleşmeye etki ettiği başka bir durumla karşılaşılmamıştır.
Panel IV: Ekonomik Durum	
Aile	Ekonomik durum, aile grubu içindeki özneleşmede etkili bir unsur değildir. Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında ekonomik durum olarak yüksek gelirli ya da dar gelirli kişilerde aile içi uyma davranışında gelirin bir önemi gözükmemektedir.
Akran	Tıpkı aile grubunda olduğu gibi ekonomik durumun ne olduğu kişinin arkadaş grubu içerisindeki özneleşme deneyimine herhangi bir etkide bulunmamaktadır.
İş yaşamı	İş yaşamında ise, ekonomik durumun yükselmesi çalışmaya ve iş yerindeki konuma bağlı olduğundan ekonomik durumun özneleşme üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğunu söylememiz mümkün değildir.
Panel V: Gruba Yüklenen Anlam	
Aile	Aile grubunda, aileye verilen değer arttıkça, kişinin benimseyerek uyma davranışı gösterme eğilimi de artmaktadır.
Akran	Arkadaşlık grubu için ise, kişiler herkese aynı tepkileri vermemektedirler. Kendileri için daha değerli ve önemli kabul ettikleri arkadaşlarına karşı daha ılımlı olmakta ve uyma davranışı göstermede daha rahat davranmaktadırlar. Ancak yine de bu durum aile için sergilenen uyma davranışlarının yanında oldukça az örnek vermektedir.
İş yaşamı	Kişilerin iş yaşamında, içinde buldukları grubu nasıl değerlendirdiklerinin uyma davranışları üzerinde bariz bir etkisinin olduğunu söylememiz pek de doğru olmayacaktır. Yalnız yönetici/patron konumundaki kişiler değer verdikleri çalışanlarının fikirlerine önem verdiklerini ancak sonuca kendilerinin karara verdiklerini dile getirmişlerdir.
Panel VI: Grup İçi Konum	
Aile	Kişiler anne-baba olarak yer aldıkları aile grubunda daha kontrolcü ve hatta bazı durumlarda çocuklarına karşı daha baskıcı davranışlar sergilerken, evlat rolünü yerine getirdikleri ailelerde baskıya maruz kalan taraf olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle geleneksel yapılı ailelerde aile içindeki yaşlı bireylerin hem konum hem de yaş açısından etkin rol oynadıklarını söylememiz mümkündür.
Akran	Arkadaşlık grubunda mülakat yapılan kişilerden çoğu, baskı uygulayan ya da kendini o grupta lider olarak gören kişilerden kaçtıklarını ve grup içi kararların ortak alınması gerektiğini belirtmiştir. Burada konumdan ziyade, o arkadaşın, kişi için ifade ettiği anlamın ne olduğu önem taşımaktadır.

İş yaşamı	Konum unsurunun en çok etkili olduğu grup yaşamı, iş yaşantısıdır. Kişilerin iş yerlerindeki konumlarının ne olduğu ast-üst ilişkisinin hangi basamağında yer aldıkları gibi etkenler iş hayatındaki grup baskısına direkt etki eden unsurlardandır. Örnek vermemiz gerekecek olursa kişi yönetici, patron veya bir grup çalışmasındaki lider konumunda ise grup baskısına maruz kalan taraf değil daha çok bu baskıyı astları üzerinde uygulayan taraf olarak karşımıza çıkmaktadır.
------------------	---

Panel VII: Üzerinde Karar Alınacak Konunun Ne Olduğu/İçeriği	
Aile	Bu etken her üç grup yaşamı üzerinde de etkilidir. Aile grubunda katılımcılar hayatlarıyla ilgili kritik önem taşıyan noktalarda ailelerinden fikir alma, onlara danışma gibi seçenekleri göz önünde bulundurdıklarını söylemişlerdir. Tamamen aile ve onun kararlarından kopman gerçekleştiğini söylemek pek doğru olmayacaksa da bazı katılımcıların ailelerinden bağımsız kararlar aldıklarını da söylememiz gerekmektedir.
Akran	Arkadaşlık grubunda katılımcılar arkadaşlık gruplarının hayatlarındaki önemli karar konularında bir fikir beyan etmekte özgür olabileceklerini ancak son kararı yine kendilerine bırakmaları gerektiğini dile getirmişlerdir.
İş yaşamı	İş yaşamında ise, kişiler işle ilgili olan konularda kendi özneleşme deneyimlerini tam olarak gerçekleştiremezken, iş dışı özel yaşamları ile ilgili olan konularda iş etiği gereği iş arkadaşlarının söz sahibi olmadıklarını dile getirmişlerdir. Ancak bazı durumlarda üst konumdakiler, çalışanlarının aile yaşamları, kıyafetleri gibi konularda da baskı uygulamaktadır.
Panel VIII: Grup İçi İlişkiler	
Aile	Ailenin değişen anlamları ve aileye verilen önemin değişim göstermesi ile birlikte kişilerin uyma davranışı sergileme eğilimleri de değişmektedir. Geleneksel ailelerdeki ilişki biçiminden yani daha hiyerarşik ve sistematik bir biçimden modernleşme ile oluşan ailelerdeki eşitlikçi ilişki biçimine doğru bir değişim olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.
Akran	Arkadaşlık gruplarında kişiler, baskın karakterde olan, gruba liderlik etmeye çalışan bazı arkadaşlarından aslında uzaklaşmak istediklerini ancak grup içinde huzursuzluk çıkmasını istemediklerinden bazı durumlarda uyma davranışı sergilediklerini dile getirmişlerdir.
İş yaşamı	Grup içi ilişkiler hiyerarşik bir yapıya dayalı olduğunda iş yaşamında bireyler, iş yerindeki konumuna bağlı olarak diğerleriyle ilişkilerini yürütmektedirler. Aynı zamanda grup içi normları belirleyen iş etiği ve yazılı kurallar da mevcuttur ve bunlar da grup içi ilişkilerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Etik ve yazılı kuralların yapısına göre, kişiler özneleşme deneyimlerini gerçekleştirmekte ya da gerçekleştirememektedir.
Panel IX: Kişinin Karakteri	
Aile	Her üç grup için de etkisi büyük olan bir unsurdur. Karakter kelimesini her bir katılımcının farklı tanımladığı ancak ortak sonuçlara vardığı düşünülmektedir. Aile grubunda da katılımcılar karakterlerine uymayan istekleri yapmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Akran	Kişiler daha önce aile grubunda ifade ettiğimiz gibi kendilerinin yapmak istemeyecekleri ya da benlik ve karakterlerine uymadığını düşündükleri istek ve beklentileri yerine getirmekte zorlanacaklarını söylemişlerdir.
İş yaşamı	Katılımcıların hem birincil sosyal gruplar olan aile ve arkadaşlıkta hem de ikincil sosyal grup olan iş yaşamında verdikleri ortak cevap “karakter” dir. Her ne kadar iş yaşamı özneleşme deneyimlerinin en alt düzeyde yaşandığı grup olsa da karakter bu grup içinde de etkilidir. Bu nedenle de karakter ve kişilik önemli etkidir.

Bu örüntülerin mahiyeti bu çalışmanın dikkate aldığı kuramsal sorunlarla birlikte düşünülüp, değerlendirildiğinde, bunlardan ortaya çıkan ana kuramsal sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir.

İlk olarak, kuramsal tartışmalardaki tanımlamalara bakıldığında özneleşme ile kastedilen şeyin çoğu halde bireyin kendisi dışındakilere karşı kendi taleplerini önceleyebilme sorunu olduğu görülmektedir. Ancak bu tanımın ihmal ettiği husus, bu durumun birey ile grup arasında süre giden bir çatışma eksenini olmadığı ve bireyin grubun ortak değerler alanına sahip olması ve kendisini grup yaşamından tamamen bağımsız olarak hiçbir zaman düşünmediğidir.

Klasik teorisyenlerin sıkça dile getirdiği birey-toplum ikiliği (birinin bir diğerinden üstün ve birinin bir diğerine kapsayıcı olduğu anlayışı), sosyal yaşam alanında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında kutuplu bir biçimde tezahür etmemektedir. Halbuki bireyleşme, Touraine’in de bahsettiği gibi, bir grubun ya da bir topluluğun istekleri ve amaçları da göz önünde bulundurularak, o grup ya da toplumun mensubu olarak, bireyleri ortak havuzda birleştirecek olan değerlere de sadık kalarak, kendini gerçekleştirme olarak tanımlanmalıdır. Bu durumda bireyleşme ya da özneleşme dediğimiz sorunun, basitçe, içinde bulunulan grubun kararlarına karşı gelerek, kendi isteklerini gerçekleştirme olmadığı açıkça ortadadır. Tam tersi olarak bireyleşme, ortaklaşa değerler adına, içinde bulunulan grupta, bireyin; talep, duygu ve düşüncelerini müzakere yolu ile tartışabilmesi anlamını taşımaktadır. Literatürde ele alınan tekil bakış açısının aksine bireyleşme, çoklu bir bakış açısı ile incelenip ele alınabilecek olan bir konuyu teşkil etmektedir. Bireyin özneleşme deneyimini anlamak ve açıklayabilmek için, bu özneleşmenin, Durkheim’in bahsettiği gibi birey-toplum

ikiliğinde, belli bir yapıya karşı çıkan bir özneleşme değil, o yapı içinde var olan kişilerce içselleştirilen bir özneleşme olduğunu dile getirmemiz gerekmektedir.

İkinci olarak, özneleşmenin bir durum olarak durağan olmadığı ve hangi grup içinde olursa olsun birey açısından bir süreç olma özelliği taşımasıdır. Özneleşme tek bir hal değil her bir birey için bir süreçtir ve bu süreç sonunda, ferdiyet kazanma gerçekleşir. İster grup talepleri ve değerlerine uyumu önceleyerek olsun ister grup baskısı karşısında kendi taleplerinden vazgeçerek olsun ister farklı durum veya konularda farklı değerlendirilerek olsun her birey için özneleşmenin bir süreç niteliği taşıdığı gerçeği değişmemektedir. Bu süreçte kişinin sosyal yaşamdaki konumu, üzerinde karar verilecek olan konunun ne olduğu ve diğer etkenlere bağlı olarak özneleşme, her durumda aynı şekilde gerçekleştirilemez, değişken bir süreçtir. Her bir konu ve konuma bağlı olarak birey tarafından yeniden üretilen, oluşturulan ve yeniden üretilmeden işlemesi, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir süreçtir, tıpkı ailenin, arkadaşlık grubunun ya da iş yaşantısının da kendini değiştirip dönüştürmesi gibi özneleşme süreci de durağan değildir. Birey açısından bu ferdiyet kazanma sürecine etki eden etkenler çok çeşitlidir. Bunlar arasında, konunun ne olduğu, grup yapısının ne olduğu, grup içi ilişkilerin nasıl yürütüldüğü, bireyin biyografik ve demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim, ekonomik durum,..) gibi etkenler mevcuttur. Birey karşılaştığı her yeni durum ya da konuya ilişkin olarak, bu etkenleri kullanarak bir muhakeme sonucu yeniden özneleşmesini kurar.

Üçüncü olarak bu araştırmadan çıkarılabilecek olan bir diğer sonuç; bireyleşme alanlarının farklı farklı boyutları, yer ve zamanlarının olduğudur. Temel aldığımız iki grup tipi (birincil ve ikincil sosyal gruplar), özneleşme konusunda farklı alanları oluşturur. Birincil olarak ele aldığımız aile ve arkadaşlık gruplarında birey özneleşmeye farklı anlamlar yüklerken; ikincil, resmi grup olarak ele aldığımız iş yaşamında birey, özneleşmeye daha farklı bir anlam atfetmektedir. Birincil gruplar arasında aile grubu içinde birey, özneleşme deneyimi konusunda daha kısıtlıyken; arkadaşlık grubu içinde özneleşme deneyimlerini daha rahat bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. İş yaşamı ise, bireyin özneleşme deneyimlerinin en çok kısıtlandığı sosyal gruptur. Karşı çıkma mekanizmalarının en az kullanıldığı ve çoğu zaman benimseyerek değil, zorla, mecburi uyma davranışının sergilendiği grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü olarak; kendileriyle mülakat yapılan kişilere göre; ailenin anlamının büyük olması ve aileye verilen değer yüksek olmasına bağlı olarak, aile ve akrabalık grubu içinde bireyin, her zaman değil, ancak kendi hayatlarını etkileyeceğini düşündüğü kritik konularda yalnız karar almaktan kaçınıyor olması sonucudur. Kendileriyle mülakat yapılan kişilerde aile grubu için yöneltilen sorulara genel olarak verilen cevaplar, “*Ben istemiyorum, ama mecbur kaldım.*” şeklinde değil, “*Evet aile görüşlerinin dikkate alınması gerekiyor.*” şeklinde olduğundan; aile grubu içinde, bireyler tarafından esas itibarıyla aileye uyma veya onların sözlerini dinlemenin bir bireyleşme olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu durum bireyin tüm öznellik alanını aileye feda etmesi anlamını taşımamakla beraber, bir değer, bir ilke ve manevi hatrın gözetilmesinin gerektiği bir özneleşme tarif edilmektedir. Dolayısıyla, literatürde grup baskısına “boyun eğme” olarak yer alan husus, aslında grup kılavuzluğunu özneleşme gözünden değerlendirme stratejisi olarak da konumlandırılmaktadır. Gerçekten bir baskı unsurunun olup olmadığına bakmamız gereken nokta, bireyin içselleştirmeden, benimsemeden uyma davranışı göstermek zorunda kaldığı konuların neler olduğudur. İstemeyerek, mutsuz olunarak gerçekleştirilen bu tip uyma davranışları özneleşme deneyimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Beşinci bir sonuç; arkadaşlık grubunun birey açısından bağlayıcılığının aile grubuna oranla daha az olmasıdır. Kişiler yaşamları açısından ister evlat olarak içinde buldukları ister anne, baba ya da eş olarak içinde buldukları olsun aileyi daha merkezde konumlandırmaktadır. Hatta çalışma alanımız olan üç grup içerisinde özneleşme deneyimlerinin en çok yaşanabildiği grup olarak arkadaşlık grubunu göstermemiz pek de yanlış olmayacaktır. Kendileriyle mülakat yapılan kişiler, hayatları ile ilgili herhangi bir konuda arkadaşlarının fikirlerini alabileceklerini ancak onların müdahalesine pek de izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir.

Altıncı olarak bu çalışmadan; iş yaşamı ile yani ikincil, resmi gruplarla ilgili olarak çıkarılabilecek en önemli sonuç; iş yaşamının, bireyin özneleşme deneyimini gerçekleştirmediği ve hatta çoğu zaman “boyun eğme” davranışı sergilemek suretiyle özgürlüğünün kısmen engellendiği grup olduğudur. Bu durumda etkili olan temel unsur, ülkenin ekonomik durumu ve işsizlik oranları göz önüne alındığında, kişilerin işlerini kaybetmekten korkmalarıdır.

Son olarak bu araştırmadan çıkarılabilecek ve literatüre eleştiri getirmesi bakımından önemli olabileceğini düşündüğümüz sonuç ise; bireylerin her ortamda ya da sosyal grupta bir şekilde kendini ifade etmesinin var olmasına rağmen özneleşmenin, her şeye rağmen kendini ifade etmek anlamını taşımadığıdır. Touraine, mensubu olunan grubun gerekliliklerini gözeterek bir özneleşme tanımı yapar ve sosyal yaşam alanlarında da bu gözlemlenmektedir. Kısacası özneleşme bireyin kendini ifade etmesi gibi basit bir tanıma indirgenemeyecek kadar çok yönlü, dinamik bir süreci kapsar ve bu süreç, normatif tek bir tanımı olamayacak bir süreçtir. Ancak kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan yola çıkarak yapılabilecek özneleşme tanımı, özneleşmenin, grubun baskısından değil, grupla birlikte, grubun değerlerini dikkate alarak gerçekleştirilecek bir deneyim olduğudur. Çünkü sosyal yaşamda izleri görülen tanımın bu olduğu çalışmadan ortaya çıkartabilecek olduğumuz bir sonuçtur.

Literatürün en önemli eksikliklerinden biri, özneleşmenin spesifik olarak bir bağlam içine konumlandırılmamış olması ve bu durumun özneleşmeyi anlamayı güç hale getirmesidir. Bu çalışmanın özneleşmeyi bireylerin içinde buldukları, yaşadıkları ve eyledikleri sosyal gruplar içinde ele alması, daha büyük toplumlar içinde bireyi anlama çabalarının yetersizliği ve sınırlılıklarından bir kaçıştır. Çünkü daha önceki karşılaştırma ve tanımlamalarda yapıldığı gibi bireyin başıbozuk, serbest bir üye olarak ele alınması oldukça yanlış bir başlangıçtır. Çünkü özneleşme kavramı nerede konumlandırılacağına bağlı olarak değişim göstermektedir. Bizim ele aldığımız grup deneyimi özünde, Touraine'in büyük toplum içindeki bireyinden ya da Marx'ın sınıf öznesi konumundan farklı olarak ferdi bir öznedir. Bu iki teoriyene baktığımızda Marx'ta yalnızca kolektif özneyi ve onun yansımalarını görürken, Touraine'de hem kolektif hem de bireysel öznenin söz edebilmemiz mümkündür. Ancak yine de özneyi ve buna bağlı olarak özneleşmeyi bir bağlam içine oturtmak konusunda her iki isim de zayıf kalmıştır. Touraine, özel olarak bireylerden ve bireylerin bağlı oldukları gruplardan ziyade, etnik, dini mensubiyetlere bağlı daha büyük gruplar içindeki özneyi tarif eder. Bu çalışma özneleşme sorununa, her ne kadar onların baktığı pencereden ele alınabilecek yanları olsa da, esas itibarıyla, bireylerin kendi hayatlarını kuşatan ve çok onlara daha yakın, aile, arkadaşlık, iş yaşamı gibi, özneleşmeyi en fazla tecrübe ettiği alanlardan yaklaşmıştır. Bu durum, özneleşmenin, bir etnik grup ya da sınıf tabiri yapamadığımız daha mikro alanlarda, bireylerin hayatını kuşatan üç temel grup içinde

incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Etnik, dini gruplar ya da sınıf mensubiyetleri toplumda her zaman ve her alanda karşımıza çıkmazken, bu üç grup bireylerin hayatında temel olarak yer almaktadır.

Yukarıda önce tablo halinde ve ardından kuramsal olarak özetlenen ampirik örüntülerden çıkan en genel sonuç ise; özneleşme sorununun ve bunun etrafında dönen hususların mahiyetinin evrensel geçerliliğe sahip bir kuramlaştırmasının yapılamayacağı, aksine bu hususun toplum ve kültür yanında grup biçimleri, ilişkileri, normları,.. v.b dikkate alınarak yapılması gerektiğidir.

KAYNAKÇA

Arslan, M. (2001). *İş ve Meslek Ahlakı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Arslan S. (2006). *Farklı Soyutlama Düzeylerinde Benlik Temsilleri. Bireysel benlik ve Kolektif Benlik ya da Ben'lik ve Biz'lik*, Türk Psikoloji Yazıları, Ankara.

Aydoğan, F. (2000). *Medya ve Serbest Zaman*, Om Yayınevi, İstanbul.

Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Bayer, A. (2013). *Değişen Toplumsal Yapıda Aile*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8.

Bilton, T. (2009). *Sosyoloji*, (ed.) Bülent Özçelik, Siyasal Kitabevi, 2. baskı, İstanbul.

Blumer, H. (1955/1969). "Attitudes and Social Acts" in H. Blumer (ed), *Symbolic Interaction, Englewood Cliffs*, N. J, Prentice Hall.

Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*, Englewood Cliffs, N. J, Prentice Hall.

Braverman, H. (1974). *Labour and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York.

Bremond, J. ve Galedon, A. (1981). *İktisat ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü*.

Bottomore, T. B. (1964). *Karl Marx, Early Writings*, New York.

Bourdieu, P. (1989). *Social Space and Symbolic Power*, Sociological Theory.

Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Londra, Cambridge University Press.

Charon, J. M. (2000). *Symbolic Interactionism: An Introduction, an Interpretation, an Integration*, 7. edisyon Englewood Cliffs, N. J, Prentice Hall.

Cooley, C. H. (1956) *Social Organization* .s. 23-31.

Çeğin, G. ve Tatlıcan, Ü. (2007). *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çelik, S., Batık, M. ve Özcan, K. (2016), *Arkadaşlık İlişkilerinde Kalıp Yargılar Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/19 Fall 2016, p. 133-144 Turkish Studies. 9753 ISSN: 1308-2140, Ankara-Türkiye.

Çimen Kabaklı, L. (2003) *Türk Ailesinde Karar Mekanizmaları ve Kadının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Demir, N.Ö., Baran, A.G. ve Ulusoy, D. (2005). *Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş-Akran Grupları ile İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örnekleme*, *Bilig*, 32, 83-108.

Dittes, J. E. ve Kelley, H. (1956) *Effects of Different Conditions of Acceptance Upon Conformity to Group Norms*, *Journal of Abnormal and Social Psychology*.

Durkheim E. (2006/1965). *The Division of Labour in Society*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınları.

Erol, M. (1992) *Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Aile İçi İlişkilerde Meydana Gelen Nitelik Değişmelerinin Aile Üyeleri Üzerindeki Etkisi: Sivas Merkez İlçe Örneği*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Festinger, L. (1954). *A Theory of Social Comparison Process Human Relations*, 7, 117-140.

Fichter, J. (2011). *Sosyoloji Nedir?*, çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi, 10. Baskı, Anı Yayınları, Ankara.

Franks, D. (2007). *Mind in George Ritzer Edition, The Blackwell Encyclopedia of*

Sociology, Oxford, Blackwell.

Giddens, A. (1989) *Sociology*, Polity Press.

Giddens. A. (2012). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Butler, Bodies that Matter.

Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Metis Yayınları, İstanbul.

Gökçe, B. (1991). *Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü*, Aile Yazıları, 3, s. 15-21.

Gökçe, B. (1986). *Aile ve Tipleri Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Sosyal Beşeri Dergisi Sayı: 2, Ankara.

Güler S. (2008) *Ailede Çocuğun Sosyalleşmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Grint, K. (1998). *Çalışma Sosyolojisi*, çev. Veysel Bozkurt, Alfa Yayınevi, İstanbul.

Güzel, S. (2007). *İş Yaşamı ile İş Dışı Yaşam İlişkisi Açısından Gündelik Yaşam*, “İş-

Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 3

Hofstede, G. H. (1984). *Cultures Consequences International Differences in Work Related Values*, Beverly Hills: Sage Publications.

Homans, G. C. (1971) *İnsan Grubu*, çev. Oğuz Onaran, Baskın Oran, Ünsal Oskay, Sevinç Matbaası, Ankara.

Hui C, H ve Triandis, H. C. (1986) *Individualism-Collectivism: A Study of Cross-Cultural Researchers*, Journal of Cross Cultural Psychology.

Joas, H. (1993) *Pragmatism and Social Theory*, Chicago University of Chicago Press.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında Aile ve İnsan*, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Autonomy and Relatedness in Cultural Context: Implications for Self and Family*, Journal of Cross Cultural Psychology, 36, 403- 422.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Karabulut-Temel, E. ve Erkanlı, H. (2015). *Çalışma mı Çatışma mı? Güncel Konular ve Örnek Olaylarla Çalışma Hayatı*, Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Keser, A. (2015). *Çalışma Psikolojisi*, Ekin Yayınları, Bursa.

Kızıloluk, H. ve Uğurlu, T. C. (2017) *Akran-Arkadaş Gruplarına Üyelik: Anlamı, Nedenleri, Kriterleri, Çatışma Yaratan Etkenler ve Sürekliliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017 21(3): 861-877.

Köknel, Ö. (1997). *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Lewis, D. ve Smith, R. (1980). *American Sociology and Pragmatism: Mead, Chicago Sociology and Symbolic Interaction*, Chicago University of Chicago Press.

Markus, H. ve Kitayama, S. (1991). *Culture and The Self: Implications for Cognitton, Emotion and Motivation*. Psychological Review, 98, 224-253.

Marks, K. (2017/1932). *1844 El Yazmaları*, (çev. Murat Belge), Birikim Kitapları, 11. Baskı, İstanbul.

Mead, G. H. (1934/1962). *Mind, Self and Society: From The Standpoint of a Social Behaviorist*, Chicago University of Chicago Press.

Meder, M. ve Çeğin, G. (2011). *Bourdieu'ü Okumak: Post-Pozitivist Bir Sosyolojinin İmkânı Üzerine*.

Meltzer, B. (1964/1978). “*Mead’s Social Psychology*” in J. Manis and B. Meltzer (eds.)

“*Symbolic Interaction: A Reader in Social Psychology*, 3. Edisyon, Boston.

Meriç, Ü. (1990). *İleri Endüstri Toplumlarında Aile Üzerine Bir Araştırma*, Aile

Yazıları, der. B. Dikeçligil, A. Çiğdem, B.A.A.K Yayınları, Cilt: 1, Ankara.

Mumphrey, A. (1969). *Essential Aspect of Career Planning and Develeopment*, The

Interstate Printer.

Oakes, P.J., Haslam, S.A. ve Turner J.C. (1994). *Stereotyping and Social Reality*,

Oxford: Blackwell Publishers.

Özen, S. (1991). *Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar*, Aile Yazıları, der. B.

Dikeçligil, A. Çiğdem, Cilt: 5/1, Ankara.

Özcan Demir, N. (2011) *Çağdaş Sosyoloji Teorileri Ders Notları*, Hacettepe

Üniversitesi, Ankara.

Özkalp, E. (2009). *Sosyolojiye Giriş*, 1. baskı, Ekin Basım-Yayın, Bursa.

Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan

Yayınları, Ankara.

- Ritzer, G. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, De Ki Yayınları, Ankara.
- Rock, P. (1979). *The Making of Symbolic Interactionism*, Totowa N.j., Rowman and Littlefield.
- Sezal, İ. (2010). *Sosyolojiye Giriş içinde Aile ve Toplum*, s. 137-165, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sheldon ve Stryker (1980). *Symbolic Interactionism: A Social Structural Version*, Menlo Park, Calif, Benjamin/Cummings.
- Sherif, M ve Sherif, C. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş*, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Sönmez, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Teorileri içinde, Alain Touraine*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Spencer, S.V. ve Bowker, J. C. (2013). *Similarity Between Friends in Social Information Processing and Associations with Positive Friendship Quality and Conflict*, Merrill-Palmer Quarterly, 59 (1), 106–131.

Stryker, S. ve Burke, P.J. (2000). *The Past, Present and Future of an Identity Theory*,
Social Psychology Quarterly, 63, 284-297.

Tesser, A. (1988). *Toward a Self-Evaluation Maintenance Model of Social Behavior*,
Advances in Experimental Social Psychology, 21, 181-227.

Tolan, B. (2005). *Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Tolan, B. (1991). *Sosyal Psikoloji*, Adım Yayıncılık, Ankara.

Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, YKY Yayınları,
İstanbul.

Touraine, A. (2003) *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*
çev. Olcay Kunal , YKY Yayınları, İstanbul.

Triandis, H. C. (1989). *The Self and Social Behavior in Differing Cultural Context*,
Psychological Review.

Weber, M. (2008) *Sosyoloji Yazıları*. Deniz Yayınları.

Whyte, W. F. (1943) *Street Corner Society*, Chicago University of Chicago Press.

Wolf, E. (2000) *Köylüler*, (çev. Abdulkerim Sönmez), İmge Kitabevi, Ankara.

EK 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerinin Kısa Tarifi

Araştırma kapsamında kendileri ile mülakat yapılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin kısa tarifi sırasıyla şu şekildedir:

Katılımcı 1: 53 yaşında erkek, lise mezunu, evli, ticaret yapmakta, ekonomik durumunu orta derece olarak tanımlamaktadır. Yaşadığı yeri büyükşehir olarak ifade etmekte ve okul askerlik hariç yaklaşık 48 senedir Samsun'da yaşamaktadır. İki kız olan katılımcı, eşi ve kızları ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 2: 48 yaşında, erkek katılımcı, ilkokul mezunu olup mesleği aşçılıktır. Evli olan katılımcı, ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta ve Samsun'da 40 yıldır yaşadığını ifade etmektedir. 3 çocuğu olan kişi, eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 3: 38 yaşındaki kadın katılımcı lise mezunudur. Bulunduğu şirkette yönetim kurulu üyesi ve baş denetçi olarak görev yapmaktadır. Bekar olan katılımcı, ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 38 yıldır Samsun'da anne, baba ve kız kardeşleriyle yaşamaktadır.

Katılımcı 4: 34 yaşındaki kadın katılımcı bekadır. Üniversite mezunu olup mesleği öğretmenliktir. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 34 yıldır Samsun'da yaşadığını ve şu an ailesinden ayrı, tek yaşadığını da dile getirmektedir.

Katılımcı 5: 52 yaşında, kadın katılımcı evli ve 3 çocuk annesidir. Lise mezunu ve serbest meslek erbabı, dükkan sahibi olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta ve doğduğundan beri Samsun'da, halen eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 6: 24 yaşındaki kadın katılımcı yüksek lisans yapmakta, bir üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Bekardır, ekonomik durumunu orta seviye olarak tanımlamaktadır. 20 senedir Samsun'da ve halen anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 7: 24 yaşında, erkek katılımcı, lise mezunu ve erkek kuaförüdür. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamaktadır. Bekar olan katılımcı, 24 senedir Samsun'da anne babası ve iki kardeşi ile yaşamaktadır.

Katılımcı 8: 25 yaşında, kadın katılımcı lisans mezunu olup mesleği iç mimarlıktır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta ve 20 yıldır Samsun'da, ve halen anne ve babasıyla yaşamaktadır.

Katılımcı 9: 24 yaşında, kadın katılımcı, bekar, lisans mezunu ve bir iş yerinde sekreter olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 24 yıldır Samsun'da annesi ile yaşamaktadır.

Katılımcı 10: 27 yaşında, bekar olan, kadın katılımcımız yüksek lisans mezunudur ve beden eğitimi öğretmenidir. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta ve 27 yıldır Samsun'da anne baba ve kardeşi ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 11: 34 yaşındaki, kadın katılımcımız lisans mezunu ve bir kurumda satın alma üzerine çalışmaktadır. Evli ve 1 çocuğu bulunmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta doğduğundan beri Samsun'da yaşamakta ve şu an ise eşi ve çocuğuyla aynı haneyi paylaşmaktadır.

Katılımcı 12: 29 yaşında, kadın katılımcı lisans mezunu ve memurdur. Evli ve ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. Çocuğu yoktur. 22 senedir Samsun'da yaşadıkdan sonra şu an görev gereği geçici olarak Ordu'da ikamet etmekte, eşi ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 13: 25 yaşında, erkek katılımcı lisans mezunu ve bankacıdır, ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. Bekar olan katılımcı, doğduğundan beri Samsun'da anne ve babasıyla birlikte ikamet etmektedir.

Katılımcı 14: 36 yaşındaki, erkek katılımcı, yüksek lisans mezunu ve psikologtur. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. Evli fakat çocuğu yoktur. 8 senedir görev gereği Artvin'de eşiyle ikamet etmektedir ancak Samsun'da da 28 sene yaşamıştır.

Katılımcı 15: 25 yaşında, erkek katılımcı, bekar, lisans mezunu ve avukattır. Ekonomik durumunu ise ortanın altı olarak tanımlamaktadır. 21 senedir Samsun'da anne ve babasıyla birlikte ikamet etmektedir.

Katılımcı 16: 34 yaşında, kadın, ön lisans mezunu ve resepsiyon görevlisidir. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamaktadır. Eşinden boşanmış olan kişinin, 2 oğlu vardır. 20 yıldan daha uzun süredir Samsun'da ve halen anne baba ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 17: 55 yaşında, kadın, ortaokul mezunu ve ticaret yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, evli ve 2 çocuk annesidir. Doğduğundan beri Samsun'da ikamet etmekte ve şu an 1 kızı ve eşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 18: 22 yaşında, kadın, bekar, ön lisans mezunu ve bir çağrı merkezinde müşteri temsilcisidir. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamaktadır. 22 yıldır Samsun'da ve halen anne, ağabey, abla, enişte ve anneanesiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 19: 25 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu ve psikologtur. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamaktadır. 20 senedir Samsun'da ve halen anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 20: 27 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu ve sosyolog olarak görev yapmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamaktadır. Bekardır ve çocuğu yoktur. 21 senedir Samsun'da ve halen anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 21: 47 yaşında, erkek, ortaokul mezunu olup bir kamu kurumunun bandosunda görevli müzisyendir. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. Evli ve 3 çocuk babasıdır. 47 senedir Samsun'da eşi ve çocuklarıyla aynı evde fakat anne baba ve evlenmiş kardeşleriyle de aynı apartmanda yaşamaktadır.

Katılımcı 22: 21 yaşında, kadın, bekar, üniversite mezunu ve araba ticareti yapmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 21 senedir Samsun'da ve halen anne baba ve kardeşleriyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 23: 26 yaşında, erkek, bekar, lise mezunu ve kaynakçılık ve çelik işi ile uğraştığını belirtmektedir. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, anne, babası

ve üniversitede okuyan kız kardeşi ile birlikte doğduğundan beri Samsun'da yaşamaktadır.

Katılımcı 24: 28 yaşında, kadın, ön lisans mezunu ve güzellik uzmanıdır. Evli ve 1 çocuk sahibi olan katılımcı, ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. 25 senedir Samsun'da yaşamaktadır. Şu an eşi ve oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 25: 37 yaşında, erkek, lisans mezunu ve ziraat mühendisidir. Eşinden boşanmış olan katılımcının çocuğu yoktur. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, daha önce tek başına 8 yıl, ancak şu an anne ve babasıyla birlikte ikamet etmektedir.

Katılımcı 26: 35 yaşında, erkek, yüksek lisans mezunu olup ilaç sektöründe yönetici olarak çalışmaktadır. Evli ve 1 kız çocuk babası olan katılımcı, ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 18 yıldır Samsun'da ve halen eşi ve kızıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 27: 24 yaşında, erkek, bekar, ön lisans mezunu olup turizm işiyle uğraşmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 24 senedir Samsun'da annesi ve babaannesiyile yaşamaktadır.

Katılımcı 28: 49 yaşında, kadın, lise mezunudur ve aşçılık yapmaktadır. Eşinden boşanmış olan katılımcının iki oğlu vardır. Ekonomik durumunu kötü olarak tanımlamakta, 25 senelik İstanbul hayatı hariç Samsun'da ve şu an tek başına yaşamaktadır.

Katılımcı 29: 27 yaşında, kadın, bekar, yüksek lisans mezunu olup sosyal hizmet görevlisidir. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta ve 23 senedir Samsun'da ve halen anne baba ve kardeşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 30: 37 yaşında, kadın, ilkokul mezunudur ve işçi olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk annesi olan katılımcı, ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 20 senedir Samsun'da ve halen eşi ve kızlarıyla yaşamaktadır.

Katılımcı 31: 36 yaşında, kadın, ön lisans mezunu olup şu an kadın giyim mağazası işletmecisidir. Eşinden boşanmış olan katılımcının, 1 oğlu bulunmaktadır. Ekonomik

durumunu iyi olarak tanımlamakta, 36 senedir Samsun'da ve halen annesi, babası ve oğluyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 32: 25 yaşında, kadın, bekar, üniversite öğrencisi olup halen ailesinin işlettiği dükkanın başında yönetici olarak yer almaktadır. Ekonomik durumunu ortanın bir üstü olarak tanımlamakta, 25 senedir Samsun'da ve anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 33: 50 yaşında, kadın, lisans mezunu ve öğretmendir. İkinci evliliğini yapmış olan katılımcının, ilk evliliğinden 2 çocuğu bulunmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta ve 10-15 senedir Samsun'da ve şu an eşinin işi çocuklarının da üniversite okumasından dolayı tek yaşamaktadır.

Katılımcı 34: 25 yaşında, erkek, bekar, ön lisans mezunu olup inşaat teknikerliği yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 25 senedir anne ve babasıyla Samsun'da yaşamaktadır.

Katılımcı 35: 37 yaşında, erkek, lisans mezunu olup, bir ilaç firmasında çalışmaktadır. İkinci evliliğini yapmış olan katılımcının ilk evliliğinden 1 oğlu bulunmakta ancak annesiyle birlikte yaşamaktadır. Ekonomik durumunu ortanın üstü olarak tanımlamakta, 22 senedir Samsun'da yaşamakta ve şu an ikinci eşiyile birlikte ikamet etmektedir.

Katılımcı 36: 24 yaşında, erkek, bekar, lisans mezunu ve yüksek lisans yapmakta olup aynı zamanda bir restoranda yönetici olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta ve 24 senedir de annesi ile birlikte Samsun'da yaşamaktadır.

Katılımcı 37: 35 yaşında, erkek, bekar, lisans mezunu olup tıbbi tanıtım sorumlusu olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 25 senedir Samsun'da ve şu an annesiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 38: 27 yaşında, erkek, bekar, ön lisans mezunudur ve bilgi işlem sistem uzmanı olarak bir şirkette çalışmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 21 senedir anne babası ve ağabeyiyile birlikte Samsun'da yaşamaktadır.

Katılımcı 39: 23 yaşındaki erkek, bekar, ön lisans mezunu olup bilgisayar teknikerliği yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 23 senedir Samsun'un bir ilçesi olan Tekkeköy'de anne, baba ve kız kardeşleriyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 40: 22 yaşında, erkek, bekar, lise mezunu olup bir restoranda işletmecilik yapmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 14 senedir Samsun'da anne babası ve ağabeyiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 41: 30 yaşında, erkek, bekar, lise mezunudur ve özel güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 20 senedir Samsun'da anne babası ve kardeşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 42: 33 yaşında, erkek, doktora mezunu olup, nöroloji uzmanlığı yapmaktadır. Evli ve 2 çocuk babası olan katılımcı, ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 18 senedir de Samsun'da eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 43: 24 yaşında, erkek, bekar, ortaokul mezunudur ve satış danışmanlığı yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 20 senedir Samsun'da annesiyle birlikte ikamet etmektedir.

Katılımcı 44: 26 yaşında, erkek, bekar, ilkokul mezunu olup pazarlamacılık yapmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 26 senedir anne baba ve kardeşleriyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 45: 28 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu olup eczacıdır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 22 senedir Samsun'da ve halen anne, baba ve kardeşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 46: 25 yaşında, erkek, bekar, lisans mezunu olup okul öncesi öğretmenliği yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 14 senedir Samsun'da ve halen anne babası ve kız kardeşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 47: 23 yaşında, erkek, bekar, ön lisans mezunu olup satış danışmanlığı yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 11 senedir Samsun'da ve halen anne baba ve kardeşiyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 48: 39 yaşında, erkek, lisans mezunudur ve inşaat mühendisidir. Eşinden boşanmıştır, çocuğu bulunmamaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, Trabzonlu olup Samsun'a çok sık gidip gelmektedir. Şu an anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 49: 27 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu olup matematik öğretmenliği yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, 23 senedir Samsun'da ve halen anne baba ve kardeşleriyle birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 50: 25 yaşında, kadın, bekar, lise mezunudur ve muhasebecilik yapmaktadır. Ekonomik durumunu orta olarak tanımlamakta, doğduğundan beri Samsun'da ve halen anne babası ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 51: 24 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu olup, rehber öğretmen olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 20 seneden beri Samsun'da anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 52: 23 yaşında, erkek, bekar, ortaokul mezunu olup elektro statik toz boya ustası olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamakta, 23 senedir anne baba ve kardeşleriyle beraber Samsun'da yaşamaktadır.

Katılımcı 53: 52 yaşında, erkek, ilkokul mezunu olup, tıbbi malzeme üreticiliği yapmaktadır. Eşinden boşanmış ve 1 çocuk sahibi olan katılımcı, ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. 52 senedir Samsun'da ve halen tek başına ikamet etmektedir.

Katılımcı 54: 31 yaşında, kadın, bekar, lisans mezunu olup sosyolog olarak çalışmaktadır. Ekonomik durumunu çok iyi olarak tanımlamakta, 1 buçuk yıldır Samsun'da ablası, eniştesi ve iki yeğeniyle birlikte yaşamaktadır.

EK 2: Gönüllü Katılım Formu

Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri başlıklı bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yürütmekte olduğum yüksek lisans öğrenimim çerçevesinde ve Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'in danışmanlığı altında yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, bireylerin aile veya arkadaşlık grupları içinde yakınları veya tanıdıkları ile kurdukları toplumsal ilişkilerde grubun karar, talep ve beklentilerine karşı kendi karar, talep ve isteklerini nasıl ve ne derecede ifade edip, gerçekleştirebildiklerini öğrenmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma ve çalışmada size yöneltilecek olan sorular Hacettepe Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından incelenmiş ve uygun bulunmuştur.

Bu çalışmaya katılmak tamamen sizin buna rıza göstermeniz (gönüllülük) esasına dayalıdır. Vereceğiniz cevaplar tamamıyla saklı tutulacak ve kimlik bilgilerinizi ifşa edecek halde hiçbir şekilde başkaları ile paylaşılmayacaktır.

Ekteki mülakat cetvelinde görüp inceleyebileceğiniz üzere, size yöneltilecek olan sorular mahrem konular hakkında değildir ve bunların size kişisel olarak rahatsızlık verici olmayacağını düşünüyoruz. Kendinizle mülakat yapılmasını kabul etmeniz size yöneltilecek her soruya cevap vermenizi gerektirmemektedir ve istediğiniz takdirde araştırmamıza katılmaktan bütünüyle vazgeçebilir, vermiş olduğunuz cevapların hepsinin veya bir kısmının araştırmamızda dikkate alınmamasını isteyebilirsiniz.

Bu araştırma hakkında daha fazla bilgi edinmek için öğrenimimi sürdürmekte olduğum bölüm, (0312-297 84 25) danışmanım (0312-297 84 35) ve şahsım (0507-687 00 87) ile belirtilmiş olan telefon numaraları üzerinden her zaman iletişime geçebilirsiniz.

Yukarıda bulunan formu okudum anladım, bu çalışmaya gönüllü olarak katılıyorum, istediğim an rahatsız olduğum herhangi bir durumda çalışmayı yarıda bırakabileceğimi ya da istemediğim soruları cevapsız bırakabileceğimi biliyorum.

Katılımcının;

Araştırmacının;

Ad:

Ad:

Soyad:

Soyad:

İmza:

İmza:

EK 3: Mülakat Cetveli Örneği

BİREYLERİN GRUP BASKISINA KARŞI DİRENME ve ÖZNELEŞME DENEYİMLERİ ARAŞTIRMASI MÜLAKAT CETVELİ

Kısım I: Kendisi ile Mülakat Yapılan Bireyin Demografik Durumuna İlişkin Bilgiler

1. Yaşı: .....
2. Cinsiyeti.....
3. Öğrenim düzeyi.....
4. Halen yaptığı iş/mesleği.....
5. Medeni durumu .....
6. İçinde yaşadığı ailenin/hanenin ekonomik durumunu nasıl tanımladığı .....
7. Yaşamını en çok nerede geçirdiği: a) büyükşehir-metropol, b) şehir, c) kasaba, d) köy
8. Kaç yıldır Samsun'da yaşadığı ...
9. Çocuğu olup olmadığı, varsa kaç çocuğu olduğu ....
10. Kendileri ile birlikte yaşadığı aile üyelerinin kimler olduğu: .....

Kısım II: Aile ve Akrabalık Grubu İçindeki Deneyimine İlişkin Sorular

1. Sizce insan bir aile grubuna aitse, onların isteklerini olduğu gibi kabul etmek yönünde mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?
2. Sizce insan kendi ailesi veya ailesinden birisi ile başka bir aile veya aile üyesi arasındaki bir anlaşmazlık veya ihtilafta aracılı olmak zorunda kaldığında bu kişilerin istek veya iddiaları karşısında hiç tanımadığı yabancı kişiler arasında hakemlik yapıyormuşçasına göre mi hareket etmeli yoksa bunlarla olan ilişkisinin yakınlık veya uzaklığı, hatırının ağır basmasına göre mi hareket etmeli, neden?
3. Sizce mensubu olunan ailenin bir bütün olarak ya da aile bireylerinin her birinin istekleri, talepleri veya kararlarına razı olma, benimseme veya karşı çıkmanın sınırları nerede başlayıp nerede bitmeli? Bu konuda törelerin, adetlerin, inançların ve ahlakın çizdiği sınırlar var mı, Varsa size göre bunlar nelerdir?

4. İçinde yaşadığınız ailede genel olarak her bir bireyin/üyenin kendisini veya ailenin bütünü ilgilendiren bir konuda karar alması ve gereğini yapmasına izin veren bir aile ortamı veya anlayışı var mı, tarif edebilir misiniz?
5. Aile üyeleriniz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde ailenizin veya onlardan birinin bir aile olma, anne olma, eş olma veya kardeş olma vb ilişki ve konumlardan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki, sadakat gösterme mecburiyetini belirterek sizin üzerinizde manevi bir baskı kurduğu olur mu ya da sizin böyle bir duyguya kapıldığınız haller, olaylar geçmişte veya şimdilerde olur mu? Siz böyle durumlarda ne hissettiniz, neler yaptınız?
6. Aile üyeleriniz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde ailenizin veya onlardan birinin yapmak istediğiniz işi engelleme, hareketlerinizi kısıtlama veya sözlü, fiziki veya iktisadi olarak sizi kısıtlama yoluna gittiği haller olur mu/oldu mu?
7. Aile üyelerinden biri ile diğeri arasındaki bir anlaşmazlık durumunda her bir tarafın sizi kendisi ile taraf olmaya çektiği haller olur mu yani kendinizi arada kalmış olarak hissettiğiniz haller hiç olur mu/oldu mu? Böyle durumlarda siz neye göre kimden/kimlerden yana tavır takınırsınız, anlatır mısınız?
8. Gerek iki aile üyesi arasında kalmak gerekse kendi istek, arzularınız veya doğrularınız ve değerleriniz ile aile üyelerinin arzu, istek, doğruları veya değerleri arasında kalıp ta yoğun ve güçlü bir şekilde kendim olamadım, kendi doğrularıma uyamadım dediğiniz haller hiç oldu mu? Sonra neler hissettiniz, neler yaptınız, kendinizle nasıl hesaplaştınız?
9. Ailenizin tamamı veya bir üyesinin başka bir aile veya toplumsal grubun istekleri karşısında size göre aslında karşıdakilerin istek, talep veya davranışları doğru, adil yerinde olduğu halde ailenizin veya aile üyenizin yanında durmak, ondan yana tavır almak zorunda kaldığınız haller hiç başınıza geldi mi, geldiyse bu hallerde neler yaptınız ve yaptıklarınızdan dolayı kendinizi nasıl hissettiniz?
10. Bazen kendinizi aileniz veya bir aile üyesi ile arkadaş grubunun veya arkadaşlarınızdan birisi arasında kalmış hissettiğiniz haller olaylar olur mu/oldu mu? Siz böyle durumda kendinizi nasıl hissettiniz, kendi doğrularınızı, değerlerinize ne derece sadık kalabildiniz?

11. Şu ana kadarki hayatınızda ailenizin bir bütün olarak size karşı çıktığı durumlar oldu mu, olduysa onlar ne yaptılar, siz ne yaptınız, neden?
12. Şu ana kadarki aile hayatınız ve ilişkileriniz içinde “ben hiç kendim olamadım” duygusuna kapıldığınız haller oldu mu? Bunlar hangi meselelerden ortaya çıktı ve siz bu durumlarda kendiniz olmak ya da kendinizden feragat etmek, fedakârlık adına neler yaptınız ve sonuçta kendinizi nasıl hissettiniz?

Kısım 3: Arkadaşlık grubu deneyimine ilişkin sorular

1. Sık sık bir araya geldiğiniz, sohbet etmek veya bir faaliyette bulunmak üzere bir araya geldiğiniz ve biz bir arkadaş grubuyuz diyebileceğiniz bir arkadaşlık grubunuz var mı?
2. Sizce insan bir arkadaşlık grubuna aitse onların isteklerini kabul etmek mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?
3. Sizce insan kendi arkadaşları veya arkadaşlarından birisi ile başka bir arkadaş grubu arasındaki bir anlaşmazlık veya ihtilafta aracı olmak zorunda kaldığında bu kişilere karşı hiç tanımadığı yabancı kişiler arasında hakemlik yapıyormuşçasına mı hareket etmeli yoksa bunlarla olan ilişkisinin yakınlık veya uzaklığı, hatırının ağır basmasına göre mi hareket etmeli, neden?
4. Sizce mensubu olunan arkadaş grubunun bir bütün olarak ya da içlerinden birinin istekleri, talepleri veya kararlarına razı olma, benimseme veya karşı çıkmanın sınırları nerede başlayıp nerede bitmeli? Bu konuda törenin, adetlerin, inançların ve ahlakın çizdiği sınırlar var mı, Varsa size göre bunlar nelerdir?
5. Arkadaş grubunuz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınız veya onlardan birinin arkadaşlık konumundan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki, sadakat gösterme mecburiyetini belirterek sizin üzerinizde manevi bir baskı kurduğu olur mu ya da sizin böyle bir duyguya kapıldığınız haller, olaylar geçmişte veya şimdilerde olur mu? Siz böyle durumlarda ne hissettiniz, neler yaptınız?
6. Arkadaşlarınız başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınızın veya onlardan birinin yapmak istediğiniz işi engelleme, hareketlerinizi kısıtlama

veya sözlü, fiziki veya iktisadi olarak sizi kısıtlama yoluna gittiği haller olur mu/oldu mu?

7. Arkadaşlarınızdan biri ile diğeri arasındaki bir anlaşmazlık durumunda her bir tarafın sizi kendisi ile taraf olmaya çektiği haller olur mu yani kendinizi arada kalmış olarak hissettiğiniz haller hiç olur mu/oldu mu? Böyle durumlarda siz neye göre kimden/kimlerden yana tavır takınırsınız, anlatır mısınız?
8. Gerek iki arkadaşınız arasında kalmak gerekse kendi istek, arzularınız veya doğrularınız ve değerleriniz ile arkadaşlarınızın arzu, istek, doğruları veya değerleri arasında kalıp da yoğun ve güçlü bir şekilde kendim olamadım, kendi doğrularıma uyamadım dediğiniz haller hiç olur mu/oldu mu? Sonra neler hissettiniz, neler yaptınız, kendinizle nasıl hesaplaştınız?
9. Arkadaş grubunuzun tamamı veya bir üyesinin başka bir arkadaş grubu veya toplumsal grubun istekleri karşısında size göre aslında karşıdakilerin istek, talep veya davranışlarını doğru, adil yerinde olduğu halde arkadaşlarınızın yanında durmak, onlardan yana tavır almak zorunda kaldığınız haller hiç başınıza geldi mi, geldiyse bu hallerde neler yaptınız ve yaptıklarınızdan dolayı kendinizi nasıl hissettiniz?
10. Şu ana kadarki hayatınızda arkadaşlarınızın bir bütün olarak size, sizin kararınıza karşı çıktığı durumlar oldu mu, olduysa onlar ne yaptılar, siz ne yaptınız, neden?
11. Şu ana kadarki arkadaşlık ilişkileriniz içinde “ben bu grup içinde hiç kendim olamadım” duygusuna kapıldığınız haller oldu mu? Bunlar hangi meselelerden ortaya çıktı ve siz bu durumlarda kendiniz olmak ya da kendinizden feragat etmek, fedakârlık adına neler yaptınız ve sonuçta kendinizi nasıl hissettiniz?

Kısım 4. İş arkadaşlığı ve ast-üst ikincil grup deneyimine ilişkin sorular

1. Yaptığınız işten dolayı ve ilişkilerinizin aslen bir işin yapılması ile ilgili ve sınırlı kaldığı bir “mesai veya iş arkadaşlığı denilen türden bir arkadaşlık” grubunuz var mı?
2. Sizce insan bir iş arkadaşlığı grubuna aitse onların isteklerini kabul etmek mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?

3. Sizce insan kendi iş arkadaşları veya arkadaşlarından birisi ile başka bir arkadaş grubu arasındaki bir anlaşmazlık veya ihtilafta aracı olmak zorunda kaldığında bu kişilere karşı hiç tanımadığı yabancı kişiler arasında hakemlik yapıyormuşçasına mı hareket etmeli yoksa bunlarla olan ilişkisinin yakınlık veya uzaklığı, hatırının ağır basmasına göre mi hareket etmeli, neden?
4. Sizce mensubu olunan iş arkadaşlığı grubunun bir bütün olarak ya da içlerinden birinin istekleri, talepleri veya kararlarına razı olma, benimseme veya karşı çıkmanın sınırları nerede başlayıp nerede bitmeli? Bu konuda örfün, adetlerin, inançların ve ahlakın çizdiği sınırlar var mı, Varsa size göre bunlar nelerdir?
5. İş arkadaşlığı grubunuz başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınız veya onlardan birinin arkadaşlık konumundan kaynaklanan hak, sorumluluk, yetki, sadakat gösterme mecburiyetini belirterek sizin üzerinizde manevi bir baskı kurduğu olur mu ya da sizin böyle bir duyguya kapıldığınız haller, olaylar geçmişte veya şimdilerde olur mu? Siz böyle durumlarda ne hissettiniz, neler yaptınız?
6. İş arkadaşlarınız başka siz başka türlü davranmak istediğinizde arkadaşlarınızın veya onlardan birinin yapmak istediğiniz işi engelleme, hareketlerinizi kısıtlama veya sözlü, fiziki veya iktisadi olarak sizi kısıtlama yoluna gittiği haller olur mu/oldu mu?
7. İş arkadaşlarınızdan biri ile diğeri arasındaki bir anlaşmazlık durumunda her bir tarafın sizi kendisi ile taraf olmaya çektiği haller olur mu yani kendinizi arada kalmış olarak hissettiğiniz haller hiç olur mu/oldu mu? Böyle durumlarda siz neye göre kimden/kimlerden yana tavır takınırsınız, anlatır mısınız?
8. Gerek iki iş arkadaşınız arasında kalmak gerekse kendi istek, arzularınız veya doğrularınız ve değerleriniz ile iş arkadaşlarınızın arzu, istek, doğruları veya değerleri arasında kalıp da yoğun ve güçlü bir şekilde kendim olamadım, kendi doğrularıma uyamadım dediğiniz haller hiç oldu mu? Sonra neler hissettiniz, neler yaptınız, kendinizle nasıl hesaplaştınız?
9. İş arkadaşlığı grubunuzun tamamı veya bir üyesinin başka bir arkadaş grubu veya toplumsal grubun istekleri karşısında size göre aslında karşıdakilerin istek, talep veya davranışlarını doğru, adil yerinde olduğu halde arkadaşlarınızın yanında durmak, onlardan yana tavır almak zorunda kaldığınız haller hiç

başınıza geldi mi, geldiyse bu hallerde neler yaptınız ve yaptıklarınızdan dolayı kendinizi nasıl hissettiniz?

- 10.** Hiç kendinizi mesai-iş arkadaşlarınız ile işyeri dışındaki arkadaşlarınız arasında kalmış hissettiğiniz haller olaylar olur mu/oldu mu? Siz böyle durumda kendinizi nasıl hissettiniz, kendi doğrularınızı, değerlerinize ne derece sadık kalabildiniz?
- 11.** Şu ana kadarki hayatınızda iş-mesai arkadaşlarınızın bir bütün olarak size, sizin kararınıza karşı çıktığı durumlar oldu mu, olduysa onlar ne yaptılar, siz ne yaptınız, neden?
- 12.** Şu ana kadarki iş arkadaşlığı ilişkileriniz içinde “ben hiç kendim olamadım” duygusuna kapıldığınız haller oldu mu? Bunlar hangi meselelerden ortaya çıktı ve siz bu durumlarda kendiniz olmak ya da kendinizden feragat etmek, fedakârlık adına neler yaptınız ve sonuçta kendinizi nasıl hissettiniz?

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/03/2018

Tez Başlığı / Konusu: BİREYLERİN GRUP BASKISINA KARŞI DİRENME VE ÖZNELEŞME DENEYİMLERİ

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 138 sayfalık kısmına ilişkin, 22/03/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %0'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: AYŞEGÜL YAZAR
Öğrenci No: N14120234
Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ
Programı: SOSYOLOJİ
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

22/03/2018

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

EK 5: Etik Kurul Raporu

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172/ 433-2491

17 Temmuz 2017

SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Sosyoloji Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisi Ayşegül YAZAR'ın Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ danışmanlığında yürüttüğü "Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 11 Temmuz 2017 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Öğrenci İşlerine
Yazışmaları Yapılım
27.07-2017